

T.C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**BÖLGESEL BİR ÖRGÜT OLARAK ARAP BİRLİĞİ'NİN ORTADOĞU
SİYASETİNDEKİ ROLÜ**

İbrahim ÖZSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Doç. Dr. Özkan GÖKCAN

TUNCELİ-2025

T.C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

BÖLGESEL BİR ÖRGÜT OLARAK ARAP BİRLİĞİ'NİN ORTADOĞU
SİYASETİNDEKİ ROLÜ

İbrahim ÖZSOY
(230140018)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Doç. Dr. Özkan GÖKCAN

TUNCELİ-2025

T.C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

BÖLGESEL BİR ÖRGÜT OLARAK ARAP BİRLİĞİ'NİN ORTADOĞU
SİYASETİNDEKİ ROLÜ

İbrahim ÖZSOY
YÜKSEK LİSANS TEZİ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Bu tez 19/12/2025 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından **oy birliği** ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet DALAR
(Bolu Abant İzzet
Baysal Üniversitesi)

BAŞKAN

Doç. Dr. Özkan GÖKCAN
(Munzur Üniversitesi)

DANIŞMAN

Doç. Dr. Handan BOYALI
(Munzur Üniversitesi)

ÜYE

Bu tez Enstitümüz Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında hazırlanmıştır.

Enstitü Müdürü
Nagihan KARAASLAN AYHAN

NOT: Bu tez kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı “Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu”ndaki hükümlere tabidir.

19/12/2025

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

İbrahim ÖZSOY

Danışman
Doç. Dr. Özkan GÖKCAN

TEŞEKKÜR

Başlangıçta tez yazım sürecinin her aşamasında emeği geçen, bana yol gösteren, sonsuz sabır ve özveri ile yanımda olan değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Özkan GÖKCAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Yüksek lisans eğitimimde her zaman yanımda olan, elimde olmayan sebeplerle yaşadığım aksiliklerde dahi desteğini ve ilgisini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hayat arkadaşım Övgü TATLI ÖZSOY'a teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak 2023 yılının ağustos ayında kaybettiğimiz dayım SELAMİ KARATAŞ'a tezimi ithaf ediyorum.

İbrahim ÖZSOY
TUNCELİ-2025

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	I
TEŞEKKÜR.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
TABLolar LİSTESİ	V
KISALTMALAR LİSTESİ	VI
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Problemi	2
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	4
1.5. Araştırmanın Yöntemi	4
1.6. Araştırmanın Tasarımı	5
2. KAVRAMSAL, TARİHSEL VE KURUMSAL ÇERÇEVE.....	6
2.1. Kavramsal Çerçeve.....	6
2.1.1. Uluslararası örgütler	6
2.1.2. Bölgeselcilik ve bölgesel örgütler	8
2.1.3. Bölgesel örgütlerin işlevleri.....	9
2.2. Arap Birliği: Doğuşu ve İşlevleri	12
2.3. Arap Birliği'nin Kurumsal Yapısı	17
2.3.1. Arap Birliği Konseyi	17
2.3.2. Genel Sekreterlik	18
2.3.3. Ekonomik ve Sosyal Konsey	19
2.3.4. Ortak Savunma Konseyi.....	20
2.3.5. Teknik Komiteler.....	21
3. ARAP BİRLİĞİ'NİN BÖLGESEL GELİŞMELERE İLİŞKİN REAKSİYONLARI (1945-2000)	24
3.1. Birinci Arap-İsrail Savaşı	24
3.2. Bağdat Paktı.....	27
3.3. Süveyş Kanalı Krizi (İkinci Arap-İsrail Savaşı).....	30
3.4. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Kuruluşu	32
3.5. Altı Gün Savaşı (Üçüncü Arap-İsrail Savaşı)	33
3.6. Kara Eylül Olayları (Filistin-Ürdün Çatışması)	34
3.7. Petrol Krizi	35
3.8. Lübnan İç Savaşı	37
3.9. Camp-David Antlaşması	39
3.10. 1980-1988 Irak-İran Savaşı	40
3.11. Birinci Körfez Savaşı ve Irak'ın Kuveyt'i İşgali.....	41
4. ARAP COĞRAFYASINDA KRİZLER VE ARAP BİRLİĞİ'NİN REAKSİYONLARI (2000'Lİ YILLAR)	44
4.1. ABD'nin Irak'ı İşgali	44
4.2. Darfur Savaşı	46
4.3. Lübnan-İsrail Savaşı.....	47
4.4. Arap Baharı Süreci ve Arap Birliği	49
4.4.1. Tunus'ta iktidar değişimi ve Arap Birliği	53
4.4.2. Mısır'da Hüsnü Mübarek'in devrilmesi ve Arap Birliği	56

4.4.3. Libya’da Kaddafi iktidarının düşüşü ve Arap Birliği.....	63
4.4.4. Suriye’de iç savaş ve Arap Birliği.....	68
4.4.5. Arap Baharı’nın diğer bölge devletlerine etkisi ve Arap Birliği	81
4.4.6. Arap Baharı’nın Arap Birliği açısından sonuçları.....	85
4.5. Hamas-İsrail Savaşı, Gazze’nin Yıkılışı ve Arap Birliği	88
5. SONUÇ	92
6. KAYNAKLAR.....	95
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Arap Birliği'ne üye devletler	16
Tablo 2.2. Arap Birliği'nin genel sekreterleri.....	19

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Arap Birliği
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik İş birliği Teşkilatı
AK	: Avrupa Konseyi
APEC	: Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği
ASEAN	: Güney Asya Ülkeleri Birliği
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülkeler
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CAEU	: Arap Ekonomik Birliği Konseyi
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
CENTO	: Bağdat Paktı
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
IDF	: İsrail Güvenlik Kuvvetleri
İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
İİT	: İslam İşbirliği Örgütü
KDB	: Karayıp Devletleri Birliği
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
LAFTA	: Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği
MERCOSUR	: Güney Amerika'da Güney Ortak Pazarı
MGK	: Milli Genel Kongre
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Anlaşması
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OAU	: Afrika Birliği Örgütü
OD	: Osmanlı Devleti
OPCW	: Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi
UGK	: Ulusal Geçiş Konseyi
VP	: Varşova Paktı

ÖZET

Bölgesel örgütler özellikle küreselleşme sürecinin hız kazandığı 1990'lı yıllarla birlikte uluslararası ilişkilerin önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Bunun temel nedeni, küreselleşme sürecine ek olarak ilerleyen bölgeselleşmenin, bölgesel iş birliğine ve devletlerin birbirleri ile koordinasyon halinde hareket etmelerine daha fazla olanak tanıyan bir olgu olmasıdır. Bu olgunun bir sonucu olarak ortaya çıkan bölgesel örgütler ise üyesi olan devletlere sorunları doğrudan müzakere etme, askeri, ekonomik, kültürel veya siyasi anlamda iş birliği yapma olanağı tanıyarak uluslararası siyasete etki eden bir aktör haline gelmiştir. Belirli bir coğrafya içerisinde faaliyet yürüten bölgesel örgütler, ortak düşünce, değer, kültür, dinsel veya etnik kimlik, ekonomik, sosyal ve siyasi amaçlar doğrultusunda gönüllü olarak iş birliği yapan devletlerin oluşturduğu yapılardır. Bu kapsamdan hareketle değerlendirildiğinde Avrupa Birliği, Şangay İşbirliği Örgütü gibi etkin bölgesel örgütlerden biri de Arap Birliği'dir.

Ortadoğu veya daha geniş bir tanımla Arap coğrafyasında faaliyet gösteren bir bölgesel örgüt olan Arap Birliği, kökleri 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda iyiden iyiye yükselen Arap milliyetçiliğinde olan bir bölgesel örgüttür. Arap milliyetçiliğinin pratikteki önemli bir uygulaması olarak karşımıza çıkan Arap Birliği, 22 Mart 1945 tarihinde Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan ve Suriye devletleri tarafından imzalanan anlaşma ile Kahire'de kurulmuştur. Bu tarihten itibaren aktif bir bölgesel örgüt olarak faaliyetlerini sürdüren Arap Birliği, gerek kurulduğu coğrafyanın jeostratejik öneminden gerekse Arap devletlerinin kendi aralarındaki veya içlerindeki sorunlardan kaynaklı birçok problemle karşı karşıya gelmiştir. Bu tezin amacı Arap Birliği'nin Ortadoğu siyasetindeki rolünün analiz edilmesidir. Tezin temel iddiası, Arap devletlerinin bölgesel temelli ekonomik, siyasi toplumsal ve askeri konularda birlikte hareket edebilme ve iş birliği yapabilme kapasitesini artırma amacıyla kurulan Arap Birliği'nin kuruluşundan günümüzde kadar geçen süreçte başarılı bir sınav verememesidir. Bu iddia bağlamında tezde Arap Birliği'nin Arap-İsrail savaşları, Körfez Savaşları, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kuruluşu, Lübnan İç Savaşı, İran-İrak Savaşı, Arap Baharı gibi birçok önemli bölgesel olaya verdiği reaksiyonlar ve bu reaksiyonların etkililiği incelenmektedir. Tez kapsamında yapılan ayrıntılı olay incelemelerinden hareketle Arap Birliği'ne üye devletlerin kendi menfaatleri doğrultusundaki hareket etme tercihlerinin ve Arap coğrafyasında etkili olan küresel aktörlerle kurdukları çıkar ilişkilerinin birliğin etkin ve güçlü bir bölgesel örgüt olmasını engellediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bölgeselcilik, Bölgesel Örgütler, Arap Birliği, Arap Birliği Şartı, Ortadoğu, Arap milliyetçiliği

ABSTRACT

The Role of the Arab League as a Regional Organization in Middle Eastern Politics

Regional organizations, particularly with the rapid pace of globalization in the 1990s, became international actors. The primary reason for this is that, in addition to globalization, advancing regionalization has provided greater opportunities for regional cooperation and coordinated action among states. Regional organizations, which emerged as a result of this phenomenon, have become actors that influence international politics by empowering their member states to directly negotiate issues and collaborate on military, economic, cultural, or political issues. Organizations operating within a region have been established within a region, where states voluntarily collaborate on shared cultures, shared ideas, values, religious or ethnic identities, and economic, social, and political issues. By leveraging this capacity, the Arab League is one of the most effective strategic organizations, similar to the European Union and the Shanghai Cooperation Organization.

The Arab League, a regional organization operating in the Middle East or more broadly, the Arab world, is a regional organization with roots in Arab nationalism, which began in the 18th century and rose significantly in the 19th century. The Arab League, which emerged as an important practical application of Arab nationalism, was established in Cairo on March 22, 1945, with an agreement signed by Egypt, Iraq, Jordan, Lebanon, Saudi Arabia, and Syria. Since then, the Arab League has continued its activities as an active regional organization, facing many problems stemming from both the geostrategic importance of the region in which it was established and the issues between or within Arab states. The aim of this thesis is to analyze the role of the Arab League in Middle Eastern politics. The main argument of the thesis is that the Arab League, which was established with the aim of increasing the capacity of Arab states to act together and cooperate on regional economic, political, social, and military issues, has failed to pass the test in the period from its establishment to the present day. In the context of this claim, the thesis examines the Arab League's reactions to many important regional events, such as the Arab-Israeli wars, the Gulf Wars, the establishment of the Palestine Liberation Organization, the Lebanese Civil War, the Iran-Iraq War, and the Arab Spring, as well as the effectiveness of these reactions. Based on the detailed case studies conducted within the scope of the thesis, it has been concluded that the member states of the Arab League's preference to act in their own interests and the relationships they have established with global actors influential in the Arab region have prevented the League from becoming an effective and powerful regional organization.

Key Words: Regionalism, Regional Organizations, Arab League, Arab League Charter, Middle East, Arab nationalism

1. GİRİŞ

Uluslararası örgütler, iki veya daha fazla devletin, uluslararası aktörün belirli alanlarda iş birliği yapmak, ortak çıkarlarını gerçekleştirmek, aralarındaki sorunlara çözüm bulmak amacıyla antlaşmalarla kurduğu ve üyeliğin gönüllülük esasına dayandığı kurumlardır (Karns, Mingst ve Stiles, 2015). Uluslararası sistemin önemli aktörlerinden biri olan uluslararası örgütler, uluslararası alanda uygulanacak kural ve normların belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Pease, 2018). Coğrafi, fonksiyon veya amaç kriterleri esas alınarak farklı sınıflandırmalara tabi tutulabilecek olan uluslararası örgütlerin en önemli türlerinden biri bölgesel uluslararası örgütlerdir. Adından da anlaşılacağı üzere bölgesel nitelikteki uluslararası örgütler, belirli bir coğrafi alandaki devletlerin iş birliğine ve ortak çıkarlarına odaklanan, küresel sorunların çözümünde ortak politika geliştirmeyi, bölgesel sorunlarda ise çözüm üretme işlevini yerine getirmeyi amaç edinen kurumlardır (Gwandu, 2019).

Devlet olgusunun ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren ulus üstü iş birliği modellerine rastlamak mümkün olsa da modern anlamda kurulan ilk bölgesel örgütlerin, 19. yüzyıldaki iş birliği arayışlarının bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda değerlendirildiğinde 1815 tarihli Viyana Kongresi'nin ardından Ren Nehri'ne kıyıdaş devletlerin ortak çıkarlarını korumak adına kurulan Ren Nehri Seyrüsefer Merkez Komisyonu, ilk uluslararası örgüt ve özelinde bölgesel örgüttür (CCNR, 2025). Ren Nehri Komisyonu'nun kurulması ve başarısı, devletlerin belirli bir coğrafyada ve ortak çıkarlar etrafında iş birliği olanakları aradığı diğer bölgesel örgütlerin kurulması sürecini başlatmış ve bölgesel örgütler özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası siyasetin en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Söz konusu örgütlerden biri de Arap Birliği'dir.

Arap coğrafyasının en önemli aktörlerinden biri olan Arap Birliği, 22 Mart 1945 tarihinde Mısır, Irak, Suriye, Suudi Arabistan, Lübnan, Ürdün ve Yemen tarafından Arap devletlerinin ortak çıkarlarını korumak ve aralarında iş birliği mekanizmaları geliştirmek için kurulmuş bir bölgesel örgüttür. Yedi Arap devletinin imzaladığı anlaşma ile kurulan Arap Birliği, bugün itibarıyla Asya ve Afrika kıtasında yer alan 22 Arap devletinin üye olduğu bölgesel bir örgüt haline gelmiştir. Birliğin temel hedefleri üye devletlerin kültürel, ekonomik, siyasi, askeri ve toplumsal politikalarının ortak çıkarlar etrafında gelişmesini sağlamak ve bu hedefler doğrultusunda iş birliği mekanizmalarını hayata geçirmektir. Daha önemlisi Arap devletleri ile diğer ülkeler arasında oluşabilecek sorunları arabulucu sıfatı ile

çözümüne kavuşturmadır (Pease, 2018). Arap Birliğı söz konusu hedefler doğrultusunda 1950’li yıllardan itibaren Ortadoğı coğrafyasında yaşanan ve Arap devletlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen siyasal, ekonomik, toplumsal ve askeri gelişmelerin önemli bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Bu tez kapsamında Arap Birliğı’nin Ortadoğı veya daha geniş ifadeyle Arap coğrafyasındaki siyasal, toplumsal, ekonomik ve askeri konularda, çatışma süreçlerinde nasıl bir rol oynadığı incelenmektedir. Diğer bir ifadeyle bölgesel örgütlerin, bölgesel sorunların çözümünde ve iş birliğı mekanizmalarının hayata geçirilmesinde aktif bir rol oynadığı varsayımından hareketle Arap Birliğı’nin etkililiğı analiz edilmektedir.

1.1. Araştırmanın Problemi

Siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik açıdan bir araya gelen bir örgütlenme modeline örnek olan Arap Birliğı, üye devlet sayısına bakıldığında Ortadoğı’nun hem niceliksel hem de niteliksel açıdan en önemli bölgesel örgütü konumundadır. Ancak Arap Birliğı’nin bu niteliksel ve niceliksel üstünlüğü, bölgesel olaylarda etkili olma, sorunları çözme ve ortak çıkarlar etrafında iş birliğı mekanizmalarını hayata geçirme gibi konulara doğrudan yansımamaktadır. Bu durumun birden fazla nedeni olmakla birlikte en önemlisi Arap Birliğı Şartı’nda ülkelerin egemenlik hakkına fazlasıyla vurgu yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda üye devletlerden özellikle otoriter rejimler ile yönetilenler dokunulmaz bir konumdadır. Başka bir neden, her bir üye devletin ortak karar alma durumlarında ulusal çıkarlarını ön plana çıkarmasıdır. Bu durum Arap Birliğı’nin birlik ve beraberliğinin olmadığı zayıf bir örgüt profili yansıtmaya neden olmaktadır. Tüm bunlara olumsuz etkenlere rağmen Arap Birliğı’nin Suriye ve Libya’da yaşanan ve Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte toplumsal isteklere cevap vermek isteyerek yeni bir kimlik arayışına girdiğini söylemek mümkündür.

“Bölgesel bir örgüt olarak Arap Birliğı’nin Ortadoğı siyasetindeki rolü nedir?” sorusu ile yola çıkılan ve cevap bulunmaya çalışılan bu tez kapsamında aşağıdaki alt problem sorularının cevapları bulunmaya çalışılmıştır;

- Bölgesel örgütlerin fonksiyonları, çalışma prensipleri, amaçları, işlevleri nelerdir?
- Arap Birliğı’nin kurulmasının özünde olan Arap milliyetçiliğinin önemi nedir?
- Arap Birliğı organizasyon yapısının, organlarının, bağlı kurum ve kuruluşlarının Arap Birliğı’nin bölgedeki etkinlik mücadelesine katkıları nelerdir?

- Arap Birliği'nin bölgesel olaylara verdiği reaksiyonlar Arap coğrafyasında ve Arap devletleri nezdinde ne denli bir etkiye sahiptir?

- Arap Birliği'nin üye devletlerin etkilendiği bölgesel olaylarda (Arap Baharı gibi) standart ve ilkesel bir politika üretebilmiş midir? Üretebilmesinin veya üretememesinin nedenleri ve sonuçları nelerdir?

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; bölgesel bir örgüt olan Arap Birliği'nin Ortadoğu'da veya daha geniş bir tanımlamayla Arap coğrafyasında yaşanan siyasal, ekonomik, toplumsal ve askeri gelişmelere, çatışma konularına ilişkin nasıl bir politika ürettiğini ve bu politikanın etkililiğini tarihsel süreçte yaşanan örnek olaylar üzerinden analiz etmektir. Bu amaç kapsamında tez çalışmasında bölgesel bir örgüt olarak Arap Birliği'nin yaşadığı sorunlar, kuruluşundan günümüze kadar bölgesel olaylarla ilgili olarak izlediği politikalar ve etkililiğini sınırlayan veya arttıran faktörler ele alınmaktadır. Son olarak Arap Birliği nasıl daha etkili olur sorusunun cevabı aranmaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bölgesel bir örgüt olarak Arap Birliği'nin etkililiğini ele alan bu tez çalışması, literatüre özgün bir katkı yaptığı iddiasındadır. Bu iddianın iki temel dayanağı olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki çalışmanın Arap Birliği'nin kurumsal işleyişı ve işleyişin bölgesel konulardaki etkililiğini tarihsel bir perspektifte ele almasıdır. Bu haliyle çalışma tarihsel bir olay örgüsü içinde Arap Birliği'nin etkililiğini incelemektedir. Gerek Türkçe gerekse İngilizce literatürde Arap Birliği ile ilgili yapılmış olan benzer çalışmalar genel itibariyle Arap Birliği'nin belirli bir sorun ya da devlete ilişkin politikasını konu edinmekte veya kurumsal işleyişini analiz etmektedir (Güler, 2005). Bu çalışmada ise kronolojik bir perspektifle Arap coğrafyasındaki önemli örnek olaylar karşısında Arap Birliği'nin tutumu analiz edilmekte ve bölgesel etkililiği sorgulanmaktadır. Bu sayede Arap Birliği'nin etkili bir bölgesel örgüt olup olmadığı tüme varımcı bir yaklaşımla değerlendirilmektedir.

Öte yandan bu çalışma aynı zamanda Arap Birliği özelinde bölgesel bir örgütün başarı veya başarısızlık, etkili olma veya olamama noktasında karşılaştığı fırsat ve engelleri

anlamaya yönelik kuramsal bir perspektif kazanılmasına katkı sunduğu iddiasındadır. Diğer bir ifadeyle bölgesel örgütlerin faaliyetlerini sınırlandıran veya arttıran, etkililiğini zayıflatan veya güçlendiren faktörlerin neler olduğunu Arap Birliği örneği üzerinden kavramsallaştırmaya çalışarak literatüre katkı sunulmaya çalışılmıştır.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Tezin konusu; “Bölgesel Bir Örgüt Olarak Arap Birliği’nin Ortadoğu Siyasetindeki Rolü” şeklinde belirlenmiştir. Tezde uluslararası ve bölgesel örgütlerin işlevlerine, özelliklerine değinildikten sonra Arap Birliği’nin kuruluş ideolojisi olan Arap milliyetçiliğinden ele alınmaktadır. Ardından Arap Birliği’nin kuruluşundan itibaren bölgesel gelişmelere ilişkin izlediği politika analiz edilmektedir. Bu anlamda çalışmanın kapsamı, Arap Birliği’nin bölgesel konulardaki politikası ile sınırlı tutulmuştur. Arap Birliği’nin diğer uluslararası örgütlerle ilişkisi, Arap dünyası dışındaki devletlerle ilişkisi veya diğer coğrafyalarda ortaya çıkan sorun veya gelişmelerle ilgili tutumu çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Bu tez çalışması Arap Birliği’nin bölgesel sorunlara ilişkin gösterdiği reaksiyonları tarihsel ve analitik bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi bölgesel olayların analiz edilmesinde neden-sonuç ilişkin açıklayabilmeye olanak tanıyan bir yöntem türüdür (Güler, 2005). Nitel araştırma türlerinden biri olan doküman analizinden yararlanılan bu çalışmada, Arap Birliği’nin zirve toplantılarında alınan kararlar, bölgesel sorunlar ve konularla ilgili yayımladığı bildiriler, Arap Birliği ile ilgili yazılan makale, kitap ve uluslararası kuruluşların raporları detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Söz konusu birincil ve ikincil kaynaklar aracılığıyla Arap Birliği’nin politika yönelimleri, reaksiyonları, söyle ve eylem düzeyindeki farklılaşmaları değerlendirilmiştir. Betimsel bir analizin benimsendiği çalışmada Arap Birliği’nin bölgesel sorun ve konularla ilgili reaksiyonlarının tarihsel gelişimi, birliğe üye devletlerin çıkar dengeleri göz önünde bulundurularak yorumlanmıştır.

1.6. Araştırmanın Tasarımı

Dört bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünden sonra yer alan ikinci bölümünde çalışmaya bir temel oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın “Kavramsal, Tarihsel ve Kurumsal Çerçeve” başlıklı ikinci bölümde bölgeselleşme ve bölgesel örgütlerle ilişkili kavramsallaştırmalar açıklanmış, Arap Birliği’ni ortaya çıkaran tarihsel dinamikler incelenmiş ve Arap Birliği’nin kurumsal yapısı analiz edilmiştir. Çalışmanın “Arap Birliği’nin Bölgesel Gelişmelere İlişkin Reaksiyonları (1945-2000)” başlıklı üçüncü bölümünde Arap Birliği’nin bölgesel sorun ve konulara ilişkin reaksiyonları ve politik yönelimleri birliğin kurulmasından 2000 yılına kadar geçen zaman dilimi ve çeşitli önemli örnek olaylar kapsamında incelenmiştir. Çalışmanın “Arap Coğrafyasında Krizler ve Arap Birliği’nin Reaksiyonları (2000’li Yıllar)” başlıklı dördüncü bölümünde Arap Birliği’nin son çeyrek asırda bölgesel olaylara ve konulara ilişkin sergilediği politikalar incelenmiştir. Ardından genel bir değerlendirmenin yer aldığı sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL, TARİHSEL VE KURUMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde bölgesel örgütlerin yapısı, özellikleri ve işlevlerine ilişkin genel bir değerlendirme sunularak çalışmaya ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturulmaktadır.

2.1.1. Uluslararası örgütler

Uluslararası örgütler en genel ifadeyle; bağımsız veya egemen devletlerin ya da hükümetler dışı kuruluşların küresel veya bölgesel düzeyde, genel veya özel amaçlara ulaşma doğrultusunda iş birliğini sağlamak için kurdukları yapılar ve mekanizmalardır (Hasgüler ve Uludağ, 2014). Antik Çağ'da Yunan Kent Devletleri'nin Perslere karşı birlikte hareket etmek amacıyla oluşturdukları Pan Helenik Birlik ve Attika-Delos Deniz Birliği ilk örnekleri olarak kabul edilmekle birlikte bugün ki işlevleri ve kurumsal yapısı göz önünde bulundurulduğunda uluslararası örgütlere ilişkin ilk girişimlerin 19. yüzyılda ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Pirene, 1970). Napolyon Savaşları sonrasında Avrupa'da güç dengesini sağlamak için 1815 yılında toplanan Viyana Kongresi'nde kurulan Ren Seyrüsefer Merkez Komisyonu, Tuna Nehri'nin kullanımı ile ilgili sorunlara çözüm bulmak için 1854 yılında kurulan Tuna Rejimi Avrupa Komisyonu, Fas'taki Spartel Burnu'ndan geçen gemilerin güvenliğini sağlamak için 1865 yılında kurulan Tanca Spartel Burnu Feneri Uluslararası Komisyonu, 1869 yılında kurulan Uluslararası Telgraf Birliği ve 1874'te kurulan Dünya Posta Birliği günümüzdeki anlamıyla kurulan ilk uluslararası örgüt örnekleri olarak kabul edilmektedir (Hasgüler ve Uludağ, 2014).

I. Dünya Savaşı'na kadar kurulan uluslararası örgütler daha çok ulaşım, haberleşme, sağlık, taşımacılık gibi konular ile ilgili iş birliğini sağlamak amacıyla kurulan, bölgesel nitelikli ve özel amaçlara yönelik kuruluşlar olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın dünya çapında yarattığı yıkım önceliğin barışın korunması, sorunların savaşıyla değil diyalog ile çözülmesini sağlayacak küresel nitelikli uluslararası örgüt girişimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın ardından 1920 yılında kurulan Milletler Cemiyeti, II. Dünya Savaşı'nın ardından 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler küresel nitelikli ve genel amaçlara sahip uluslararası örgütlerin en önemli örnekleri olmuştur.

Birleşmiş Milletlerin uluslararası siyasette etkili bir aktör haline gelmesi ve

küreselleşme dalgası hem bölgesel düzeyde hem de küresel düzeyde kurulan uluslararası örgütlerin sayısının artmasına neden olmuştur. Bu anlamda II. Dünya Savaşı sonrası dönem genel veya özel amaçlı bölgesel ve küresel uluslararası örgütlerin bir aktör olarak uluslararası siyasetteki rolünün arttığı bir dönem olmuştur. Arap Birliği/AB (1945), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü/NATO (1949), Avrupa Konseyi/AK (1949), Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi/COMECON (1949), Varşova Paketi/VP (1955), Avrupa Ekonomik Topluluğu/AET (1957), Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği/ LAFTA (1960), Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü/OPEC (1960), Afrika Birliği Örgütü/OAU (1963), Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği/ASEAN (1967), İslam İşbirliği Teşkilatı/İİT (1969), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı/AGİT (1975), Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği/APEC (1989) gibi uluslararası örgütler, 20. yüzyılın ikinci yarısındaki siyasal, askeri ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak önemli birer uluslararası ilişkiler aktörü haline gelmiştir. Söz konusu uluslararası örgütlerin uluslararası siyasetteki rolünün artması, uluslararası ilişkilerin devlet-merkezli bir alan olduğuna ilişkin algının sorgulanmasına da zemin hazırlamıştır.

Uluslararası örgütlerin niteliğinde ve uluslararası siyasetteki rolünde kırılma yaratan noktalardan ilki I. Dünya Savaşı ikincisi ise Soğuk Savaş'ın son bulmasıdır. Soğuk Savaş'ın iki kutuplu düzeninin son bulmasının ardından küreselleşen dünya siyaseti ve ekonomisi içinde ulus-devletlerin güvenlik tehditlerine, küresel risklere ve sorunlara yeni kolektif eylem mekanizmaları ile çözüm bulma arayışına girmeleri, yeni bir bölgeselcilik anlayışının ve yeni bölgesel örgütlerin ortaya çıkmasına olanak tanımıştır (URL-1,2024). Bölgesel diyalog, bölgesel iş birliği ve bölgesel bütünleşme süreçlerinin önem kazandığı bu yeni dönem, Güney Ortak Pazarı (1991), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (1992), Avrupa Birliği (1993), Karayıp Devletleri Birliği (1994), Şanghay İşbirliği Örgütü (1996) gibi ekonomik, siyasal ve askeri nitelikli yeni bölgesel örgütlerin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. İki kutuplu dünya düzeninin ardından uluslararası siyaset, ekonomi ve güvenliğe ilişkin sorunlara ve konulara yönelik hızla aktif iş birliği mekanizmaları geliştirmeye çalışan bu örgütler, 2000'li yılların uluslararası ilişkilerinin başlıca aktörlerinden ve analiz konularından bir haline gelmiştir.

2.1.2. Bölgeselcilik ve bölgesel örgütler

Uluslararası ilişkilerde bölgeselcilik fikrinin yer edinmeye başlaması, II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. 1990'ların başında Soğuk Savaş'ın iki kutuplu dünya düzeninin son bulmasının ardından ise bölgeselcilik uluslararası siyasette ve uluslararası ilişkiler analizlerinde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlayan bir kavram haline gelmiştir. En genel ifadeyle birbirlerine coğrafi olarak yakın devletlerin ortak çıkarlar veya hedefler doğrultusunda gerçekleştirdiği iş birliğini ifade eden bölgeselcilik fikrinin pratikteki en önemli sonucu, bölgesel iş birliği, diyalog ve bütünleşmenin somuta bürünmüş hali olan bölgesel örgütlerdir. Dolayısıyla bölgesel örgütler en genel ifadeyle coğrafi olarak sınırlı bir alanı kapsayan, hükümetler arası veya hükümetler dışı düzeyde kurulan, özel veya genel amaçları olan, ortak sorunlar ve hedefler doğrultusunda koordineli bir şekilde hareket etmeye olanak sağlayan kuruluşlardır (Armstrong, Lloyd ve Redmond, 2004).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ağırlıklı olarak coğrafi olarak belirli bir bölgedeki ulaşım, haberleşme, ticaret, sağlık konularında iş birliği sağlamak adına kurulan bölgesel örgütler, 1990'lı yıllarla birlikte hem ulus devletlere hem de küreselleşmeye alternatif bir güç odağı haline gelmiş ve ekonomik, siyasi, güvenlik ve askeri temelli bölgesel düzeydeki iş birliğinin en önemli enstrümanı olmuştur. Söz konusu iş birliği çoğunlukla hükümetler arası düzeydeki anlaşmalar neticesinde hukuki niteliğe sahip bir bölgesel örgütün ortaya çıkması ile sonuçlanırken (Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrupa Birliği, Karayıp Devletleri Birliği), bazen de devletler dışında inisiyatif alan ve benzer hedefler doğrultusunda hareket eden birey veya grupların uluslararası işbirliği sağlamasıyla hükümetler dışı bölgesel örgütlerin ortaya çıkması (Asyalı Kadınlar Birliği, Amref Health Africa) ile sonuçlanmıştır (Piper, 2003).

Soğuk Savaş'ın ardından paylaşılan ortak bir kimlik veya amaca yönelik iş birliğini savunan bölgeselcilik fikrinin uluslararası ilişkilerde ön plana çıkması, eski bölgesel örgütlerin yeniden yapılandırıldığı ve yeni bölgesel örgütlerin kurulduğu yeni bir dönemi başlatmıştır (Kaya, 2023). Bu yeni dönemde bölgesel örgütlerin özellikle ekonomi, siyaset ve güvenlik alanındaki iş birliğine yönelik rolünün artması, bölgeselcilik ve bölgesel örgütleri uluslararası ilişkiler analizlerinin önemli konularından biri haline getirmiştir. Bu analizler bağlamında farklı teorik perspektifler bölgeselcilik ve bölgesel örgütlerin rolüne ilişkin farklı değerlendirmelere olanak tanımıştır.

Örneğin liberalizm, bölgeselciliği devletler arasında iş birliğini destekleyen bir fikir

olarak ele almakla birlikte uluslararası uzlaşmazlıkların çözülmesinde ve iş birliği sağlanmasında bölgesel örgütlerin önemli bir rolü olduğunu savunmaktadır (Milner, 1997). Bölgesel örgütler özellikle ekonomik iş birliğinin sağlanmasında, bölgesel siyasal sorunlara ekonomik ilişkilerin sağladığı ivmeyle çatışmacı olmayan çözümler bulunmasında ve barışın sağlanmasında temel bir yere sahiptir (Rüma, 2014). Uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak devletleri gören ve bölgeselcilik fikrine mesafeli bakan realizme göre ise bölgesel örgütler, devletlerin kendi çıkarları için oluşturduğu, bu çıkarlara hizmet ettiği sürece hayatta kalacak, devletlerden bağımsız ve özerk bir faaliyeti bulunmayan yapılardır. Bu anlamda bölgesel örgütler, devletlerin çıkarlarına hizmet eden ve devletler arasındaki güç dengesinin korunmasına olanak tanıyan araçlardır (Çakmak, 2014).

Bir diğer uluslararası ilişkiler teorisi fonksiyonalizm ise bölgesel iş birliği ile ilgili ortaklıkların ve kurulan bölgesel örgütlerin teknik alanda başlayacağını ve sonrasında sıçrama etkisi ile diğer alanlara yayılacağını savunmaktadır (Schmitter, 2005). Bu anlamda fonksiyonalistler bölgeselciliğin ve bölgesel örgütlerin iş birliğinde pozitif bir rolü olduğunu ifade etmektedir. Marksizm'e göre bölgeselcilik fikri, emperyalizm ile mücadele kapsamında ele alınması gereken, siyasal ve sosyal konulara karşı kulakları tıkayan, konuları sadece ekonomik olarak değerlendiren ve kapitalist sisteme güç veren bölgesel örgütlerin ortaya çıkmasına neden olan bir yaklaşımdır (Cocks, 1980). Bu anlamda Marksistlere göre bölgesel örgütlerin temel işlevi kapitalist üretim tarzı ve ilişkilerin devamlılığını sağlamaktır. Konstrüktivizm ise bölgeselcilik kavramını; kimlik, ortak normlar ve kurallar üzerinden açıklamaktadır (Kupchan, 2014). Ortak değerlerin ve normların inşa edilmesinin karşılıklı güven problemlerine çare olduğuna, sorunların en aza indirgemesinde kritik role sahip olduğuna vurgu yapmaktadır (Katıtaş, 2019). Değerler, kimlik ve normlar üzerinde uzlaşa sağlayan devletlerin ortak bir akılla bölgesel örgütler inşa edebileceklerini savunan konstrüktivistler, bu örgütlerin devletlerin hizmetkârı veya aracı değil, kendi başlarına kimlik sahibi olan ve bölgesel sorunların çözümünde aktif rol oynayabilen kuruluşlar olduğunu ifade etmektedir (Rüma, 2014).

2.1.3. Bölgesel örgütlerin işlevleri

Bölgesel örgütlerin temel işlevleri; üye devletler arasında siyasal, ekonomik, askeri ve toplumsal alanda iş birliğinin gerçekleştirilmesine öncülük etmek, üçüncü taraflara ve dünyanın başka bölgelerindeki sorunlara karşı ortak karar alma mekanizmaları oluşturmak

ve temsil ettiği coğrafi bölgede barış ortamının sağlanmasını, korunmasını ve çatışmaların diyalog yoluyla çözülmesini sağlamaktır. Bu anlamda bölgesel örgütler siyasi, ekonomik, güvenlik (askeri) ve toplumsal işlevleri olan kuruluşlardır. Bölgesel örgütlerin, işlevlerini şu şekilde sıralamak mümkündür;

1) *Bölgesel rgtler, ye devletler arasında ekonomik iş birliğini sağlama veya geliştirme işlevi ile kurulabilmektedir.* Aynı bölgede bulunan ve farklı ekonomik seviyelere sahip devletler arasında iş birliği veya bütünleşme sağlamak, bölgesel ekonomik kalkınmayı sağlamak, ekonomik iş birliği sayesinde devletlerin refah seviyelerinde artış oluşturmak, bölgesel ekonomik kaynakları daha etkin ve verimli kullanmak, bölgesel örgütlerin temel işlevleri arasında yer almaktadır (Ateş, 2019).

Ekonomik sebeplere bağlı bir araya gelen devletlerin oluşturduğu bölgesel örgütler, o coğrafyada bulunan devletleri, maddi ve manevi kaynaklarını paylaşıma açtıklarında elde edecekleri faydanın üst seviyede olacağı inancı ile hareket etmeye itmektedir. Bu doğrultuda aynı bölge ülkeleri ekonomik iş birliği ile yeni imknlar ve fırsatlar yaratmanın çabasını vermektedir (Schiff ve Winters, 2002). Bu çabanın nihai hedefi ekonomik refah artışını hem devlet düzeyinde hem de bölge düzeyinde elde etmektir. İlk ve en önemli örnekleri arasında 1957 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun sayılabileceği ekonomik temelli bölgesel örgütlerin sayısında özellikle 1980'li yıllardan sonra yapılan bölgesel nitelikli ticaret anlaşmaları ile ciddi bir artış yaşanmıştır (Heywood, 2018). Bugün itibariyle Kuzey Amerika'da Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Güney Amerika'da Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR), Avrupa'da Avrupa Birliği (AB), Asya'da Asya-Pasifik Ekonomik işbirliği (APEC), Avrasya'da Karadeniz Ekonomik işbirliği rgt (KEİ), ekonomik etki ve iş birliği düzeyi gl bölgesel örgütlere örnek olarak verilebilmektedir.

2) *Bölgesel rgtler, ye devletler arasında siyasal iş birliği sağlama ve diplomatik ilişkileri geliştirme işlevi ile kurulabilmektedir.* Bölgesel rgtler ye devletlerin kendi aralarındaki siyasal sorunların çözümünde önemli bir rol oynayabilmektedir. Ayrıca ye bir devletin üçüncü bir devletle yaşadığı sorunların çözümünde rol oynayabilmekte veya üçüncü bir devletin yaşadığı siyasal sorunlara karşı dış bir aktör olarak politika üretebilmektedir. Amerika kıtasındaki devletler arasında siyasal işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan Amerikan Devletleri rgt, Avrupa kıtasının ortak siyasi ve hukuki değerlerini temsil etmeyi amaçlayan Avrupa Konseyi, Arap ulusunun ortak siyasal çıkarlarını, ülke sınırlarını, bağımsızlıklarını, egemenliklerini ve devletlerinin sürekliliğini korumak için kurulduğu ifade edilen Arap Birliği, Afrika kıtasında bulunan ülkelerin sınır anlaşmazlıklarının sonuca

kavuşması, sınırlara saygı duyulması ve devletler arası işbirliğini arttırmak için kurulan Afrika Birliği Örgütü bu kapsamda değerlendirilebilecek bölgesel örgütler arasındadır (URL-2, 2024).

3) *Bölgesel örgütler, bölgesel temelli güvenlik sorunlarına ve çatışmalara çözüm bulma işlevi ile kurulabilmektedir.* Bu işlev doğrultusunda kurulan bölgesel örgütler, bir güvenlik topluluğu yaratma amacını taşımaktadır. Deutsch güvenlik topluluğunu, toplumun her bir ferdinin kriz dönemlerinde birbirleri ile savaş yolunu değil de sulh yolunu seçeceklerini ve bu amaçla bir araya gelen ülkelerin istikrarlı bir barış ortamı sağlayacakları yapı olarak tanımlamaktadır (Adler ve Barnett, 1998). Deutsch'a göre bölgesel örgütlerin üye devletleri arasında ne kadar çok iş birliği anlaşması gerçekleşirse karşılıklı bağımlılık artacak ve bu sayede savaş olasılığı azalacaktır. Bu anlamda bölgesel örgütler, güvenli bir bölge ve topluluk yaratmanın aracı işlevini görmektedir (Aksu, 2022).

Güvenli bir bölge yaratmak amacıyla kurulan bölgesel örgütler, toprak temelli anlaşmazlıkları çözüme kavuşturma, göç, kaçakçılık ve terörizm ile ortak mücadele ve askeri iş birliği, bölge dışı güvenlik sorunlarına karşı ortak hareket, üye devletlerin rejimlerini ve toprak bütünlüğünü tehdit ettiğine inanılan ideolojilere karşı ortak mücadele işlevlerine sahip olabilmektedir. Bu işlevler bağlamında değerlendirildiğinde Soğuk Savaş döneminde kurulan ve bugün hala aktif bir bölgesel örgüt olarak faaliyet gösteren Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), komünizmin Asya kıtasında yayılmasını engellemek amacıyla kurulan Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Çin-Sovyet sınırındaki toprak anlaşmazlıklarını çözmek ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından güvenli bir Orta Asya yaratmak amacıyla kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), bölgesel güvenliği odak noktası olarak kurulan örgütler arasında yer almaktadır.

4) *Bölgesel örgütler, aynı kültürü, etnisiteyi veya inancı paylaştığına inanılan devletlerin halkları arasında ortak bir kimlik inşa etme ve bu sayede devletler arasında iş birliği kanallarını arttırma işlevi ile kurulabilmektedir.* Burada bölgesel örgütün kuruluşundaki çıkış noktası üye devletler arasında ortak kimliğin varlığına yönelik inanç olmakla birlikte bu ortak kimlikten hareketle siyasal, ekonomik ve güvenlik temelli iş birliğini derinleştirme hedefi bulunmaktadır. Bu anlamda bölgesel örgütler, özellikle konstrüktivist teorisyenlerin vurguladığı üzere ortak hafızanın unutulduğu taraflar arasında ortak bir kimliğin yeniden inşa edilmesi işlevine sahiptir (Wendt, 1999). Bölge devletleri arasında bir kimlik ve kültür inşası oluşurken bölgesel örgütler bu sürece arabuluculuk yapmaktadır (Wendt, 1999). Diğer bir ifadeyle bölge devletleri arasındaki siyasal,

ekonomik, kültürel çatışmaların son bulmasında ve ortak kimlik vurgusu üzerinden iş birliği kanallarının geliştirilmesinde rol oynamaktadır (İbrahim, 2016). 2009 yılında kurulan ve Türkçe konuşan devletler arasında iş birliğini derinleştirmeyi amaçlayan Türk Devletleri Teşkilatı'nı ve 1969 yılında kurulan ve nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan devletleri çatısı altında toplamayı amaçlayan İslam İşbirliği Teşkilatı'nı söz konusu kapsamda kurulan bölgesel örgütler arasında değerlendirmek mümkündür. (Bakan ve Katılmış, 2021).

Bölgesel örgütler ekonomik, siyasi, güvenlik ve kimlik işlevlerinden biri temelinde kurulmuş olsa da günümüz uluslararası ilişkilerinde bölgesel örgütlerin işlevlerinin çeşitlendiğini söylemek mümkündür. Bir diğer ifadeyle üye devletler arasında ekonomik iş birliğini derinleştirmek için kurulan bir bölgesel örgüt, zaman içinde siyasal, kültürel ve güvenlik iş birliğini de içeren bir örgüt haline dönüşmüştür. Nevi şahsına münhasır ulus üstü bir bölgesel örgüt olan Avrupa Birliği'nin geldiği aşama bunun önemli bir göstergesidir. Bölgesel güvenlik sorunlarına çözüm üretmek için kurulan bir bölgesel örgüt ekonomik ve siyasal iş birliğinin daha fazla ön plana çıktığı bir yapıya bürünmüştür. Rusya ve Çin'in Batı Bloğunun Asya'daki gücünü dengeleme rolünü biçtiği Şanghay İşbirliği Örgütü bu tip bölgesel örgütlerin en önemli örneklerinden biridir. Bu anlamda bölgesel örgütlerin tek bir işlevi olduğunu ve sadece bu işlev doğrultusunda hareket ettiğini söylemek artık mümkün değildir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Arap Birliği, bu durumu yansıtan en önemli örneklerden biridir. Arap kimliği etrafında birleşen devletlerin bölgesel siyasal sorunlara ortaklaşa çözüm üretmek için kurulan örgüt, zamanla kimliksel ve siyasal işlevinin yanı sıra ekonomi ve güvenlik temelli bir işlev de kazanmıştır.

2.2. Arap Birliği: Doğuşu ve İşlevleri

Arap Birliği, Afrika ve Asya kıtası olmak üzere Arap devletlerini kapsayan bölgesel bir örgüttür. Arap Birlik Şartı ile temelleri atılan Arap Birliği'nin işlevleri, ticari, kültürel, sosyal ilişkiler, sağlık, iletişim ve seyahat gibi her türlü konuları kapsamaktadır. (Şen, 2002).

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından birçok Arap devleti Avrupalı ülkeler tarafından işgal edilmeye başlayınca, önde gelen Arap entelektüelleri ortak menfaatlerini korumak, ülkelerinin bölünmesini engellemek ve ülkeler arası iletişimi geliştirmek için Asya ve Afrika kıtasındaki Arap devletlerini de içine alacak şekilde bir kurumsal yapının zorunluluk olduğunun farkına varılmıştır. Bu sebeple İkinci Dünya Savaşı devam ettiği sırada arzu edilen kurumsal yapının oluşması için hazırlıklar yapılmıştır. (Özalkan, 2018).

Arap Birliği ile ilgili dönemin İngiltere Dışışleri Bakanı Anthony Eden, Arap entelektüellerin Arap halkı için hayal edilenden daha büyük bir yapının olması gerektiğini, bu doğrultuda Arap devletlerinin doğru işler yaptığını, kendilerinin de dostları olan Arapların taleplerini geri çevirmeyeceklerini, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda ülkeler arası iletişimlerin en üst düzeyde olmasını arzuladığını ve İngiliz Hükümetinin de Arapların bu gayesini desteklerinden esirgemeyeceğini dile getirmiştir (Al-Moufai, 1987'ten akt., Salha, 1996, s. 46).

Ayrıca 1943 yılında Dışışleri Bakanı Anthony Eden İngiltere'nin Arap devletlerinin birliğini sağlayan her türlü fikre sıcak baktığını belirtmiştir. Bu açıklamadan sonra yaklaşık bir ay içerisinde dönemin Mısır Başbakanı Mustafa Nahhas, Avam Kamarası'nda Mısır'ın Arap devletlerinin birliği için İngiltere'nin görüşlerini almaya hazır olduğunu bildirmiştir. Bir yıl sonra Mısır Başbakanı Mustafa Nahhas, Suriye Başbakanı Jemil Mardam ve Lübnan Ulusal Blok Başkanı Bişara Huri'yi Mısır'ın başkenti Kahire'ye kendisi ile aynı fikirde olan Arap devletleri ile ilişkilerin daha da kuvvetlenmesi için Arap Birliği'nin bir an önce hayata geçirilmesi amacıyla davet etmiştir (Çavuşoğlu, 2018).

Görüşmeden sonra bir tarafta Mısır, diğer tarafta Irak olacak şekilde Lübnan, Arabistan, Suriye, Yemen ve Ürdün devletleri arasında diyalogların başlaması üzerine Arap Birliği'ne ilişkin kutuplaşmalar olduğu görülmüştür. Bu süreçten sonra Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan ve Yemen ülke temsilcileri kendi aralarında ikili ikili görüşmelere başlamış ve birliğin kurulmasına yönelik iki fikir üzerinde durulmasına neden olmuştur. İlk fikir eğilimi Bereketli Hilal olarak isimlendirilecek alt bölgesel birliği kapsamaktadır. İkinci fikir eğilimi ise bütün Arap devletlerini barındıran daha geniş ve daha genel bir birliği kapsamaktadır. İkinci fikir eğiliminin iki tane daha alt görüşü bulunmaktadır. Bunlardan ilki ilgili devletlerin federal, bağımsız özgür bir ortamda ilişkilerini yürütebileceği bir birlik çağrısı ikincisi ise ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel olacak şekilde her alanda koordineli olarak iş birliğini esas alan, devletlerin bağımsız, devletlerin egemenlik haklarını koruyan bir birlik modeli çağrısında yapılmıştır (Al-Moufai, 1987'ten akt., Salha, 1996, s. 47).

25 Eylül 1944 ve 7 Ekim 1944 tarihleri arasında görüşmeler yapan Suriye, Ürdün, Irak, Yemen, Mısır ve Lübnan bağımsızlıklarından ve egemenliklerinden taviz vermeden Arapların Birliği'ni talep eden fikre ılımlı yaklaşmıştır (Özalkan, 2018). Suriye'nin temsilcileri oluşacak birlik isminin Arap İttifakı olmasını dile getirirken Irak'ın temsilcileri ise birliğin Arap Ligi ismini almasını önermiştir. Sonuç olarak Mısır'ın ortaya attığı Arap Devletleri Ligi önerisi kabul edilmiştir. Nedeni ise Arap devletleri isminin bütün Araplar

için ortak değer ve hedefler doğrultusunda olduğuna inanılmasından kaynaklanmıştır (Mahmut, 2016). Ancak bu oluşum Türkçe literatürde Arap Birliği olarak yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Böylece Arap Birliği'nin temellerini atan ilk belge niteliğinde İskenderiye Anlaşması ortaya çıkmıştır (Salha, 1996).

Mısır, büyük Arap toplantısı öncesinde toplantıya hazırlık amacıyla küçük gruplar halinde toplanma çağrıları yapmıştır. Bu çağrı, 25 Eylül 1944 yılında Mısır'ın İskenderiye kentinde Irak, Suriye, Lübnan, Yemen ve Filistin temsilcilerinin eşlik etmesiyle karşılık bulmuştur. Arap Devletleri Ligi üzerine fikir alışverişleri ile başlayan toplantı olumlu sonuçlanarak İskenderiye Protokolü adıyla Arap Birliği şartlarının yer aldığı bir belge ile sonuçlanmıştır (Özalkan, 2018).

Sonuç itibarıyla 1941 Mayıs ayında İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Arap devletlerinin birlik ve beraberlik içinde olması için İngiltere'nin her türlü desteği vereceğini dile getirmiştir. Bu açıklamadan sonra dönemin Mısır Başbakanı parlamentoda Arap Birliği ile ilgili yapmış olduğu konuşma sonrasında dönemin Ürdün Kralı'nın da Arapları tek bir çatı altında birleştirme hayali ile ilgili açıklamaları birliğin kurulmasını hızlandırmıştır. Bu gelişmelerden sonra Arap devletleri arasında temaslar sıklaşarak 1944 yılının Eylül ayında Arap Birliği teşkilatı için çağrılar yapılmıştır. Çağrılar ile birlikte toplantı sonucunda birçok karar alınarak 25 Eylül 1944'te protokol imzalanmıştır (Özalkan, 2018). İskenderiye Protokolü'nün içeriğinde şu maddeler yer almıştır;

- Toplantıya katılan bağımsız Arap devletlerinden hiçbirinin ayrıcalıklı olmayacağı ve birliğe üye olan Arap devletlerinin eşit düzeyde temsil edileceği bir konsey kurulması

- Arap Birliği konseyinin görevleri olduğunu ve bu görevler şu şekilde sıralanmıştır. Üye devletlerin kendi aralarında imzaladığı anlaşmaların takip edilmesi, aralarındaki anlaşmaları belgelendirmek ve üye devletler arası ilişkilerin daha iyi olması için belirli zaman aralıklarıyla toplantılar düzenlenmesi, her ne sebepten olursa olsun üye devletlerin egemenliklerini ve bağımsızlıklarını korumak için çalışılması ve üye devletlerin faaliyetlerinin incelenmesi.

- Üye iki devlet arasındaki anlaşmazlıkların ancak Arap Birliği'ne başvurulması halinde birliğin kararlarının bağlayıcı olacağı

- Birliğin ve üye devletlerin dış politikalarını etkileyecek kararlara izin verilmeyeceği.

- Üye devletlerin Lübnan'ın bağımsızlığı ve egemenliğine saygı gösterildiği gibi Filistin içinde aynı hassasiyet ile hareket etmesi ve bunun için gerekirse farklı kararlar alınacağı, ayrıca üye devletlerin Filistin halkının meşru hakları ve özlemleri için çalışmalar

yürütmesi, bunun içinde gerekli desteklerden hiçbir devletin kaçınmaması gerektiği belirtilmiştir (Mahmut, 2016).

İskenderiye Protokolü, 7 Ekim 1944 yılında küçük gruplar halinde toplantıya katılan Suudi Arabistan ve Yemen haricinde diğer katılımcı ülkeler tarafından imzalanarak Kral Abdülaziz El Suud ve İmam Yahya Hamid'e teslim edilmiştir. Daha sonra bu iki ülke protokolü 1945 yılında imzalamıştır. Bu koşullar altında Arap Birliği Şartı oluşmuş ve üye devletlerin Mısır'da yaptığı 16 toplantı sonucunda Arap Birliği Şartının taslağı ufak değişikliklerden sonra 19 Mart 1954 yılında Kahire'de bulunan Safran Saray'ında oy birliği ile kabul edilmiştir (Dönmez, 2015).

Arap Birliği Şartı, 20 madde, 1 önsöz ve 3 ek madde şeklinde bir içerikten oluşmuştur. Birinci ek madde Filistin'in bağımsızlık elde edene kadar Arap Birliği Konseyi'nin faaliyetlerine katılabilmesi için Filistin halkını temsilen bir delege seçilmesini belirtmektedir. İkinci ek madde henüz bağımsızlığını elde edememiş ve bu yüzden konsey çalışmalarına katılamayan Arap devletleri ile iş birliği içinde hareket edilmesinden söz edilmektedir. Üçüncü ve son ek madde dönemin Mısır Dışişleri Bakanı Abdurrahman Azzam'ın Arap Birliği'nin ilk genel sekreteri ve 2 yıllığına bu görevi üstleneceği yönündedir. Önsözün içeriği, üye devletlerin ve tüm Arap devletlerinin menfaatlerini göz önünde bulundurarak bağımsızlıklarına ve egemenliklerine dokunulmadan birbirleri ile ilişkilerinin daha güçlü bir şekilde kabul edildiği ve Arap Birliği Şartını onayladıklarını bildirmektedir (Doğan, 2021).

Arap Birliği Şartı 1945 yılında Suudi Arabistan ve Yemen dışında katılan tüm Arap devletleri tarafından imza altına alınmıştır. İmza toplantısında bağımsızlığı olmamasına rağmen birlik çalışmalarına katılma hakkı bulunan Filistin temsilcileri de yer almıştır. Arap Birliği Şartı'nın imzalandığı tarih (22 Mart 1945) Arap Birliği'nin kuruluş yılı olarak kutlanmaktadır. Birlik, Ortak Savunma Antlaşması, Arap Birliği Şartı ve Ekonomik İş Birliği Antlaşmasında söz edilen ekonomik, siyasi ve kültürel hedefler doğrultusunda oluşturulmuştur (Al-Moufai, 1987'ten akt., Salha, 1996, s. 30).

Arap Birliği 1945 yılında Mısır, Lübnan, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Ürdün ve Yemen'in olduğu toplamda yedi kurucu ülke ile kurulmuştur. 1950'li yıllardan sonra farklı devletlerin katılımlarıyla üye devlet sayısı artmıştır. Arap Birliği'nin teşkilat yapısında gözlemci ülke konumunda bir ülke bulunmaktadır. Bununla ilgili Eritre devletini örnek versek yanlış olmayacaktır. Arap Birliği'nin kurucu yazılı metni İskenderiye Protokolü, Arap Birliği'ne bağımsız olan ülkelerin gözlemci ülke olabileceğini belirtmiştir. Ancak

protokolünde durum böyle olsa da 2006 yılında Venezüella ve 2007 yılında ise Hindistan, Arap Birliği üyesi olmadan Arap Birliği zirvesi toplantısına gözlemci devlet statüsünde katılmaları için davet edilmiştir (Şahin, 2006). İsrail nüfusunun yaklaşık yüzde 20'si Arap asıllı olmasına ve Arapçanın 2018'e kadar ülkede resmi dilleri arasında yer almasına rağmen Arap Birliği'ne üye olması hiçbir dönem gündeme gelmemiştir. Bunun temel nedeninin İsrail nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Yahudiler ile Araplar arasında tarihsel olarak var olan toplumsal uzlaşmazlıklar olduğunu söylemek mümkündür. Resmi dili Arapça olan bir diğer ülke Çad Cumhuriyeti de aynı İsrail gibi Arap Birliği'ne üye değildir. Gözlemci statüsünde olan ülke fikir belirtme ve tavsiye niteliğinde görüş bildirme hakkına sahip olsa da konseyde oy kullanma hakkına sahip değildir. Tablo 2.1'de görüldüğü gibi Arap Birliği üye devletlerin güncel sayısı 22 olmuştur.

Tablo 2.1: Arap Birliği'ne üye devletler

S. N.	ÜLKE	2025 YILI NÜFUSU (TAHMİNİ)	YÜZÖLÇÜMÜ	BAĞIMSIZLIK YILI	ÜYE OLMA YILI
1	Mısır	109.450.000	995.450 km ²	1953	1945
2	Suriye	20.100.000	185.180 km ²	1946	1945
3	Suudi Arabistan	36.006.000	2.149.690 km ²	1932	1945
4	Yemen	41.774.000	527.970 km ²	1967	1945
5	Irak	45.521.000	434.128 km ²	1932	1945
6	Lübnan	5.530.000	10.230 km ²	1943	1945
7	Tunus	12.430.000	163.610 km ²	1956	1958
8	Ürdün	11.442.000	88.794 km ²	1921	1945
9	Libya	6.910.000 (2024)	1.759.540 km ²	1947	1953
10	Filistin	5.477.000 (2023)	6025 km ²	1988	1976
11	BAE	11.083.000	71.020 km ²	1971	1971
12	Kuveyt	5.100.000	17.818 km ²	1961	1961
13	Katar	3.116.000	11.521 km ²	1971	1971
14	Komorlar	813.912	2.235 km ²	1975	1993
15	Cibuti	1.060.000	23.180 km ²	1977	1977
16	Somali	16.900.000	637.600 km ²	1960	1974
17	Fas	37.712.000	710.850 km ²	1956	1958
18	Cezayir	47.251.000	2.381.741 km ²	1962	1962
19	Sudan	49.140.000	644.329 km ²	1956	1956

20	Umman	5.500.000	309.500 km ²	1970	1971
21	Moritanya	4.600.000	1.030.700 km ²	1960	1973
22	Bahreyn	1.500.000	770 km ²	1971	1971

(Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı Uluslararası Antlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2025).

2.3. Arap Birliği'nin Kurumsal Yapısı

Arap Birliği, Arap coğrafyasında dili Arapça olan ülkelerin birlik ve beraberlik içinde olması koşuluyla ülkelerin bir araya gelerek oluşturduğu bir örgüttür. Amacı kendi ulusal sınırları içerisinde bölgesinde siyasal, ekonomik, askeri ve toplumsal konularda etkili olmaktır. Arap Birliği'nin ortaya çıkış serüveni Râşit Ali el-Kilani'nin İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1940'lı yıllarda İngiltere'ye karşı Irak'ta gerçekleştirilen devrimin etkisi ile gerçekleşmiştir. Arap Birliği fikri İngiltere için uzun yıllardan beri milliyetçilik özlemi ile yaşayan Araplar tarafından yapılan bir uyarı mahiyetinde okunmuştur. Bu nedenle Araplar arasında bir birlik fikri İngilizlerin bölgesel çıkarları ile ters düşen bir gelişme olarak yorumlanmıştır. Ancak İngiltere, Arap coğrafyasındaki menfaatlerini ve uluslararası dengeleri göz önünde bulundurarak Araplarla iyi ilişkiler geliştirme yönünde bir tutum benimsemiş ve Arap Birliği'nin kuruluş sürecine karşı bir pozisyon almamıştır (Dönmez, 2015). Diğer bütün uluslararası örgüt ve bölgesel kuruluşlar gibi Arap Birliği de amaçlarını ve hedeflerini gerçekleştirmek üzere farklı organlardan bir araya gelmektedir. Bu doğrultuda Arap Birliği'ni daha iyi açıklayabilmek adına kurumsal yapısı hakkında bilgi vermek çalışmanın ilerleyişi açısından faydalı olacaktır.

2.3.1. Arap Birliği Konseyi

Arap Birliği kurumsal yapısının en yüksek makamı Arap Birliği Konseyi'dir. Konsey, Arap Birliği'ne üye devletlerin temsilcilerinden meydana gelir ve her devlet bir oy kullanma hakkına sahiptir. Konseyin temel görevi Arap Birliği'nin hedefleri doğrultusunda oluşturulan Arap Birliği Şartı metninin üçüncü maddesinin belirttiği iş ve işlemleri yerine getirmektir (Mahmut, 2016).

Konseyin görevleri: Üye devletlerin gerek iç gerek dış ilişkilerindeki anlaşmaları takip etmek, üye devletlerin birbirleri ile olan ilişkisel bağlarını kuvvetlendirmek, herhangi bir saldırı, savaş ve müdahale söz konusu olduğunda en kısa zamanda son bulması için

gerekli önlemleri almak, üye devletler arasındaki sorunları barışçıl yoldan çözmek bir nevi arabulucu rolü üstlenmek, küresel barışın sağlanması için diğer bölgesel ya da küresel boyuttaki kuruluşlar ile kontak halinde olmak, genel sekreteri 5 yıllığına seçmek, birliğin bütçe ve planlamasını tasarımılamak, Arap Birliği'nin iç sistemini düzenlemek, teknik komiteleri ve genel sekreterliği oluşturmak şeklinde sayabiliriz (Salha, 1996).

Normal şartlarda her yılın mart ve eylül ayları olmak üzere yılda iki defa düzenli bir şekilde Arap Birliği Konseyi kendiliğinden toplanmaktadır. Birlik konseyine ihtiyaç olduğu zamanlar ve iki Arap Birliği üye devletlerinin isteği üzerine yılın herhangi bir ayında da toplantı yapılabilir (Al-Moufai, 1987'ten akt., Salha, 1996, s. 53). Konsey şartında belirtildiği gibi konseyin bir araya gelmesi üye devletlerin çoğunluğunun katılım sağlaması ile gerçekleşmektedir. Normal oturumlar genel sekreterin belirlediği takvim aralığında, diğer ve özel şartlara bağlı gerçekleşecek oturumlar ise çoğunluğun görüşleri doğrultusunda belirlenmektedir (Dinç, 2018).

Arap Birliği örgütü sahip olduğu iyi niyetler ve amaçlar doğrultusunda 1815 yılında Viyana Kongresi'nde yer alan aktörler aracılığı ile kurulan Alman Federasyonu'yla karşılaştırılabilir. Çünkü üyelerinin elçiler aracılığı ile meşrutiyet kazandığı Alman Diyet Meclisi'ndeki gibi Arap Birliği Konseyi de üye devletlerinin bağımsızlığına ve egemenliğine tam olarak etki etmeyen bir uluslararası örgüt olmuştur. Alman Diyet Meclisi'nin bir değişik versiyonu olan Arap Birliği üye devletleri merkeze bağımlı olan bir örgütlenme olmamış ve Arap Birliği'nin temsilciliğini yapan şehre sahip birlik mekanizmasını kuramamıştır. Ancak Arap Birliği üye devletleri de Alman Konfederasyonu gibi bütünleşme sürecine girerek birlik olmak istemiştir (Khadduri, 1946).

2.3.2. Genel Sekreterlik

Arap Birliği'nin idari, siyasi, mali ve ekonomik işlerini yerine getiren organı genel sekreterliktir. Genel sekreterlik, idari bir organ olarak kabul edilmektedir. Büyükelçilik statüsü ile eş değer bir şekilde sekreter yardımcıları, danışman ve çalışanlardan meydana gelmiştir. (Konukcu, 2018). Genel Sekreter, Arap Birliği Konsey üyelerinin üçte ikisinin kabul edilmesiyle beş yıllık bir süre için seçilir. Genel Sekreter, Arap Birliği'nin en yaşlı ve en kıdemli üyesi olmaktadır. Vatandaş olduğu ülkeyi ve diğer üye devletleri temsil etme gibi bir durum söz konusu olamaz. Ayrıca göreve başlamadan önce ettiği yeminde de belirttiği gibi hiçbir üye devletten emir ve talimat alamaz (Dinç, 2018).

Genel Sekreter diğer devletler ile ilişkiler kuran, bölgesel ve küresel kuruluşlar ile konferanslar düzenleyen, Arap Birliği'ni temsil ederek bir nevi Arap Birliği'nin sözcülüğü görevini yerine getiren kişi konumundadır. İşlerinde ayrı sorumlulukları olan genel sekreter, üye devletler ile periyodik toplantılar düzenlemek, yeni personeller atamak, personellerin denetlemesini yapmak, personellerin makam ve mevki değişikliğinin gerçekleşmesinden sorumludur. Bir sonraki toplantıya kadar teknik komiteler ve konseyin aldığı kararların yerine getirilmesi için raporlar tanzim etmek, konseyin ve teknik komitelerin gündemini ayarlamak, birliğin bütçesini yapmak ve Arap Birliği Konseyi'ne kesin hesap arz etmek görevlerini yerine getirmekle haiz kişidir (Dönmez, 2015).

Üyelerinin üçte ikisinin vermiş olduğu oy ile atanan Genel Sekreter'in yetki ve sorumlulukları, Arap Birliği Şartı'nın 12.maddesinde belirtilmiştir. Bölgesel, küresel her alanda Arap Birliği'ni temsil etme hakkına sahiptir. 22 Mart 1945 yılından bu yana Genel Sekreterlik makamı birçok Arap diplomat tarafından yerine getirilmiştir.

Tablo 2.2: Arap Birliği'nin genel sekreterleri

Adı ve Soyadı	Ülkesi	Görev Yılları
Abdülrahman Azzam	Mısır	1945-1952
Muhammet Abdul Khalek Hassuna	Mısır	1952-1972
Mahmud Riyad	Mısır	1972-1979
Chedli El-Kuleybi	Tunus	1979-1990
Ahmet İsmet Abdulmecid	Mısır	1990-2001
Amr Musa	Mısır	2001-2011
Nebil El-Arabi	Mısır	2011-2016
Ahmet Abu Gayt	Mısır	2016-

(Ay, 2019)

2.3.3. Ekonomik ve Sosyal Konsey

Arap Birliği bünyesinde imzalanan Ortak Savunma ve Ekonomik İş Birliği Antlaşması'nın sağlıklı bir şekilde işlevini gerçekleştirmesi için 1950 yılında Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulmuştur. Ekonomik ve Sosyal Konsey 1953 yılındaki ilk toplantısından itibaren 1957 yılında üye olan devletlerin gelişmişlik seviyesini arttırmak için Arap Ekonomik Birliği'nin kurulması gibi birçok ekonomik alanında önemli işler yapmıştır (Dinç, 2018). Arap Ekonomik Birliği Konseyi (CAEU) aracılığıyla imzalanan Ekonomik Birlik Antlaşması, üye devletlerde bulunan sermayenin diğer bir üye devletlere rahatça geçişinin

sağlanması, gümrükte çıkan engellerin aşılması, ulaşım olanaklarının iyileştirilmesi, oturma ve çalışma hürriyetinin sağlanması, insanların, malların ve ürünlerin rahatça sirkülasyonunun sağlanması gibi hedeflere yönelik olarak kurulmuştur. Ekonomik Birlik Antlaşması, vesile olduğu Ekonomik Birlik Konseyi ile sınırlı kalmayıp daha büyük amaçlara ulaşmak için 1964 yılında Arap Ortak Pazarı'nın temellerinin atılmasında bir etken olmuştur. Ekonomik ve Sosyal Konseyi'n görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Helmy, 2002).

1- Arap ekonomik ve sosyal iş birliği için genel kabul gören uygulamalar oluşturmak, uygulamalar için planlı ve projeli bir şekilde hareket etmek ve üye devletler tarafından kontrollerini yapmak.

2-Arap kuruluşlarında uzman olanların etkinliklerini geliştirmek, kuruluş metinlerindeki görev tanımlarına uygun davranmasını sağlamak ve çeşitli Arap kurumların hayata geçirilmesine onay vermek.

3-Uzmanlaşmış Arap kurumları tarafından Arap Birliği komitelerinin denetimini yapmak.

4-Arap kurumları ile ortak projeler hayata geçirmek için çağrıda bulunmak.

5-Uzmanlaşmış Arap kurumların bütçelerine dair bağlayıcı metinler oluşturmak.

Her yıl şubat ayında yapılan Ekonomik ve Sosyal Konsey toplantılarında Arap Birliği Genel Kurulu'na sunulmak üzere ekonomik ve sosyal içerikli çalışmalar tespit edilir, Arap Birliği Konseyi'ne sunulması planlanan ekonomik ve sosyal alanlardaki konularla ilgili detaylı bir değerlendirme yapılmaktadır. Üye devletlerin bakanlıkları ve eşit mevkideki yetkililerle alınacak kararların alt yapısının oluşturması, ekonomik ve sosyal konular içerikli metinlerin Arap Birliği Konseyi'ne ve bundan sonra Arap zirvesindeki toplantılarda Arap liderlere sunulması Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin görev ve sorumlulukları arasındadır (Al-Moufai, 1987'ten akt., Salha, 1996, s. 51)

2.3.4. Ortak Savunma Konseyi

Arap Birliği, 1948 yılında meydana gelen Birinci Arap-İsrail Savaşı'nda yeteri kadar askeri birliği sağlayamamıştır. Bundan dolayı bu savaş Arap Birliği'nin askeri alanda yetersiz kaldığının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Arap Birliği'ne üye devletlerden Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Cezayir ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi devletler sorumluluklarını yerine getirse de Yemen, Sudan, Lübnan gibi üye devletler savaşta askeri

ve ekonomik olarak yetersiz kalmıştır (Ay, 2019).

Bu amaçla Arap Birliği üye devletleri, topraklarının bütünlüklerini ortaklaşa korumak ve bu bağlamda devletlerinin sürekliliğini devam ettirmek için aralarında 13 Nisan 1950 yılında Ortak Savunma ve Ekonomik İş Birliği Antlaşması'nı imzalamıştır. Ortak Savunma Konseyi, antlaşmaya taraf olan üye devletlerin dışişleri bakanları tarafından oluşmaktadır. Taraf ülkelerinden herhangi birinin toprak bütünlüğünü bozacak şekilde gerçekleşen fiili saldırılara karşı önlem almak konseyin öncelikli görevleri arasına girmektedir. Ayrıca savunma planları yapmak ve üye devletler arasında köprü görevini yerine getirmek görevleri arasındadır (Mahmut, 2016). Arap Birliği Konseyi denetiminde işlevlerini yerine getiren Ortak Savunma Konseyi'nin kararları da üye devlet sayısının üçte ikisinin oyu ile alındığından bağlayıcı niteliktedir.

Soğuk Savaş dönemi boyunca Arap devletlerinin iki kutup (ABD ve SSCB) arasında bölünmesi, Ortak Savunma Konseyi'nin işlevselliğini doğrudan etkilemiştir. Örneğin Irak'ın Bağdat Paketi'ne dahil olarak Batı ittifakının bir parçası olması, Suriye'nin Lübnan topraklarını kontrol altında tutması, İran-İrak Savaşı'nda Irak yerine İran'ı destekleyen Arap Birliği üyesi devletlerin olması (Libya, Suriye), birliğe üye devletlerin ortak savunma mekanizması oluşturma konusunda sınıfta kalmalarına neden olan gelişmeler arasında sayılabilmektedir (Ay, 2019).

2.3.5. Teknik Komiteler

Arap Birliği'nin en üst kademedeki bulunan organı Arap Birliği Konseyi, belirli bölümlerde ve alanlarında uzmanlaşmış kendisine yardımcı olabilecek teknik iş ve işlemleri yerine getirecek kuruluşlara ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda kurulan ve Arap Birliği Şartı'nın 4. maddesinde belirtilen teknik kuruluşlar, üye devletler arasında iletişimi sağlamak, iş birliği konusunda köprü görevi görmek ve bunların sonuçlarını Arap Birliği'ne sunmak gibi görevleri yerine getirmektedir. Bunlara ek olarak Konsey, Genel Sekreterlik ve üye devletlerin kendilerinden istediği işleri yerine getirerek bu konular ile ilgili tavsiyelerini de üye devletlere ya da Genel Sekreterliğe arz etmektedir (Naffa'a 1992'den akt, Salha, 1996, s. 56).

Arap Birliği Şartı, Arap Birliği Konseyi'nin alacağı bir karar ile Arap Birliği'ne üye olmayan devletlerin teknik kuruluşlara üye olmasına olanak sağlayan düzenlemelere sahiptir. Arap Birliği'ne katılım sağlamayan Arap devletleri ile iş birliği söz konusu

olduğunda üye olmayan ülkelere birkaç yükümlülük getirilmiştir. Katılım sağladıkları komiteler için destekleyici takviyesi olmalı ve o alanda çalışma zorunluluğu bulunmalıdır. Arap devletleri bu alanlar için birlikte çalışacak donanımlı insanlar ayarlamalıdır. Bir teknik komiteye üye devletin temsilcisi aynı anda kuruluşa üye devletin temsilciliğini yapamamaktadır. Yeterli seviyede olduğuna kanaat getirilen temsilci seçildikten sonra temsilcinin isminin onaylanması için Genel Sekreterliğe gönderilmektedir (Arı, 2013). Teknik komiteler Arap Birliği'nin merkezi Kahire'de toplantılar yapmaktadır. Toplantılar üye sayısının çoğunluğu ile gerçekleşmektedir. Kararlar üye devletlerin kullandığı oyların çoğunluğu ile alınmaktadır. Her teknik komitenin birden fazla temsilcisi olmasında herhangi bir sakınca yoktur. Ancak her üye devletin birden fazla temsilcisi olmasına bakılmadan bir oy hakkına sahiptir (Salha, 1996).

Arap Birliği Şartı'nın 4. maddesi Siyasi, Kültürel, Ulaşım, Sosyal, Hukuk, Arap Petrolleri Uzmanları, Askeri, Arap Medyası, Sağlık, İnsan Hakları, İdari, Mali ve Meteoroloji alanları olacak şekilde birden fazla komitelerden söz etmektedir. Daimi Kültürel Komitesi, Siyasi Komitesi, Daimi Sosyal Komitesi, Daimi Hukuk Komitesi, Arap Petrol Uzmanları Komitesi, Daimi Askeri Komitesi, Arap Medyası Daimi Komitesi, İnsan Hakları Daimi Komitesi, İdari ve Mali İşler Daimi Komitesi, Meteoroloji Daimi Komitesi örnek gösterilebilir. (Dakhlallah, 2012). Bu teknik komiteler, Arap Birliği Posta Teşkilatı ve Ortak Arap Savunma Ekonomik İş Birliği gibi antlaşmaların taslak aşaması sürecinde de etkin rol almıştır. Bu teknik komitelerin farklı bir misyonu da Arap Birliği'ne üye devletlerin ilişkilerinin nasıl olacağının belirlenmesinden sorumlu olmasıdır. Bu görev ve sorumlulukları toplantılar vasıtasıyla yerine getirmektedir. Toplantılar Arap Birliği'nin genel sekreterliğinin merkezi Kahire'de gerçekleştirilmektedir. Gerek görülmesi halinde ve genel sekreterin onayı ile başka bir üye Arap devleti de yapılabilir. Her komite ele aldığı konular üzerinden üye devletlere tavsiye niteliğinde görüş bildirmektedir.

Danışma faaliyeti yürüten komite, bu teknik komitelerin yasal dayanağı olan Arap Birliği Konseyi'nin 1979 yılında gerçekleşen 65. oturumunda alınan 3438 sayılı kararı ile yürürlüğe giren Arap Birliği Şartı'nın 18. maddesi ile ilgilidir. Bu teknik komitede toplantılar merkezde yapılmakta ve alınan kararlar Genel Sekreterliğe sunulmaktadır.

Devam eden yıllarda Arap Birliği Teşkilatı, üye devletlerin birbirleri ile olan bağlarını ve ilişkilerini kuvvetlendirmek için siyasi, sosyal, ekonomik, mali, kültürel ve güvenlik gibi alanlarda iş birliği yapan örgüt haline gelmiştir. Arap Birliği Şartı ise Arap Birliği örgütünün amaçları, hedefleri, faaliyetleri, organları ve üye devletler arasındaki

ilişkileri düzenleyen 20 maddeli ve 22 Mart 1945 yılında kurulan Arap Birliği'nin yasal dayanağı niteliğini taşımaktadır. Arap Birliği Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Ortak Savunma Konseyi, Genel Sekreterlik, Daimî Teknik Komiteler Arap Birliği'nin asli organları arasındadır. Konsey üye devletlerden meydana gelmektedir. Olağan şartlarda iki yılda bir toplantı yapılmaktadır. İhtiyaç duyulması halinde ise olağanüstü toplantılar olabilmektedir. Genel Sekreterin ve yardımcılarının seğıilip atanması, yeni üye devletlerin kabul edilmesi, üyelik şartlarının yeniden düzenlenmesi, bütçenin kabul edilmesi, Arap Birliği Konseyinin hukuki ve siyasi görevleri arasındadır. Bağdat Paktı sebebiyle fikir ayrılığı yaşıyan üye devletlerin neticesinde dağılma noktasına gelen Arap Birliği, kolay dağılacak bir örgüt imajı vermiş olsa da birbirine sıkı sıkı bağlı üye devletlerin olduğu gerçeğini söylemek yanlış olmayacaktır.

3. ARAP BİRLİĞİ'NİN BÖLGESEL GELİŞMELERE İLİŞKİN REAKSİYONLARI (1945-2000)

Bir bölgesel örgüt olan Arap Birliği'nden Arap devletlerinin ve halklarının en önemli beklentisi bölgesel sorunların çözümünde ve bölgesel konularda etkin bir rol oynamasıdır. Arap Birliği'nin bölgesel sorun ve konulardaki tutumunu etkileyen üç temel faktörün olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Arap devletlerinin bağımsızlıklarını uzun uğraşlar sonrası geç kazanmasından kaynaklı olarak devletlerin bireysel hareket etme potansiyellerinin kolektif hareket etme potansiyellerine göre daha fazla olmasıdır. İkinci neden Arap Birliği'nin organizasyonel yapısının zayıf olmasıdır. Bu durum birliğin kriz anlarında aldığı tutumu doğrudan etkilemiştir. Üçüncü neden ise bu iki nedenle bağlantılı olarak Arap halklarının bölgesel sorun ve konulara birliğin çözüm bulma ihtimalini düşük bulması veya bir diğer ifadeyle Arap Birliği'ne duyulan güven eksikliğidir (Mencütek, 2014).

Çalışmanın bu bölümünde kuruluşundan 2000'li yıllara kadar Arap Birliği'nin bölgesel sorunların çözümünde ve bölgesel konuların ele alınmasında nasıl bir rol üstlendiği ya da diğer bir ifadeyle bölgesel anlamdaki sorun ve konularda etkili olup olmadığı çeşitli örnek olaylar üzerinden ele alınmaktadır. 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulması sonucu yaşanan ilk Arap-İsrail Savaşı, Arap devletleri arasında ciddi bir fikir ayrılığına sebep olan Bağdat Paktı ve 1956 yılındaki Süveyş Kanalı yüzünden yaşanan problemler, Camp David antlaşması ile Arap Birliği üyeliğinden Mısır'ın çıkarılması, 1973 yılındaki ikinci Yom-Kippur savaşı, Filistin Kuruluş Örgütü'nün kurulması, 1967 yılındaki altı gün savaşları (ikinci Arap-İsrail savaşı), sekiz yıl süren Irak-İran Savaşı, Camp David Antlaşması, I. Körfez Savaşı, ilgili dönemde Ortadoğu'daki dengeleri doğrudan etkileyen başlıca olaylar arasındadır. Arap coğrafyasında birtakım değişiklikler yaratmış bu olaylara Arap Birliği'nin verdiği reaksiyonlar, birliğin kurumsal yapısını, organlarının faaliyetlerini, iş ve işlemlerini değerlendirmek açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Zira Arap Birliği üyesi devletlerin aralarında derin uzlaşmazlıkların oluşmasına yol açan bu bölgesel konular, birliğin karar alma mekanizmalarını doğrudan etkilemiştir (Uzgel, 1998).

3.1. Birinci Arap-İsrail Savaşı

20. yüzyılın başında İngilizlerin Filistin topraklarında Yahudilere “ulusal bir yuva” vaat etmesiyle temelleri atılan Filistin meselesi Ortadoğu'nun en önemli sorunlarından

biridir. 1920’li yıllardan itibaren Yahudilere ayrı bir İsrail devleti vaat ederek Filistin coğrafyasını kontrol etme çabasında bulunan İngilizler, bölgesel gerilimin artması üzerine bu çabasından vazgeçerek Filistin konusunu 1947 yılında Birleşmiş Milletler (BM) gündemine taşımıştır. Meseleyi iki hafta boyunca değerlendiren BM Genel Kurulu, çözüm için özel bir komite kurulmasına karar vermiştir (Kemiksiz, 2018). İngiltere’nin Filistin topraklarını terk etmesinin ardından 1947 yılında Arap Birliği üye devletleri olan Suudi Arabistan, Irak, Lübnan, Suriye Filistin konusunu BM Genel Kurulunu taşımak için çalışmalar yürütmüştür.

BM’nin Filistin için oluşturduğu özel komite Filistin’in bağımsız olması yönünde bir rapor hazırlamıştır. Komite üyeleri kendi aralarında tam bir görüş birliğine varamasa da üyelerin büyük çoğunluğu Yahudi ve Arapların ayrı olacak şekilde bağımsız iki devletinin olması ve Kudüs’e ayrı bir uluslararası statü verilmesi yönünde görüş bildirmiştir (Armaoğlu, 1994). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1947 yılında yaptığı bir toplantı sonucunda Filistin için kurulan komitenin bildirdiği görüşü onaylamıştır. SSCB, Fransa, ABD Yahudilerin ve Arapların bölünmesi yönünde oy kullanırken İngiltere çekimser oy kullanmıştır. Ancak Türkiye ve Arap devletleri Filistin topraklarının bütünlüğü için oy kullanmıştır (Kemiksiz, 2018). BM Genel Kurul’unun almış olduğu bu karar, Arap devletlerinin tepkisini çekmiştir. Bölgesel bir örgüt olan Arap Birliği bu karardan sonra 1947 yılında birliğin merkezi Kahire’de yapmış olduğu toplantıda BM Genel Kurulu’nun aldığı kararları tanımadıklarını ve İsrail Devleti’nin kurulmasının coğrafyada büyük yankı uyandıracağını ifade etmiştir.

İngiltere, BM’nin kararının hemen ardından 1948 yılından itibaren Filistin topraklarında hiçbir kuvvetlerinin olmayacağını dile getirerek yavaş yavaş güçlerini geri çekme sürecine girmiştir. Bu gelişmeden sonra Yahudi Ulusal Konseyi Başkanlığı 14 Mayıs 1948 yılında Tel Aviv’de İsrail devletinin kurulduğunu açıklamıştır (Karadağ, 2016). İsrail Devlet’ini ilk tanıyan devletler SSCB ve ABD olmuştur. İsrail devletinin kurulduğunun ilan edilmesinden sonra Mısır, Ürdün, Lübnan, Mısır, Suriye ve Irak, Filistin topraklarına askeri güçlerini göndermeye başlamıştır. Sonuç olarak resmiyette olmasa da fiiliyatta Birinci Arap-İsrail Savaşı böylelikle başlamıştır (Gelen, 2019).

Arap Birliği’nin Filistin topraklarında bir İsrail devleti kurulmasına verdiği ilk tepki Arap Birliği Şartı’nın 6. maddesine dayandırılarak gerçekleştirilmiştir. İlgili maddenin “bir devletin bir üye devlete saldırısı karşısında birliğin gerekli önlemleri oybirliği ile alarak saldırıları püskürtmesi” kapsamındaki içerikten hareketle Filistin’in toprak bütünlüğünü

korumak adına birlik üyesi devletlerin askerlerinden oluşan bir ordunun oluşturulması kararı alınmıştır. Bu karardan kısa bir süre sonra Arap Birliği'ne üye devletlerin ordu kuvvetleri Ürdün Kralı I. Abdullah'ın liderliğinde Filistin'e girmiştir. Böylelikle İsrail ve müttefik güçler ile sıcak çatışma başlamıştır. Kral I. Abdullah'ın Arap Birliği ordularının komutanı olması, Arap Birliği Konseyi'nin oybirliği ile aldığı bir karar değildir. Kral I. Abdullah'ın ancak Arap ordusunun komutanı olarak kabul edilirse ülkesinin savaşa gireceğini ifade etmesi, daha ilk karşılaşılan bölgesel meselede Arap Birliği'nin dağılmaması adına diğer üyelerin gönülsüz olarak kabul ettiği bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur (Köktaş, 2018). Söz konusu savaşta Suudi Arabistan, Yemen ve Lübnan dolaylı, Suriye, Irak, Mısır ve Ürdün doğrudan Filistin topraklarında savaşmıştır (Köktaş, 2018).

Savaşa girme, katılma ve Arap ordularının komutasının Kral I. Abdullah'ta olması gibi faktörler Arap Birliği'nin bu tür iş ve işlemlerde planlı olmadığına göstergesi olmuştur. Ayrıca savaş gibi durumların yaşanması sürecinde Arap Birliği bünyesinde nasıl bir ortak savunma gücü oluşturulacağına dair bir hukuki mevzuatın olmaması, birlik üyelerinin organize olamamalarına neden olmuştur. Nitekim birlik üyesi devletlerin ilerleyen yıllarda Ortak Savunma Antlaşması'nı imzalanmasının altında yatan neden bu olmuştur. Arap orduları birçok eleştiriyi beraberinde getirecek Birinci Arap-İsrail Savaşı'nı bu ve benzeri koordinasyon problemleri ve bireysel tutumlar nedeniyle kaybetmiştir (Kemiksiz, 2018). Herhangi bir savaş anında birlik tarafından oluşturulan orduyu kimin veya kimlerin yöneteceğine, yetki ve sorumlulukların kimlerde olacağına dair hukuki bir metnin olmaması ciddi düzeyde organizasyonel problemlere neden olmuştur. Arapların Filistin'e göndermek üzere oluşturduğu askeri kuvvetleri kimin sevk ve idare edeceği sorunu, savaşın kaybedilme nedeninin en temel nedenlerinden biri olarak görülmüştür (Demircan, 2020).

Arap orduları koordinasyon eksikliğinden kaynaklı olarak İsrail'e karşı nasıl temkinli yaklaşılsa birbirlerine de aynı şekilde yaklaşmıştır. Böylelikle savaş sırasında birbirlerinin hareketlerini etkileyecek hareketler ve davranışlarda bulunmuştur. Arapların birbirlerine karşı şüpheli yaklaşımını fırsata çeviren İsrail'in cephe hattındaki kazanımları, Arap Birliği Siyasi Komitesi'ne BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı ateşkes kararını onaylamaktan başka çare bırakmamıştır. Rodos Adası'nda masaya oturan İsrail ve Arap Devletleri arasında ateşkes imzalanarak Birinci Arap-İsrail Savaşı, İsrail lehine sonuçlanmıştır (Demircan, 2020).

Bu gelişmeden sonra bölgede yaşanan gerilimler Arap Birliği açısından sancılı bir dönemin başlayacağını sinyallerini vermiştir. Arap Birliği'nin organizasyonel

problemlerini tıpkı İsrail gibi fırsata çevirmek isteyen Ürdün Kralı I. Abdullah, Filistin ile ilgili planlarını gösterecek somut adımlar atmıştır. 1948 yılında Arap Birliği teknik kuruluşlarından olan Siyasi Komite tarafından yayınlanan ve Filistinlilerin ulusal bir kimliğe kavuşması için Filistin hükümetinin olması mecburiyetinden söz eden bildiriye çekinceli yaklaşan Ürdün (Görgülü, 2024). 22 Mayıs 1948'de Gazze'de kurulan Filistin hükümetini Arap Birliği'ne üye devletler arasında yer alıp tanımayan tek devlet olmuştur (Gündüz, 2002). Bu karardan iki sene sonra 1950 yılında Filistin topraklarının Ürdün tarafından ilhak edildiğini ilan eden Kral I. Abdullah, Arap Birliği üyesi devletlerin tepkisini çekmiştir (Armaoğlu, 1994).

Kral I. Abdullah'ın bu tutumu karşısında Arap Birliği yeni bir karar alarak Filistin topraklarında bağımsız Filistin devletinin kurulması gerektiği ilkesinden hareketle birlik üyesi devletlerin askerlerinden oluşan bir nevi koruma gücünü Filistin'e göndererek söz konusu ilhaka karşı çıkmıştır. Arap Birliği, Filistin ile ilgili aldığı Filistin hükümeti kurulması ve tanınması kararına ek olarak birlik konseyinin Filistin konusunda aldığı kararları tanımayan üye devletlere yaptırımlar uygulayacağını açıklayan yeni bir karar almıştır (Tekdemir, Biçen ve Tekdemir, 2023) Bu karara tepki gösteren Kral I. Abdullah geri adım atmayarak İsrail kontrolüne geçen Filistin toprakları da dâhil olmak üzere tüm Filistin topraklarını geri alacağını ilan ederek Batı Şeria'yı Ürdün sınırları içine kattığını ilan etmiştir. Arap Birliği'ne üye devletlerden Mısır bu gelişme sonrasında Ürdün'ün Arap Birliği üyeliğinden çıkarılmasını talep etmiş, Yemen ve Irak ise Mısır ile aynı fikirde olmadıklarını açıklamıştır (Yalçın, 2021). Sonuç olarak Arap Birliği'nin koordineli hareket edememesi nedeniyle 1948 yılında yaşanan Birinci Arap-İsrail Savaşı, Filistin topraklarının İsrail ve Ürdün arasında paylaşılmasıyla sonuçlanmıştır.

3.2. Bağdat Paktı

Bağdat Paktı, hiç şüphesiz ki Ortadoğu coğrafyasının en mühim olaylarından biridir. Bu nedenle bizzat Arap Birliği'nin Bağdat Paktı karşısında verdiği tepkiyi incelemek ve araştırmak gerekmektedir. Bağdat Paktı, 1950 yılında Ortak Savunma Antlaşması ile temelleri atılan ve Arap Birliği üye devletlerin bölgede yaşanan olaylara karşı bir ortak bir savunma amacıyla imzaladıkları askeri nitelikli bir anlaşmayı baltalayan bir girişim olmuştur. Diğer bir ifadeyle hem Bağdat Paktı'nı imzalayan devletlerin pakt içerisinde aldıkları kararlar hem de pakta dâhil olmayan Arap Birliği üye devletlerinin alınan bu

kararlara tavrı, Arap Birliği'nde ciddi gerilimlere neden olmuştur (Soysal, 1991).

Bağdat Paktı'nın imzalanmasındaki asıl amacın ABD'nin müttefik olduğu üye devletlere yardım etmek olduğu bilinmektedir. Ancak ABD, Ortadoğu coğrafyasında dikkatleri üzerine çekmemek için askeri ve ekonomik yardımlarını dolaylı yoldan gerçekleştirmiştir. Bu yüzden paktın kurulmasındaki baş aktör Birleşik Krallık olmuştur. İran, Pakistan, Türkiye ve Birleşik Krallığı kapsayan ve Rusya'nın nüfuzunu kırmak için kurulan bir yapılanma olarak tarih sahnesinde yer almıştır (Bostancı, 2013). Arap Birliği'nin birçok üyesinin şiddetli bir şekilde karşı çıkmalarına rağmen Ortadoğu'da Sovyetler Birliği tehdidine karşı Irak 24 Şubat 1955 yılında Bağdat Paktı'na taraf olmuştur. Paktın imzalanmasından önce Arap devletleri arasında yaşanan gerginlikler imzalanmasından sonra Arap Birliği'ne yansımalarının şiddetli olacağını göstermiştir (Aydemir, 2019). 1954 yılında Irak Başbakanı Nuri Said, Bağdat Paktı'nı imzalamadan önce şartları konuşmak üzere Mısır'ın başkenti Kahire'ye Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdülnasır ile görüşmeye gitmiştir. Ancak bu görüşmelerden istenilen sonuçlar çıkmamıştır. Çünkü Abdülnasır görüşmede bölgenin güvenliğinin sağlanmasının ve devletlerinin toprak bütünlüğünün korunmasının yükünün Arap devletlerinin omzunda olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine Irak Başbakan'ı Nuri Said bölge devletlerinin egemenliğinin korunmasının yolunu Batılı devletlerin yardım etmesinden geçeceğini savunmuştur. Nasır bu gelişmeden sonra Irak'ın tavrını masaya yatırmak için Arap Birliği üye devletlerinin liderlerini toplantıya davet etmiştir. Konferansa katılan üye devletlerin liderleri Irak'ın bu tutumundan vazgeçmesi veya Batılı devletlerden yardım taleplerini ileri bir tarihe ertelemesi şeklinde görüş bildirmiştir (Daviş, 2004).

Arap Birliği Konseyi, Bağdat Paktı'nın imzalanmasını az süre kala bir kongre gerçekleştirmiş ve kongrenin ana gündem maddesi Bağdat Paktı olmuştur. Kongrede Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan Bağdat Paktını hiç taviz vermeden karşı gelmiştir. (Aydemir, 2019). Buna karşılık Irak, anlaşmanın imzalanması yönünde kanaat getirmeye devam etmiştir. Ürdün ve Lübnan ise uzlaştırmacı bir tavır sergilemekten yana bir görüntü vermiştir. Bu sebeple kongre görüşmeleri sonuçsuz kalmıştır. 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ve Irak olmak üzere iki devlet arasında ortaklık temelli bir anlaşma imzalanmıştır. İki ay sonra İngiltere, beş ay sonra Pakistan, sekiz ay sonra da İran anlaşmaya dâhil olmuştur. ABD ise bu paktın kurulmasında baş etken olmasına karşın tepki çekmemek için pakta katılmama kararı almıştır (Bostancı, 2013). İngiltere Irak'ı desteklemek için paktın adının Bağdat olması yönünde görüş bildirmiştir. Bu doğrultuda paktın ilk toplantısı Bağdat'ta

gerçekleşmiştir. Merkezi ve sekreterliği de Bağdat'ta kurulmuştur. İngiltere bu destekleri Ortadoğu üzerindeki çıkarları ve zor bir ihtimal olsa da İsrail'in de Bağdat Paktı'na katılmasını sağlamak için vermiştir. İngiltere pakta taraf olan devletlere dost görünerek Ortadoğu üzerindeki çıkarlarını mütemadiyen koruyabileceği inancını taşımıştır (Savaş ve İşler, 2020).

Arap ulusunun gerçek düşmanının SSCB olmadığını, asıl düşmanın İsrail olduğunu ifade eden Arap Birliği üye devletlerinden Mısır ve Suriye, Bağdat Paktı'na katılmaya hiç sıcak bakmamıştır. Batılı devletlerin temel amacı ise Ortadoğu'yu SSCB'den arındırmak ve Arap ulusunun milliyetçilik duygusunu dizginlemek olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Batılı devletlerin Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak ve arttırmak adına Batı ile koordineli olan ve Arap devletlerinin üye olduğu bir pakt oluşturma çabasına doğrudan destek sağlamıştır (Konaklı, 2025).

Paktın imzalanması süreciyle beraber Arap Birliği'nin üye devletleri arasında gerilim başlamıştır. Anlaşmanın üzerinden uzun bir süre geçmeden Mısır ve Suriye kendi paktlarını kurmuştur. Böylelikle Ortadoğu coğrafyasında entegrasyon süreci başlamıştır. Arap Birliği'nin içerisindeki Irak hükümetini destekleyen üye devletler ile Bağdat Paktı'na karşı olan grubun başını çeken Mısır ve Suriye'yi destekleyen devletler arasındaki gerilim artmıştır. Mısır Cumhurbaşkanı Abdülnasır, Bağdat Paktı'nın Arap ulusunun birlik ve beraberliğini bozguna uğratmak için bir plan olduğu defalarca Arap Birliği toplantılarında dile getirmiştir (Bostancı, 2013).

Bağdat Paktı'nın hem imzalanmasından önce hem de sonra yaşanan gelişmeler Arap Birliği açısından değerlendirildiğinde, birliğe üye devletler arasında pakta üyelik konusunda ciddi görüş ayrılıklarının ortaya çıktığını ve bu durumun ortak bölgesel savunma hayallerine ciddi bir ket vurduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Irak'ın Türkiye ile Bağdat Paktı'nı imzalamasının ardından Mısır, kendisini destekleyen Arap Birliği üye devletleri ile bir savunma anlaşması imzalamıştır. Bağdat Paktı ile birlikte Arap Birliği içerisinde ortaya çıkan bu bölünmüşlük, birliğin bel kemiği denecek derecede önemli olan Ortak Savunma ve Ekonomik İş Birliği Anlaşması'nın gözlerden düşmesine neden olmuştur (Gündüz, 2002).

3.3. Süveyş Kanalı Krizi (İkinci Arap-İsrail Savaşı)

Batılı devletlerin Süveyş Krizi, İsrail'in Kades Harekâtı, başta Mısır olmak üzere Arap devletlerinin ise 1956 Savaşı ya da Sina Savaşı olarak adlandırdığı olay, Fransa, İngiltere ve İsrail'in Mısır'a karşı başlattığı savaş olarak bilinmektedir. Arap Birliği'ne üye devletlerin Bağdat Paktı'nın imzalanması sırasında yaşadığı gerilimin, Süveyş Kanalı Krizi ile hem farklı boyutlar kazandığını hem de arttığını söylemek mümkündür (Keskin ve Karakoç, 2022). Mısır'da 1952 yılında gerçekleşen darbenin ardından iktidara gelen Cemal Abdülnasır'ın Nil Nehri üzerine baraj yaparak ülke ekonomisinin kalkınma sürecini hızlandırma isteği, Süveyş'te başlayacak krizin tetikleyicisi olmuştur. Abdülnasır, Asvan Barajı'nın yapımı sürecinin büyük miktarda mali yardım gerektirmesi nedeniyle ABD ve Birleşik Krallık'tan kredi talebinde bulunmuş ancak her iki devlet de Doğu blokundan silah satın alacağı ve silahları İsrail'e karşı kullanacağı düşüncesiyle Mısır'a kredi vermek istememiştir. Bunun üzerine Abdülnasır, ihtiyacı olan mali kaynağı yaratmak için Süveyş Kanalı'nı işleten ve İngiliz-Fransız ortaklığına ait olan şirketi millileştirdiğini 1956 yılında tüm dünyaya ilan etmiştir. Egemen bir devlet olan Mısır'ın, kendi topraklarındaki Süveyş Kanalı'nı millileştirmesine en sert tepkiyi İngilizler ve Fransızlar göstermiş, Basra Körfezi'nden aldıkları petrolün taşınması açısından oldukça önemli olan Süveyş Kanalı'ndaki kontrolü bırakmak istememiştir (Duman, 2005). Bu durum bölgedeki gerilimin yavaş yavaş tırmanmasına neden olmuştur.

Bu dönemde gerilimin artmasına neden olan ikinci bir gelişme ise 1948 yılında gerçekleşen Arap-İsrail savaşından itibaren devam eden Arap devletleri ile İsrail arasındaki sınır anlaşmazlıkları olmuştur. İsrail ile orta yolu bulamayacağını her fırsatta dile getiren Mısır, Süveyş Kanalı ve Akabe Körfezi üzerinde bulunan İsrail'e ait gemiler üzerinde denetimlerini arttırmıştır. Gerilimin artmasıyla beraber Abdülnasır, Mısır ordusunun gücünü arttırmak istemiştir ve bu doğrultuda Sovyetler Birliği ile askeri iş birliği arayışına girmiştir (Duman, 2005).

Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi ve Sovyetler Birliği ile işbirliği çabası sergilemesi karşısında İngiltere, Fransa ve İsrail kanal üzerindeki menfaatlerini korumak için Sievers Protokolü adında askeri bir iş birliği gerçekleştirmiştir (Kılıhoğlu, 2021). Bu işbirliği bağlamında İsrail, 29 Ekim 1956 yılında kamuoyunu Süveyş Kanalı'nın güvenlik açısından yeterli olmadığına inandırmaya çalışarak Sina Yarımadası'na askerlerini yollamıştır. Bir gün sonra 30 Ekim 1956 yılında Fransa ve İngiltere, Mısır ve İsrail arasındaki gerilimin son

bulmasını, kanalda gemi geçişlerinin sağlanması için her iki devletin de on kilometre kadar geri çekilmesini ve yerleşim yerleri dâhil bu bölgenin Fransa ve İngiltere tarafından işgal edileceğini, Mısır'ın geri çekilme fikrini kabul etmesi gerektiği şeklinde açıklama yayımlanmıştır. Her iki devlet de Mısır'ın şartları kabul etmemesi durumunda düzeni sağlama adına bölgeye askeri birlik yollayacaklarını bildirmiştir. Mısır'ın bu açıklamaya olumsuz yanıt vermesinden bir gün sonra Fransa ve İngiltere Kahire, Kanal bölgesi ve İskenderiye'ye askeri müdahalede bulunmuştur. Müdahalenin hem SSCB hem de ABD tarafından doğru bulunmaması, İngiltere ve Fransa'yı geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Mısır lideri Abdülnasır saldırı yüzünden askerî açıdan sınıfta kalsa da siyasi açıdan Mısır ve Arap dünyasında zaferle karşılanmıştır (Duman, 2020).

Arap Birliği'nin Süveyş Krizi sırasında ortaya çıkan gelişmeler karşısında takındığı tutum dikkat çekici olmuştur. Kriz ile ilgili olarak Arap Birliği'ne üye devletler Mısır'a destek vermesine rağmen, bu destek birlik üzerinden değil üye devletlerin bireysel açıklamalarıyla gerçekleşmiştir. Süveyş Krizi, Arap devletlerinin meydanlarında Batılı devletler aleyhinde protestolara ve gösterilere sahne olmuştur. Yerli halk sokaklara yığılmış ve Arap ulusunun emperyalist devletlere karşı vermiş olduğu mücadeleden dolayı Mısır lideri Abdülnasır'ı desteklemiştir. Halkın verdiği desteği görmezden gelemeyen Arap hükümetleri Mısır yanlısı bir imaj vermek zorunda kalmıştır (Daviş, 2004). Birliğe üye devletlerin halklarının desteği, Arap yönetimlerini sembolik de olsa Mısır'ı destekleyen açıklamalar ve hamleler yapmak zorunda bırakmıştır. Suriye ve Suudi Arabistan, Fransa ve İngiltere ile ilişkilerini sıfıra indirmiştir (Taş, 2020). 1957 yılında Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Ürdün on yıl boyunca sürecektir olan Arap Dayanışma ismiyle bir anlaşma imzalamıştır. Ancak bu destek bölgesel bir örgüt olan Arap Birliği bünyesinde kolektif bir eyleme bürünmemiştir (Gündüz, 2002). Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki kutuplaşmanın bölge devletlerine doğrudan sirayet etmiş olması, kimi Arap devletlerinin İngilizler ve Fransızlar ile yakın ilişkileri Arap Birliği bünyesinde ortak bir tutum takınılamamasında etkili olmuştur. Dolayısıyla tüm Arapları temsil ettiği iddiasıyla ortaya çıkan Arap Birliği, Arap coğrafyasında egemenlik hakkı ile ilgili bir meseledeki tutumu ile sınıfta kalmıştır (Shukran, 1996).

3.4. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Kuruluşu

Filistin, Arap Birliği'nin kuruluşunun ilk gününden itibaren Arap Birliği'nde temsilcileri bulunan bir devlet olmuştur. Temsilciler Musa El-Elami, Abdel-Karim El-Elami, Ahmet Helmy Abdel-Baqi ve Ahmet El-Şukayri isimli kişilerden olmuştur. Mısır lideri Abdülnasır'ın isteğiyle 1964 yılında düzenlenen Arap Birliği zirvesinde, Filistin halkının iradesini temsil edecek ve self-determinasyon (kendi kaderini tayin) hakkını savunacak bir kurumun oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu karar, örgütün yalnızca Filistin halkı tarafından kurulmadığını, aynı zamanda başta Mısır olmak üzere Arap devletleri tarafından da desteklendiğini göstermektedir (Kaya ve Polat, 2023).

Zirve toplantısında, Filistin temsilcisi Ahmet El-Şukayri, Filistin halkı ile görüşmeler yapması ve bir sonraki Arap Birliği zirvesinde ele alınmak üzere Filistin konusuna ilişkin bir rapor hazırlaması için görevlendirilmiştir. Ahmet El-Şukayri, görevine Arap devletlerini ziyaret ederek ve Filistin ile ilgili görüşlerini alarak başlamıştır. Bu süreçte, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) için bir taslak hazırlanmış ve konuyla ilgili kongreler düzenlenmiştir. Yapılan Milli Filistin Kongresi'nde Ahmet El-Şukayri kongre başkanı seçilmiştir. Kongre başkanı El-Şukayri, 28 Mayıs 1964'te FKÖ'nün kurulduğunu ilan etmiştir (Özer, 2023). Kongreye Irak, Suriye, Lübnan, Mısır, Kuveyt, Katar ve Ürdün hükümetleri ile bu ülkelerin topraklarında yaşayan Filistinlileri temsil etmek üzere seçilen 424 Filistinli temsilci katılmıştır. Ayrıca, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün yasal dayanakları kabul edilmiştir. Kongrede, Ahmet El-Şukayri FKÖ'nün yürütme komitesi başkanı olarak görevlendirilmiş ve komitede yer alacak 15 üyenin belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Örgütün liderlik karargâhı Kudüs olarak belirlenmiş, Filistin halkının askeri alanda hazırlanması ve Filistin Ulusal Fonu'nun kurulması yönünde kararlar alınmıştır (Kaya ve Polat, 2002).

Bölgedeki dengeleri temelden sarsan bir gelişme olarak nitelendirilen Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kurulması, örgütün kuruluş sürecinde doğrudan ve aktif rol oynayan Arap Birliği'nin o güne kadar gerçekleştirdiği en kritik hamle olmuştur. Arap Birliği, bu hamleyle Filistin halkının kurtuluş ve direniş mücadelesinin haklı ve meşru olduğunu, bağımsızlıklarını elde etmesi için ne gerekiyorsa yapacağını ve bu doğrultudaki politikaları destekleyeceğini açıkça ifade etmiştir. Arap Birliği'nin çabalarıyla kurulan FKÖ, ilerleyen dönemde Filistin'in tam bağımsızlığı için mücadelenin öncüsü olmuştur (Kaya ve Polat, 2002).

3.5. Altı Gün Savaşı (Üçüncü Arap-İsrail Savaşı)

Üçüncü Arap-İsrail Savaşı olarak da literatüre geçen Altı Gün Savaşı, çok kısa sürmesine rağmen İsrail'in Mısır ve Suriye karşısında büyük kazanımlar elde ettiği bir savaş olmuştur. Savaşın neden yaşandığını anlayabilmek için temel sebeplerin analiz edilmesi gerekmektedir. Birden çok nedeni olmakla birlikte, ön plana çıkan unsurlar şunlardır;

1- Mısır Cumhurbaşkanı Abdülnasır'ın Mısır askeri kuvvetlerini güçlendirmesinin İsrail için bir tehdit haline gelmesi,

2- İsrail'in kurulmasının ardından bölgede yaşayan Filistinlilerin anavatanlarını terk ederek komşu Arap devletlerine sığınmak zorunda kalması,

3- İsrail'e saldırı gerçekleştiren kişilerin büyük bir kısmının komşu ülkelere sığınan Filistinli mültecilerden oluşması,

4-Mısır ve Suriye arasında imzalanan güvenlik anlaşmasının İsrail'i tedirgin etmesi,

5-Mısır ve Suriye'nin 1967 yılının başlarından itibaren İsrail ile aralarının gergin olması (Olgun, 2012).

Bölgede Mısır, Suriye, Filistin ve İsrail arasında yaşanan gerginliğe zamanla diğer Arap devletleri de müdahil olmuştur. Taraflar arasındaki gerginlik 1967 yılında bir savaşa dönüşerek 5 Haziran günü Altı Gün Savaşı başlamıştır. Böylelikle sadece bölge devletleri için değil Arap Birliği için oldukça önemli bir süreç başlamıştır. Altı Gün Savaşı, İsrail savaş uçaklarının Mısır'ın Sina Yarımadası'nı bombalaması ile başlamıştır. İsrail, Mısır, Suriye ve Ürdün arasında geçen savaş sonucunda, İsrail; Batı Şeria ve Kudüs'ü Ürdün'den, Golan Tepelerini Suriye'den, Gazze ve Sina Yarımadası'nı ise Mısır'dan alarak Tiran Boğazı dâhil Filistin topraklarını işgal etmiştir (Kemiksiz, 2018).

Arap Birliği, ilk olarak bu saldırıların sona ermesini talep etmiş ve saldırıları kınadığını açıklamıştır. Ayrıca, başta petrol kısıtlaması olmak üzere her türlü askeri ve siyasi tedbirin alınacağını belirtmiş olmasına rağmen, ilk zirve toplantısında petrol kısıtlaması, siyasi ve askeri tedbirlerden söz edilmemiştir. Sadece Sudan'da gerçekleşen zirvede savaşın nedenleri ve sonuçları tartışılmış ve toplantı bu şekilde sona ermiştir (Embel, 2014). Devam eden zirve toplantılarında, bölge devletlerinin askeri birliğinin sağlanması için atılması gereken adımlar, Arap devletlerinde bulunan yabancı devletlere ait hava üslerinin kapatılması ve Ürdün Krallığı ile Mısır'a destek için 135 milyon sterlin verilmesi gibi konular gündeme gelmiş, ancak bu konular birliğe üye devletler arasında ciddi görüş ayrılıklarına yol açmıştır (Akyol, 2017). Ortadoğu ve yakın çevresini doğrudan ilgilendiren

bu savaşın önemine rağmen, Arap Birliği zirvelerine katılımın düşük olması, birlik kurumsal yapısı ve işleyişi ile ilgili sorunların büyüklüğünü gözler önüne sermiştir (Kaya ve Polat, 2023). 1967 yılında Kahire’de düzenlen Arap Birliği zirvesine Suriye katılmış ancak daha sonra Sudan’da düzenlenen zirveye katılmamıştır. Suriye’nin yanı sıra Fas, Tunus, Cezayir ve Libya da ilgili zirveye katılmamıştır. Bu nedenle zirveden beklenen sonuçlar alınamamıştır.

Altı Gün Savaşı’nın önemli sonuçlarından biri de Arap Birliği ile FKÖ arasındaki ilişkilerin değişmesi olmuştur. Savaş sırasında toprak genişletme hırsıyla hareket eden İsrail, Golan Tepelerini ve Sina Yarımadası’nı işgal etmiştir. Filistin halkına baskıcı ve şiddet içeren politikalar uygulayarak, onları anavatanlarını terk etmeye zorlamıştır. Özellikle Batı Şeria’da yaşayan Filistinliler, mülteci statüsüne düşerek başka bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte Arap Birliği’nin somut bir politika üretmemesi, FKÖ’nün Altı Gün Savaşı’ndan sonra tek başına mücadele etme kararı almasına neden olmuştur (Görgülü, 2024). Savaşın İsrail lehine sonuçlanması ve Filistin topraklarının büyük bir bölümünün İsrail kontrolüne geçmesi, Filistinlilerin artık Arap Birliği’nden alacakları desteğe şüpheyile yaklaşmasına neden olmuş ve bu nedenle Filistin halkı açısından büyük bir kırılma noktası olarak tarihe geçmiştir.

3.6. Kara Eylül Olayları (Filistin-Ürdün Çatışması)

Arap Birliği Filistin Kurtuluş Örgütü’nün kurulmasında etkili bir rol oynamış olmakla birlikte özellikle 1970’li yıllardan itibaren FKÖ ile birliğe üye devletler arasında ciddi sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bu nedenle FKÖ, 1970’li yıllardan itibaren Arap Birliği zirve toplantılarının önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. FKÖ’nün sorun yaşadığı devletlerden biri olan Ürdün, daha önce bahsedilen 1948 Birinci Arap-İsrail Savaşı’nda Filistin topraklarından Batı Şeria’yı ilhak etmesi ve Filistin hükümetini tanımayan tek devlet konumunda olması nedeniyle FKÖ ile anlaşmazlık yaşamıştır (Güdül, 2018). 10 Eylül 1970’te başlayan bu çekişme giderek artmış ve daha da karmaşık bir hal almıştır. Arap Birliği, gerginliğin daha fazla tırmanmasını önlemek amacıyla devreye girerek, merkezinin bulunduğu Kahire’de devlet liderlerinin katıldığı bir zirve toplantısı düzenlemiştir (Atacan, 2004). Arap Birliği’nin katkılarıyla iki devlet arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak kısa süre sonra çatışmalar yeniden başlamıştır. Ürdün, 1971 yılında Filistinlilere yönelik bir operasyon düzenlemiştir. Arap Birliği’ne üye devletler bu

operasyona karşı çıkararak Ürdün'ü sert bir şekilde kınamıştır. Ayrıca, bölge devletlerinden Mısır ve Cezayir, Ürdün ile diplomatik ilişkilerini kesme kararı almıştır (Çetin ve Aslan Özcan, 2025).

Arap Birliği, 1974 yılında Fas'ta gerçekleşen Arap Birliği zirve toplantısında Filistin'e olan desteklerini belirtmek ve Filistin'in içinden gelen çatlak sesleri susturmak için Filistin'in tek ve meşru temsilcisinin FKÖ olduğunu ilan etmiştir. Arabulucu rolü üstlendiği Filistin ile Ürdün çekişmesi, ilerleyen yıllarda Arap Birliği'ne Lübnan İç Savaşı olarak geri dönmüştür (Atacan, 2004).

3.7. 1973 Petrol Krizi

19. yüzyılda gelişen Sanayi Devrimi'yle birlikte, gelişmiş devletler petrol sektöründe önemli yatırımlar yaparak dünya petrol arzını kontrol altına almaya başlamışlardır. Sömürgecilik ve manda sistemiyle Ortadoğu'nun işgali, bu devletlerin petrol şirketlerine önemli imtiyazlar sağlamıştır. Üretiminden ortak pazarlara giden sürecin her dakikasında yer alan şirketler sektörü ciddi derecede kontrol altına almıştır. Ancak, II. Dünya Savaşı sonrasında petrol üreten devletlerin bağımsızlıklarını kazanması ve buna bağlı olarak pastadan pay istemeleri, petrol piyasasında yeni dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bağımsızlıklarını kazanan petrol ihraç eden ülkelerin öncelikli hedefleri arasında, hâkimiyet sağladıkları toprakların tamamını denetlemek ve toplumun geniş kesimlerine yönelik kamusal faaliyetlerde bulunmak yer almıştır. Bu kapsamdan hareketle uygulanan kalkınma politikaları çerçevesinde, petrol şirketlerinden hem üretimden sağlanan kazançtan pay hem de ülke içindeki faaliyetlerinden kaynaklı vergi talep edilmeye başlanmıştır. Diğer bir ifadeyle, üretilen petrolden cüzi miktarda gelir elde etmenin ötesine geçilerek, satılan miktar üzerinden aktif hak talep edilmiştir (Sander, 2015). Bu sayede kamu politikalarına kaynak yaratılmaya çalışılmıştır.

1960'lı yıllara gelindiğinde savaştan çıkan devletlerin ekonomik sıkıntılar yüzünden petrole olan talebin azalmaya başlaması, OPEC'in (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) kurulması ve uyguladıkları politikalar, yeni petrol kaynaklarının keşfedilmesi, doların değerinin artması, son olarak teknolojik gelişmeler ve verimliliğin artması gibi birkaç nedenden dolayı petrol fiyatlarında düşüş meydana gelmiştir. Düşüşün etkisini kırmak isteyen petrol şirketleri, ilk olarak yeni pazar arayışına girip düşük fiyattan petrol satmaya

başlamışlardır. Örneğin, SSCB'nin Ortadoğu'da söz sahibi olabilmek amacıyla ucuz petrol satışı yapması ve takas anlaşmaları imzalaması, bu stratejinin ilk örneklerindendir. Diğer yandan, ABD'nin petrol kotalarına sınırlama getirerek kendi pazarını kontrol etme çabası da etkili olmuştur (Sander, 2015). Venezuela'nın önerisi doğrultusunda, petrol üreten devletlerin temsilcileri ülkelerinin menfaatlerini korumak ve azalan petrol fiyatlarının seyrini değiştirmek amacıyla 1960 yılında Bağdat'ta bir araya gelmiştir. Toplantıya İran, Kuveyt, Irak ve Suudi Arabistan gibi devletlerin temsilcileri katılmış; sonuç olarak Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC) kurulmuştur. İlk toplantıda teknik konular ele alınmış olmakla birlikte, OPEC'in temel hedefi olan petrol fiyatlarının artırılması ancak 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrasında mümkün olabilmektedir. Toplantıda teknik konular da ele alınmış olmakla birlikte OPEC'in ana hedefi olan petrol fiyatlarının artırılması gerçekleştirilememiş, bu hedefe 1973 yılındaki Arap-İsrail Savaşı ile ulaşılmıştır.

Ekim 1973'te Mısır ve Suriye'nin İsrail'e saldırmasıyla başlayan çatışma, Ramazan ayı ve Yom Kippur Savaşı'nın ilk günü gerçekleşmesi nedeniyle İsrail açısından beklenmedik gelişmelere sahne olmuştur. Savaşın ilk aşamalarında kayıpların yoğun yaşanması, sonrasında İsrail'in belirli üstünlük sağlamasına rağmen istenen sonucun elde edilememesine neden olmuştur. Bu çatışmada, SSCB'nin Mısır ve Suriye'ye, ABD'nin ise İsrail'e verdiği destek, bölgedeki güç dengesini yeniden şekillendirmiştir. OPEC üyesi Arap devletleri, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilene kadar dünya ticaretine yüzde 5 oranında petrol üretimini azaltacaklarını duyurmuş; bu strateji, Suudi Arabistan'ın ABD'ye petrol ihracatını durdurmasıyla daha da etkili olmuştur (Cleveland, 2015). Sonuç olarak, dünya genelinde petrol fiyatlarında keskin artışlar yaşanmış; ABD gibi ithal petrol bağımlısı devletler, çatışmanın barışçıl yollarla çözülmesi için yoğun çaba göstermiştir.

ABD'nin öncülüğünde krizi sonlandırmak için gerçekleştirilen çabalar, 25 Ekim 1973 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin ateşkes yapılmasını tekrarlayan 340 sayılı kararının yürürlüğe girmesi ve çatışmaların durması ile sonuçlanmıştır. Ateşkes sağlandığında, İsrail ile Şam arasında 40 km, Kahire ile ise 100 km mesafe kalmıştır. Geçmiş savaşlarla karşılaştırıldığında, İsrail Araplarla yürüttüğü savaşlarda ilk defa geri adım atmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, Mısır ve Suriye, daha önceki savaşlarda İsrail'e kaybettikleri toprakların bir kısmını geri kazanmıştır. Savaşın ardından, hem savaşta yer alan Arap devletleri hem de İsrail, zaferi kendilerinin kazandığını kamuoylarına ilan etmiştir. Ancak, savaş verilerinin analiz edilmesine bağlı olarak OPEC ve Arap Birliği üyesi Arap devletlerinin kazanan taraf olduğunu söylemek mümkündür (Güven, 2013).

Yaşanan petrol krizinde, OPEC üyelerinin sağlam ve birlik içindeki duruşları sayesinde gelirleri 23 milyar dolardan 92 milyar dolara yükselmiş, petrolden elde ettikleri kâr ise 6 milyar dolardan 62 milyar dolara ulaşmıştır (Sobhan, 1984). Bu sayede, OPEC üyesi devletler petrol fiyatlarını istedikleri seviyeye çekebilmiştir. 1973 yılında patlak veren Arap-İsrail Savaşı ile petrol fiyatları yaklaşık dört kat artmıştır. Öte yandan, petrole olan talebin azaltılabilmesi için, petrol fiyatlarının yükselmesinin önü açılmıştır. Petrol piyasasının sınırlı bir serbestlik sergilemesi ve OPEC'in petrol fiyatlarını belirlemedeki tekeli, bu durumu pekiştirmiştir (Gately, 1984).

1973 yılında yaşanan krizin ardından petrol ve diğer enerji kaynakları artık eskisi gibi ucuz maliyetli üretim girdisi olmaktan çıkmıştır. Bu durum az gelişmiş ülkelerde şok etkisi yaratmıştır. Enerji ihtiyacını karşılamak için yanlış kaynakların tercih edilmesi, bu ülkelerin kalkınma süreçlerini olumsuz yönde etkilemiş; cari açıkların önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Özellikle ithal ürünlerin maliyetlerinin yükselmesi, az gelişmiş ülkeleri Batılı devletlere göre daha savunmasız hale getirmiştir (Gately, 1984; Hallwood ve Sinclair, 1982).

Petrolün üretim ve tedarik işlemlerinin büyük payını kontrol eden OPEC, 1970'li yıllarda en önemli örgüt haline gelmiştir (Jabber, 1978). Bu dönemde, OPEC'in Arap Birliği üyesi devletlerin petrol üretiminde yüzde 60 oranında söz sahibi olması, bölge coğrafyasında kritik bir rol oynamasına zemin hazırlamıştır. Örneğin, 1973 yılındaki Arap-İsrail Savaşı ile petrolün siyasal bir silah gibi değerlendirilmesi, Arap devletlerinin kendi coğrafyalarında en az sömürge devletleri kadar söz sahibi olmalarına ve Ortadoğu'nun jeopolitik konumunun önem kazanmasına olanak sağlamıştır. Dahası, ileride yaşanacak veya yaşanması muhtemel olaylarda Arap Birliği'nin dikkate alınan bir kurum haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Bunun nedenini, milli güvenliklerini bir beka sorunu olarak gören gelişmiş ülkelerin, kendileri için son derece önemli olan enerji kaynağı petrole duydukları ihtiyaç ile açıklamak mümkündür.

3.8. Lübnan İç Savaşı

Lübnan tarihi, toplumdaki farklı din ve mezhep aidiyetlerinin derinleştiği, bu ayrılıkların siyasi hiziplere dönüşerek iç karışıklıkların ve iç savaşın sürekli yaşanmasına neden olduğu bir yapı sunmaktadır. Bu durum, aynı dine mensup bireyler arasında bile farklı mezheplere ait kimliklerin öne çıkması ve liderlik çekişmelerinin şiddetlenmesiyle kendini

göstermiştir (Sharma, 1989). 1975 yılında FKÖ'nün kontrolü dışında kalan Filistinlilerin, Ketaib Partisi'ne yönelik hakaret içeren sözlü saldırısı, kısa süre sonra Ketaib Parti mensubu Falanjistlerin Filistinlilerin bulunduğu otobüse düzenlediği saldırıyla birleşmiş; bu gelişmeler iki taraf arasında misillemeye dayalı düşmanca tavırların artmasına neden olarak ve sürecin iç savaşa dönüşünün fitilini ateşlemiştir (Stoakes, 1976).

1975 yılının Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında çatışmalara, sosyalistler ve Baas Partisi mensupları Filistinlilerin yanında eski Ulusal Liberal Parti mensupları ve diğer milliyetçi örgütler Falanjistlerin yanında müdahil olmuştur. Çatışmaların bir diğer boyutunu falanjistler ile sol görüşlü Müslüman gruplar arasındaki çatışmalar oluşturmuştur. Provakatif grupların ve paralı militarist güçlerin de müdahil olması ile Lübnan'ın şiddet sarmalına hapsolması karşısında Suriye, 1976 yılında ülkeye askeri kuvvetlerini göndererek kontrol sağlamıştır. Bu gelişme üzerine FKÖ ve Mısır'ın daveti üzerine Arap Birliği zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirvede Lübnan'da birlik ve beraberlik içinde bulunulması çağrısı yapılmış ve Suriye askeri kuvvetlerinin geri çekilerek Arap Birliği'ni temsilen bir askeri gücün Lübnan'a gitmesi kararı verilmiştir. Suriye yönetimi alınan bu karara itiraz etmemekle birlikte askeri güçlerini geri çekmemiş ve Lübnan'da hem askeri hem siyasi nüfuzunu attırma çabasına girişmiştir (Thompson, 2002).

Suriye'nin Arap Birliği kararına kayıtsız kalarak Lübnan'da askeri kuvvetlerini sabit tutması, Arap Birliği içerisinde huzursuzluk yaratmıştır. Arap Birliği'nin tüm ısrarına rağmen Suriye yönetimi İsrail'in Lübnan üzerinden Suriye'ye yönelik saldırılarını gerekçe göstererek askerlerini geri çekmemiştir (Armaoğlu, 2010). Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın Lübnan'da hem askeri hem de siyasi nüfuzunu yıllar içerisinde giderek arttırması, sürecin işgal olarak adlandırılmasına ve Arap Birliği'nden ciddi tepkilerin gelmeye başlamasına neden olmuştur. Lübnan yönetimi, 1982 yılında Fas'ın Fez kentinde gerçekleşen Arap Birliği zirvesinde, 6 yıldır ülke topraklarında gerek Arap Birliği'ni temsilen bulunan gerekse Suriye yönetimi tarafından gönderilen askeri güçlerin geri çekilmesini talep etmiştir. İsrail'in bölgeden geri çekilmiş olmasına rağmen Suriye yönetimi bu fikre sıcak bakmamış ve Lübnan'ın Arap Birliği'nin askeri kuvvetleri kontrolünde kalması gerektiğini savunarak Suriye askerlerinin de bu kuvvetlere destek sağlamaya devam etmek için Lübnan topraklarında kalacağını ifade etmiştir (Sakr, 2005).

Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığı yıllar içerisinde genişleyen siyasal nüfuz alanına dönüşmüştür. Başlangıçta bölgedeki istikrarı sağlama ve İsrail saldırılarını önleme gerekçesiyle ortaya çıkan Lübnan'da Suriye askeri varlığı zaman içerisinde siyasi, askeri ve

ekonomik alanlarda derin etkiler bırakacak şekilde genişlemiştir. Suriye, Lübnan siyasetinin önemli aktörlerinden biri haline gelmiş, siyasi grupların dengelerini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirerek ülkenin iç işleyişine nüfuz etmiştir. Suriye yönetiminin Lübnan'da artan nüfuzuna karşı Arap Birliği'nin resmi tutumu, Lübnan'ın egemenliğini savunmak ve Suriye'nin müdahalesine son verilmesini talep etmek yönünde olsa da uygulamada yeterince etkili bir müdahale gerçekleştirilememiştir (Armaoğlu, 2010).

Lübnan'daki durumu değiştiren gelişmeler, 2004 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) duruma müdahil olması ve 2005 yılında gerçekleşen Hariri suikastı olmuştur. BMGK, 2004 yılında almış olduğu 1559 sayılı karar ile Suriye ismini kullanmadan Lübnan topraklarının en kısa sürede terk edilmesi yönünde çağrıda bulunmuştur (URL-3, 2024). Birleşmiş Milletlerin almış olduğu bu karara Arap Birliği üstü kapalı da olsa destek vermiş ve Fransa ve ABD'nin baskıları neticesinde Suriye Lübnan'dan çekilmesi için uluslararası baskı altına alınmıştır. 2005 yılında Eski Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin suikast sonucu öldürülmesinden Suriye'nin sorumlu tutulmasıyla başlayan geniş çaplı sivil protestolar, Suriye'nin Lübnan'daki varlığına karşı duyulan öfkeyi daha da alevlendirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda hem uluslararası toplumun hem de Lübnan halkının yoğun baskıları altında Suriye, 2005 yılı itibarıyla Lübnan'dan tüm askeri gücünü çekmek zorunda kalmış ve böylece uzun süredir devam eden fiili işgal son bulmuştur (Salloukh, 2005). Bu dönüşüm, Lübnan'ın egemenliğinin yeniden tesis edilmesinde ve bölgedeki güç dengelerinin yeniden değerlendirilmesinde kritik bir dönüm noktası olmuştur.

3.9. Camp-David Antlaşması

Camp David Antlaşması, 1948 yılında başlayan Arap-İsrail savaşlarını sona erdirmek amacıyla, 26 Mart 1979 tarihinde İsrail ile Mısır arasında imzalanmıştır. Ancak bu anlaşma, Arap Birliği açısından tarihindeki en zor kararların alınmasına neden olmuş ve Mısır'a karşı çeşitli yaptırımlar içeren bir dizi karar yürürlüğe konmuştur (Yazıcı, 2021). Camp David Antlaşması, Mısır'ın iç kamuoyunda da ciddi tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve dönemin Dışişleri Bakanı İbrahim Kamel antlaşmanın İsrail lehine büyük tavizler içerdiğini öne sürerek görevinden istifa etmiştir. Ayrıca, antlaşmayı eleştirdiği "The Camp David Accords" adlı bir eser yayımlamış ve bu kitapta, İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'daki işgaline son vermediğini ve Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkına sahip olması gerektiğini vurgulamıştır (Kuduoğlu, 2018).

Anlaşmaya ilişkin ilk görüşmelerin 4 Eylül 1978’de başlamasının ardından Arap Birliği üyesi devletlerden sert tepkiler gelmeye başlamıştır. Arap Birliği bünyesinde ilk somut tepki ise 1978 yılında Bağdat’ta düzenlenen zirvede gelmiştir. Suudi Arabistan, Suriye ve Cezayir öncülüğünde düzenlenen zirvede Camp David görüşmelerinin Arap dünyasına zarar verdiği ve bu nedenle Mısır’ın İsrail ile görüşmelerden çekilmesi gerektiği uyarısında bulunulmuştur. Mısır’ın bu taleplere uymayıp Camp David Antlaşması’nın 26 Mart 1979’da imzalanmasının ardından tekrar Bağdat’ta toplanan Arap Birliği, Mısır’ın birliğe üyeliğini askıya almış ve Kahire’de bulunan Arap Birliği merkezinin Tunus’a taşınmasını kararlaştırmıştır (Çetin ve Aslan Özcan, 2025). Ayrıca aynı zirvede birliğe üye devletlerin derhal Mısır’daki büyükelçiliklerini kapatarak diplomatik ilişkileri kesmesi, Mısır’ın İslam İşbirliği Teşkilatı ve Bağlantısızlar Hareketi içerisindeki üyeliklerinin de askıya alınması ve Arap devletlerinin Mısır’a yönelik tüm ekonomik işbirliği ve yardım faaliyetlerinin durdurulması tavsiye kararı alınmıştır (Yalçın, 2021).

Bu kararların ardından, Arap Birliği’nin kurucu üyesi ve en etkili devletlerinden biri olan Mısır, fiili olarak Arap Birliği’nden dışlanmıştır. Bu gelişme, Arap dünyasında uzun süreli diplomatik ayrışmalara yol açmış ve bölgesel güç dengelerini önemli ölçüde etkilemiştir. Mısır’ın Arap Birliği’ne yeniden kabul edilmesi İran-İrak Savaşı’nın son bulmasının ardından 1989 yılında gerçekleşmiş ve birliğin merkezi 1990 yılında yeniden Kahire’ye taşınmıştır. Mısır’ın Arap Birliği’ne yeniden kabulünde İran-İrak Savaşı’nda bölgede oynadığı aktif rol kadar İsrail’in bölgede yer alan meşru bir devlet olduğu kabulünün yavaş yavaş yerleşmeye başlaması etkili olmuştur.

3.10. 1980-1988 Irak-İran Savaşı

Irak-İran Savaşı’nın kökeni, bölgedeki tarihsel hâkimiyet mücadelesine dayanmaktadır. 17 Temmuz 1968’de gerçekleşen darbe sonucunda Baas Partisi Irak’ta yönetimi ele geçirmiştir. İki ülke arasındaki sınır ihtilaflarının başlangıcı, İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi’nin 1937 yılında imzalanan sınır anlaşmasını tek taraflı olarak iptal etmesi ve Şattül-arap Nehri’nin sınır olarak belirlenmesi yönündeki talepleriyle ilişkilidir (Ozdemir, 2022). Irak, İran’ın 1971 yılında Birleşik Arap Emirlikleri’ne ait Büyük ve Küçük Tunb ile Ebu Musa adalarını işgal etmesini gerekçe göstererek diplomatik ilişkileri kesmiştir (Daban ve Daban 2018).

1972 yılında İran ile Irak arasında başlayan çatışmalar, Irak’ın kuzeyinde otorite

boşluğundan faydalanan Kürtlerin etkinliğinin artırmasına olanak tanımıştır. Üç yıl süren gerginliğin ardından, 1975 yılında Cezayir Cumhurbaşkanı'nın arabuluculuğuyla Cezayir Anlaşması imzalanmış ve Şattülarap Nehri'nin sınır olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu anlaşma, İran'ın Irak'ın kuzeyindeki silahlı Kürt gruplara verdiği desteği sona erdirmesini de içermiştir (Yücealtay, 2022).

1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi'nin ardından iki ülke arasındaki ilişkiler daha da kötüleşmiştir. Devrimden bir yıl sonra, taraflar karşılıklı olarak büyükelçiliklerini kapatarak diplomatik ilişkilerini en alt seviyeye indirmiştir. 4 Eylül 1980'de Irak, İran'ın kendi topraklarını bombaladığını öne sürerek bunu bir savaş nedeni olarak ilan etmiştir (Uzgel, 1998). Dönemin Irak lideri Saddam Hüseyin, 1975 yılında imzalanan Cezayir Anlaşması'nı geçersiz ilan etmiş ve Şattülarap Nehri'nin Irak'a ait olduğunu savunarak İran'a saldırmıştır. Irak'ın askeri operasyonlarına İran'ın misilleme yaparak karşılık vermesi sonucunda savaş resmen başlamıştır.

İran, dış politikasında devrimin ideolojisini bölge ülkelerine yayma amacı gütmesi ve bu doğrultuda Şii İslami rejimin Ortadoğu'da etkin bir model haline gelmesini hedeflemesi, bölge ülkeleri tarafından endişeyle karşılanmıştır. Bu nedenle, Irak İran'a karşı mücadelesinde Arap devletlerinin desteğini almayı başarmıştır (Akçay, 2013). Bağdat'ta gerçekleştirilen Arap Birliği zirvesinde, Mısır'dan boşalan "Arap dünyasının lideri" konumuna en güçlü aday olarak Irak gösterilmiştir. Savaş, 1988 yılında taraflar arasında imzalanan ateşkes anlaşmasıyla sona ermiştir. 1990 yılında Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali İran için bir fırsat doğurmuş ve Irak'ın 8 yıl savaşı sırasında ele geçirdiği topraklar ABD'nin baskısıyla İran'a iade edilmiştir (Sander, 2015).

1980-88 İran-Irak Savaşı sırasında Irak'a en fazla destek veren devletlerden birisi Mısır olmuştur. Mısır, 15.000'den fazla askerini Irak ordusuna destek amacıyla göndermiştir (Ozdemir, 2022). Mısır Irak'a verdiği bu destekle hem Arap dünyası hem de Arap Birliği içindeki konumunu yeniden güçlendirmeyi amaçlamıştır. Nihayetinde Fas'ın Kazablanka şehrinde 1989 yılında düzenlenen Arap Birliği zirvesinde alınan kararla Mısır'ın üyeliği yeniden kabul edilmiştir (Küçükkeleş, 2012).

3.11. Birinci Körfez Savaşı ve Irak'ın Kuveyt'i İşgali

İran-Irak Savaşı'ndan büyük ekonomik ve askeri kayıplarla çıkan Irak, yeni finansal kaynaklar oluşturma arayışına girmiştir. Bu kapsamda, öncelikle petrol satışındaki kâr

marjını artırmayı hedeflemiştir. Ancak, 1973 Petrol Krizi'nin etkilerinin hala devam etmesi nedeniyle petrol fiyatlarının oldukça düşük seviyelerde seyretmesi bu hedefe ulaşılmasının önüne set çekmiştir. Irak, bu durumdan komşusu Kuveyt'i sorumlu tutmuş ve Kuveyt'in OPEC kotasının üzerinde petrol üreterek fiyatları düşürdüğünü öne sürmüştür. Buna ek olarak, Irak'ın Kuveyt ve Körfez ülkelerine olan borçlarını ödeyemeyecek duruma gelmesi, Irak'ı Kuveyt'i işgale götürecek sürecin temel nedenlerinden biri olmuştur (Uslu, 2015).

Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, başlangıçta Kuveyt'e yönelik diplomatik ve siyasi baskı uygulamış, ancak sonuç alamayınca askeri müdahaleye karar vermiştir. 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak güçleri, Kuveyt topraklarına girerek ülkeyi işgal etmiştir. Bu işgal, bölgedeki Batılı ülkeleri ciddi şekilde endişelendirmiştir. Zira Kuveyt'in ilhakı, hem bölgesel dengeleri Irak lehine değiştirmiş hem de uluslararası ekonomik ve stratejik çıkarlara zarar vermiştir (Duman, 2020). İşgalin ardından Irak, Kuveyt'in petrol rezervlerinin %20'sini kontrolü altına almıştır. Bu gelişmelerin ardından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimî üyesi (Fransa, İngiltere, Rusya, Çin ve ABD), işgalin bir an önce sona erdirilmesi için tüm diplomatik ve askeri seçenekleri değerlendireceklerini açıklamıştır. Saddam Hüseyin'in bu saldırgan politikasının temel nedenlerinden biri, İran-Irak Savaşı sırasında Arap Birliği'nden aldığı desteğin verdiği özgüven olmuştur (Solak, 2012).

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyon güçleri, "Çöl Kalkanı" operasyonu kapsamında bölgeye askeri yığınak yapmaya başlamıştır. Yaklaşık 33 devlet, Irak'a karşı gerçekleştirilecek harekâta maddi, askeri ve lojistik destek sağlamıştır. Arap devletleri ise bu süreçte ABD'yi destekleyenler, Irak'ı destekleyenler ve tarafsız kalanlar olmak üzere üç gruba ayrılmıştır (Karavelioğlu, 2009). Arap devletleri arasında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi konusunda görüş ayrılıkları olsa da Arap Birliği Konseyi, 1990 yılında Kahire'de yapılan toplantıda işgale ilişkin çeşitli kararlar almıştır. Yapılan toplantının ardından; i) Irak'ın Kuveyt'i işgalinin hukuka aykırı olduğu ve saldırgan tutumunun derhal sona ermesi gerektiği, ii) Irak'ın askeri birliklerini derhal Kuveyt topraklarından çekmesi gerektiği, iii) Arap devletlerinin içişlerine yabancı devletlerin müdahale etmemesi gerektiği, iv) Arap Birliği üyesi devletlerin toprak bütünlüğünün korunmasının esas olduğu deklare edilmiştir (Uslu, 2015). Ayrıca konseyde ilk kez bir Arap Birliği üyesi devlete karşı askeri müdahale öngören bir karar alınmıştır (Uslu, 2015). Bu karar doğrultusunda, Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye savaş bölgesine askeri birlikler göndermiştir. Öte yandan FKÖ, Yemen ve Ürdün, Irak'ı destekleyen ülkeler arasında yer alarak asker gönderilmesi kararına katılmamıştır (Sander, 2015). Arap Birliği'nin diğer

üyeleri ise tarafsız kalmıştır. Çöl Kalkanı adıyla başlayan süreç, öl Fırtınası Operasyonu ile sonuçlanmış ve Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması sağlanmıştır. Arap Birliği açısından bu kriz, tarihte ilk kez bir üye devlete karşı ortak askeri müdahale kararı alınmasıyla akıllara kazınmıştır.

4. ARAP COĞRAFYASINDA KRİZLER VE ARAP BİRLİĞİ'NİN REAKSİYONLARI (2000'Lİ YILLAR)

Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından ABD öncülüğünde Batı ve Sovyetler Birliği öncülüğünde Doğu Bloğu olmak üzere iki kutba ayrılan dünya devletleri arasında başlamış ve 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sona ermiştir. Bu süreçten sonra serbest piyasa ekonomisine geçiş hız kazanmış, uluslararası düzlemde liberal demokrasinin üstünlüğü ilan edilmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte monarşi, komünizm ve faşizm gibi yönetim biçimlerinin uluslararası siyasetteki rolünün son bulduğu ve liberal demokrasinin zaferiyle sonuçlanan bir dönüşüm yaşandığı öne sürülmüştür. Bu bağlamda liberal demokrasinin, insanlığın nihai yönetim biçimi olduğu ve alternatif sistemlere karşı kalıcı bir üstünlük sağladığı iddia edilmiştir (Fukuyama, 1989).

İki kutuplu uluslararası sistem içerisinde kurulan Arap Birliği, Soğuk Savaş boyunca ortak karar alma mekanizmasının zayıflığı ve uluslararası sistemin iki kutuplu yapısının Arap Birliği'ne üye devletlerin dış politika hamlelerini sınırlandırması nedeniyle kurumsal yapısı ve etkinliği açısından ciddi problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Benzer bir durumun Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistemde de devam ettiğini söylemek mümkündür. Bölgesel bir örgüt olan Arap Birliği, birliğin kurumsal yapısındaki problemler ve birlik üyesi devletlerin ortak karar alma mekanizmalarının ve isteklerinin zayıflığı nedeniyle etkin bir bölgesel politika üretme noktasında ciddi problemler yaşamaya devam etmiştir. 2003 Irak İşgali ile başlayan bu süreç, Darfur Savaşı, Lübnan-İsrail Savaşı ve Arap Baharı süreci ile devam etmiştir. Bu süreçte özellikle Arap Baharı olarak anılan ve tüm Arap devletlerini bir şekilde etkileyen süreç, Arap Birliği'ni bölgesel sorunları çözme kapasitesini arttırmaya yönelik girişimlerde bulunmaya sevk etmiştir (Okur, 2008). Çalışmanın bu bölümünde 2000'li yıllarla birlikte Arap Birliği'nin bölgesel krizlerde ve konularda nasıl bir rol oynadığı ele alınmakta ve birliğin etkin politika üretme noktasında yaşadığı problemlerin devamlılığı ortaya konmaktadır.

4.1. ABD'nin Irak'ı İşgali

11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki İkiz Kulelere gerçekleşen terör saldırılarının ardından ABD'nin izlediği yeni terörle mücadele stratejisi bağlamında Irak'a yönelik bir askeri müdahalede bulunulacağı söylentilerinin ortaya çıkması, Arap devletlerinin ve Arap Birliği'nin bu süreçte nasıl bir tutum benimseyeceğini önemli bir konu haline getirmiştir.

Bu kapsamda ortaya çıkan ilk gelişme daha ileri bir tarihte düzenlenmesi planlanan Arap Birliği zirvesinin, alınan ani bir karar ile Mart ayına alınması olmuştur. (Emir, 2024).

27-28 Mart 2002 tarihinde Mısır’da, ABD ve müttefik devletlerin Irak’a yönelik olası müdahalesine ilişkin Arap Birliği zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirve süresince yoğun tartışmalar yaşanmış ve diplomatik gerilimler ortaya çıkmıştır. Özellikle Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi üye devletler Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin’e iktidardan çekilerek Irak’ı terk etmesi yönünde çağrıda bulunmuştur. Ancak bu çağrı, üye devletler arasında farklı tepkilerle karşılanmıştır. Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi ülkeler söz konusu öneriye olumlu yaklaşırken Suriye ve Libya’nın da içinde bulunduğu bir grup çağrıya itiraz etmiştir (Tomak ve Ataç, 2023). Zirvede söz alan Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi, Saddam Hüseyin’in Irak’ı terk etmesi yönündeki çağrıya destek veren Suudi Arabistan’ı “şeytanla iş birliği yapmakla” suçlamıştır. Kaddafi, bu ithamını özellikle Suudi Arabistan’ın Körfez Savaşı boyunca ABD ve müttefiklerinin yanında yer almasına dayandırmıştır. Bu noktada, zirvenin canlı yayını kesilmiş ve Kaddafi’nin Suudi Arabistan Velihaht Prensi Abdullah’a hakaret etmesi üzerine de oturum sona erdirilmiştir (Okur, 2008).

Öte yandan, zirvede söz alan Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, Körfez Savaşı sonrasında bölgedeki güç dengelerinin değişimine, savaşın olası sonuçlarına ve Arap Birliği’nin karşı karşıya kaldığı güncel sorunlara ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur (Okur, 2008). Bu konuşma, büyük ölçüde Arap Birliği’nin öz eleştirisi niteliğinde değerlendirilmiştir. Irak’ı kınayarak uluslararası arenada itibarını yeniden tesis etmeyi amaçlayan Arap devletleri, bu doğrultuda bir bildiri yayımlayarak zirveyi sona erdirmiştir. 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgalinin ardından gerçekleştirilen Arap Birliği Zirvesi ise işgal öncesinde Mısır’da düzenlenen zirve ile benzer bir atmosferde gerçekleşmiştir. Ancak işgal sonrasında düzenlenen zirvelerde, alınan kararlardan ziyade yaşanan diplomatik gerilimler ve tartışmalar ön plana çıkmıştır (Tomak ve Ataç, 2023).

2004 yılında Tunus’ta düzenlenen Arap Birliği Zirvesi’ne 22 üye devletten yalnızca 14’ünün devlet lideri katılım sağlamıştır. Zirvenin açılış konuşmasını gerçekleştiren Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa’nın konuşması sırasında, gündemin yanlış değerlendirildiği gerekçesiyle Libya, Suriye, Yemen ve Cezayir devletinin liderleri zirveden ayrılmıştır. Zirve sonunda yayımlanan bildiride, Ortadoğu’da demokrasi bilincinin arttırılması, halkın yönetime katılımının teşvik edilmesi, sivil toplum örgüt sayılarının arttırılması ve kadın haklarının genişletilmesine yönelik reform adımlarının atıldığı ve bu sürecin kararlılıkla sürdürüleceği vurgulanmıştır. Ayrıca, terörle mücadeleye dikkat çekilmiş

ve Irak'ta yaşanan işkence ve kitlesel insan hakları ihlalleri sert bir şekilde kınanmıştır (Emir, 2024).

2003 yılında İngiltere ve ABD öncülüğünde Irak'a yönelik başlatılan işgal, Arap Birliği'nin kurucu metninin ikinci ve altıncı maddelerinde vurgulanan dış tehditlere karşı ortak karar alma ve kolektif savunma ilkeleriyle çelişmiştir. Ancak söz konusu ilkelere rağmen, üye devletlerden hiçbiri Arap Birliği'ne üye olan Irak'a yönelik herhangi bir siyasi diplomatik veya askeri destek sağlamamıştır. Dahası Irak'ın işgaline ilişkin Arap Birliği üyesi devletlerden herhangi bir eleştiri, kınama ya da resmi tepki gelmemiştir. Buna ek olarak, Suudi Arabistan, Suriye ve Mısır gibi bazı Arap Birliği üyesi devletler ABD liderliğinde oluşturulan koalisyon güçlerine açıkça destek vermiştir. Ayrıca, birlik üyesi bazı devletler tarafından Irak'a karşı ortak askeri güç kullanılmıştır. Arap Birliği'nin bu pasif ve tutarsız politikası, örgütün Arap kamuoyu nezdindeki meşruiyet ve itibar kaybını hızlandıran bir dönemin başlamasına neden olmuştur (Okur, 2008).

4.2. Darfur Savaşı

Sudan'da 2003 yılında Sudan Kurtuluş Ordusu, Adalet ve Eşitlik Hareketi gibi isyancı gruplar ile Sudan Hükümeti arasında etnik ve kimlik temelli gerilimler yaşanmıştır. Sudan Hükümetinin yol eğitim, sağlık gibi altyapı hizmet eksiklikleri, kuraklık ve çölleşmeden kaynaklı toprak ve su rekabeti, Sudan hükümetinin Arap milis güçlerini silahlandırarak bu gruplara karşı kışkırtması gibi sebeplere bağlı çatışmalar meydana gelmiştir. Çatışmalar sonucunda yaklaşık 30.000 kişi yaşamını yitirmiş, 1,4 milyon kişi de yerinden edilmiş ve 100.000 kişi ise sınır komşusu Çad'a sığınmak zorunda kalmıştır. ABD başkanı George W. Bush, 2005 yılında bu olayları “soykırım” olarak tanımlamıştır (Ay, 2019).

2005 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 1593 sayılı kararıyla Sudan'da meydana gelen çatışmaların soruşturulması amacıyla Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (UCM) soruşturma yetkisi vermiştir. UCM tarafından yürütülen soruşturma kapsamında, Sudan Devlet Başkanı Ömer El Beşir'in uluslararası suçları doğrudan değil, dolaylı olarak işlediği iddia edilmiştir. Bu doğrultuda UCM, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı karar çerçevesinde görevdeki bir devlet başkanı hakkında tutuklama kararı çıkarmıştır. Ancak, uluslararası örf ve adet hukuku uyarınca görevde bulunan devlet başkanlarının yabancı mahkemeler tarafından yargılanmayacağı ilkesi gereğince söz konusu karar

uygulanmamıştır (Çelik, 2007).

Arap Birliği, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (UCM) Sudan Devlet Başkanı Ömer El Beşir hakkında verdiği tutuklama kararına yönelik herhangi bir tepki göstermemiş ve Uluslararası Ceza Mahkemesi ile iş birliği yapmayacağını açıklamıştır. Bu tutum, uluslararası kamuoyunca soykırım suçu gibi ciddi suçlamalarla karşı karşıya bulunan bir üye devlet liderine destek verilmesi olarak yorumlanmış ve Arap Birliği'nin kurumsal yapısına yönelik güveni zedelemiştir. Öte yandan, geçmiş yıllarda uluslararası güvenliğin ve düzenin sağlanması amacıyla çeşitli bölgelere müdahalede bulunan Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği, Sudan'daki gelişmelerin kendi stratejik çıkarları ile doğrudan ilişkili olmaması sebebiyle bu duruma yönelik kayda değer bir tepki göstermemiştir (Keskin, 2009). Çatışmaların sona ermesinin ardından, 2011 yılında Güney Sudan'da gerçekleştiren referandumda seçmenlerin %99'u bağımsızlık yönünde oy kullanmıştır. Altı ay sonra, etnik çatışmaların çözümüne yönelik yürütülen süreç kapsamında Güney Sudan, resmi olarak bağımsızlığını kazanmıştır (URL-4, 2011).

4.3. Lübnan-İsrail Savaşı

Ortadoğu'da 2006 yılında yaşanan çatışma süreci, literatürde yaygın olarak Lübnan-İsrail Savaşı olarak anılsa da, çatışmanın temel aktörleri fiilen İsrail ve Hizbullah olmuştur. Savaş kavramı genellikle iki egemen devlet arasında gerçekleşen organize şiddeti tanımlamakla birlikte, bu çatışma bazı kaynaklarda Hizbullah-İsrail Savaşı olarak kayıtlara geçmiştir. 2006 yılında meydana gelen bu savaşın temel nedeni, Hizbullah'ın İsrail'e yönelik gerçekleştirdiği saldırılar ve iki İsrail askerinin kaçırılması olarak gösterilmektedir. Bu olayın ardından İsrail, Lübnan'a yönelik kapsamlı bir askeri operasyon başlatmış ve çatışmalar, geniş ölçekli bir savaşa dönüşmüştür (Bulut ve Bulut, 2021).

Literatürde söz konusu çatışma büyük ölçüde Lübnan-İsrail Savaşı olarak adlandırıldığından, bu çalışmada da aynı terminoloji tercih edilmiştir. 12 Temmuz 2006 tarihinde Hizbullah militanlarının Lübnan sınırını geçerek beş İsrail askerini rehin alması ve ardından üç askerin öldürülmesi, Lübnan ile İsrail arasında çatışmaların başlamasına neden olmuştur. Çatışmalar ağırlıklı olarak Lübnan topraklarının kuzeyinde yoğunlaşmıştır. Hizbullah, gerçekleştirdiği saldırıya "Gerçek Vaat Operasyonu" adını vermiş ve elinde tuttuğu İsrailli rehinelere karşılığında, İsrail hapishanelerinde bulunan Filistinli ve Lübnanlı mahkûmların serbest bırakılmasını talep etmiştir. Bu karşılık olarak İsrail ordusu vakit

kaybetmeden Lübnan sınırına geniş çaplı bir saldırı başlatmıştır (Emir, 2024). Bu saldırı sırasında İsrail Güvenlik Kuvvetleri (IDF), Lübnan'ın stratejik altyapısını hedef alarak elektrik santrallerini, Beyrut Havalimanı, kara yolları, köprüler ve diğer ulaşım ağlarına yönelik geniş çaplı saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu saldırılar, sivil kayıplara ve ciddi altyapı hasarına neden olmuştur. İsrail, operasyonlarını yalnızca hava saldırılarıyla sınırlı tutmayarak deniz kuvvetlerini devreye sokmuş ve 6.000 yedek askerinde göreve hazır hale getirilmesini talep etmiştir. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda, Hizbullah'ın elinde bulunan İsrailli rehinelerin takas süreci geçici olarak askıya alınmıştır (Pickard ve Ramsbotham, 2012).

Hizbullah Genel Sekreteri Hasan Nasrallah, olayın hemen ardından düzenlediği basın toplantısında, “Gerçek Vaat Operasyonu”nun Lübnan hükümetiyle herhangi bir bağlantısının bulunmadığı ve tamamen Hizbullah'ın kendi inisiyatifi doğrultusunda gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Ayrıca rehin alınan iki İsrail askerinin Lübnan sınırları dışına çıkarıldığını açıklamıştır. Toplantının devamında Nasrallah, üstü kapalı bir şekilde İsrail hükümeti ile tutsak değişimine hazır olduklarını ifade etmiştir. Ancak bu açıklamanın ardından İsrail, askeri operasyonlarını yoğunlaştırarak Lübnan'ı kara ve denizden abluka altına almıştır (Çelik, 2007).

İsrail'in Lübnan'a yönelik askeri operasyonu, iki ülkenin medyasında farklı isimlerle anılmıştır. Lübnan medyasında bu operasyon “Gerçek Söz” olarak adlandırılırken, İsrail medyasında ise “Adil Ödül” olarak isimlendirilmiştir. İsrail'in askeri müdahalesi, yalnızca rehin alınan askerlerin iadesini sağlamak amacıyla gerçekleştirilmemiş, aynı zamanda Hizbullah'ın askeri kapasitesini zayıflatmak, örgütün faaliyetlerini sona erdirmek ve İsrail için bir tehdit unsuru olmaktan çıkarmak gibi stratejik hedefleri de içerisinde barındırmıştır. Savaşın her günü farklı askeri ve siyasi hedefler çerçevesinde şekillenmiş, ancak çok sayıda amaç ve hedef içeren bu çatışma somut bir sonuç elde edilmeden sona ermiştir (Erkmen, 2009).

Batılı devletler, İsrail'in askeri operasyonlarının meşruiyetine ilişkin genellikle olumlu ve farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Arap devletleri ise bu duruma karşı homojen bir tutum sergilememiştir. Özellikle Mısır ve Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlıkları tarafından yapılan açıklamalar arasında belirgin farklılıklar gözlemlenmiştir. Mısır tarafından yapılan açıklamada İsrail'in askeri operasyonları için sorumsuz bir macera olarak nitelendirilirken Suudi Arabistan tarafından yapılan açıklamada İsrail'in askeri müdahalesinin haklı ve meşru olduğunu savunulmuştur. Bu durum Arap dünyasında konuya ilişkin görüş ayrılıklarının

varlığını ortaya koymuştur (Atlioğlu, 2024). Mısır, Lübnan hükümeti ile ilgili herhangi bir koordinasyon sağlanmaksızın gerçekleştirilen bu saldırıyı sorumsuz bir eylem olarak değerlendirmiş ve saldırıyı düzenleyenleri “Lübnan unsurları” olarak tanımlayarak sert bir bildiri yayımlamıştır. Bununla birlikte söz konusu bildiriden sonra Mısır’da Hizbullah ve Lübnan bayrakları eşliğinde destek gösterileri düzenlenmiş, ayrıca Hizbullah Genel Sekteri Hasan Nasrallah’ın İsrail’e karşı savaşmak için askeri destek talep ettiğini gösteren afişler taşınmıştır. Ek olarak, Mısır’daki Müslüman Kardeşler Hareketi, İsrail ile yaşanan savaşta Hizbullah’a destek vermeye hazır binlerce üyesinin bulunduğunu duyurmuştur (Özkoç, 2015).

15 Temmuz 2006 tarihinde, Arap devletlerinin dışişleri bakanları, İsrail ile Lübnan arasında yaşanan savaş değerlendirmek amacıyla, Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa’nın çağrısı üzerine olağanüstü bir toplantı gerçekleştirmiştir. Zirveye başkanlık eden Birleşik Arap Emirlikleri Dışişleri Bakanı Muhammed El-Shaali İsrail saldırılarının son bulması amacıyla başvurulması gereken kurumun Birleşmiş Milletler olduğunu işaret etmiştir. Ayrıca Arap devletlerinin tam bir ortak tutum benimsemesi gerektiğini vurgulayarak İsrail saldırıları kınanmış, BM Güvenlik Konseyi 1701 Sayılı Kararı’nın (Lübnan’ın güneyine Lübnan ordusu ile BM Geçici Görev Gücü’nün konuşlandırılması) uygulanması, Lübnan’ın egemenliğine destek verilmesini, saldırılara yönelik uluslararası toplanma çağrısını, İsrail’in askeri operasyonlarını derhal sonlandırmasını talep etmiştir. Ancak, Arap Birliği’nin İsrail’e karşı somut bir adım atmayarak bölgesini ve üyelerini doğrudan ilgilendiren bu denli önemli bir çatışmayı BM’ye havale etmesi, uluslararası kamuoyu tarafından yetersiz ve etkisiz bir tutum olarak değerlendirilmiştir (Tomak ve Ataç, 2023).

4.4. Arap Baharı Süreci ve Arap Birliği

Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından, Orta ve Doğu Avrupa’daki Demirperde ülkeleri, Avrupa Birliği’nden sağladıkları destekle liberalleşme sürecine girerken, Ortadoğu’daki otoriter rejimler bu yönde herhangi bir yapısal bir dönüşüm gerçekleştirmemiştir. Bu durum, literatürde “Ortadoğu istisnacılığı” kavramı ile açıklanmakta olup bölgedeki ülkelerin demokratikleşme sürecine direnç göstermesi ve siyasi yapılarının otoriter eğilimler taşımaya devam etmesiyle ilişkilendirilmektedir (Salamey, 2015).

Ortadoğu'daki otoriter yönetimlerin güçlenmesinde dini teamüller, hanedan yönetimi anlayışı ve kültürel faktörler belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır. Siyasi iktidarın dini referansla meşruiyet kazanması, yöneticilerin halk nezdinde daha geniş bir kabul görmesini sağlarken, devlet ve yönetimin kutsallık atfedilerek korunmasını amaçlayan bir strateji benimsenmiştir. Hanedan yönetimi anlayışında yönetim, babadan oğula geçmesi esas çerçevesinde halkın desteği alınarak yöneticinin meşruiyeti sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu yönetim biçimi, bireysel özgürlüklerinin sınırlanmasına ve katılımcı yönetim anlayışının zayıflamasına yol açmıştır. Öte yandan, Arap dünyasında şura ve icma kavramlarının, demokratik ilkelerle uyumlu olduğu yönünde çeşitli görüşler öne sürülmektedir. Bu bağlamda Batı ve Arap dünyası arasındaki yönetim anlayışı farkının sosyal, ekonomik ve kültürel menfaatler doğrultusunda şekillendiği iddia edilmektedir. Bununla birlikte, İslam ülkelerinde demokratik yapının gelişmesine yönelik somut adımların atılmaması, küresel çapta kabul gören demokrasi anlayışına uyum sağlama gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bu çerçevede Ortadoğu'daki siyasi sistemlerin demokratikleşme sürecini takip etmesi ve uluslararası normlara uyum sağlanması, bölgenin siyasal istikrarı açısından önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Özkoç, 2015).

Demokratik gelişimin sağlanabilmesi için okuryazarlık oranının yükselmesi, kentleşme, sivilleşme, eşit ve adaletli bir toplumsal yapı, gelişmiş ekonomi ve güçlü bir orta sınıfın varlığı gibi unsurlar büyük önem taşımaktadır. Ancak, Arap devletlerinde bu unsurlar istenilen seviyeye ulaşamamış demokratikleşme sürecini destekleyici bir zemin oluşturulmamıştır. Otoriter rejimler, yönetimlerini sağlamlaştırmak amacıyla demokratikleşme hareketlerini kendi denetimleri altında gerçekleşen seçimlerle sınırlandırmış bu durum ise Arap devletlerindeki tek adam yönetimlerini ve yürütmenin kontrolünü daha da güçlendirmiştir. Özellikle Arap-İsrail savaşlarının iç kamuoyundaki algılar üzerindeki etkisi ve muhalefetin temsil kapasitesinin yetersizliği bölgedeki siyasi sistemlerin demokratik dönüşüm sürecini sınırlayan önemli faktörler arasında yer almaktadır (Esposito ve Piscatori, 1991).

Ortadoğu coğrafyası, küresel enerji kaynaklarının önemli bir bölümüne sahip olup Arap Birliği'ne üye 11 devletin dünya genelindeki petrol rezervlerinin yaklaşık %42'sini kontrol ettiği bilinmektedir. Bölgedeki petrol kaynaklarının stratejik önemi, Batılı devletlerin istikrar adına otoriter rejimler üzerinde nüfuz kurma çabalarını arttırmış ve bu yönetimleri desteklemelerine neden olmuştur. Batılı devletler, bölgedeki otoriter yönetimler aracılığıyla petrol kaynaklarına daha kolay erişim sağlamayı amaçlamış ve bu doğrultuda

istikrarsızlık yaratabilecek siyasi krizlerin kendi ekonomik ve stratejik çıkarlarına zarar verebileceğini düşünerek kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Öte yandan, Arap devletlerindeki otoriter yönetimler ise siyasi istikrarlarını koruyabilmek adına krizleri uluslararası bir mesele olarak göstermekten kaçınmış ve bunları iç sorunlar olarak tanımlayarak uluslararası kamuoyunun dikkatini başka yönlere çekmeye çalışmıştır.

Bu bağlamda petrol rezervleri açısından zengin olan Arap devletleri, Batılı devletlerin çıkarlarına uygun şekilde hareket eden yönetimlerin varlığını sürdürmesini kolaylaştırmış ancak ekonomik ve dış faktörlerin halkın taleplerinden bağımsız bir yönetim yapısını uzun vadede koruyamadığı görülmüştür (Lucas, 2004). Petrol zengini Arap devletlerinde, vatandaşların petrol gelirlerinden yeterli düzeyde faydalanamaması ve bireysel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, toplumsal huzursuzluğun temel nedenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik kaynakların adil bir şekilde dağıtılmaması ve siyasi katılımın sınırlı olması, halk nezdinde yönetime yönelik tepkilerin artmasına yol açmıştır. Bu bağlamda petrol gelirlerinin büyük ölçüde yönetici elitlerinin kontrolünde olması, toplumsal eşitsizliği derinleşmesine ve otoriter yönetimlere karşı eleştirilerin güçlenmesine neden olmuştur. (Emir, 2024).

Arap Birliği'ne üye devletlerin rejim yapılarının askeri yapıyla ne ölçüde uyumlu olduğu ve ordunun bağımsızlık düzeyi her ülkenin ayrı ayrı ele alınmasıyla daha ayrıntılı bir şekilde analiz edilebilir. Ancak mevcut kaynaklar, şiddet olgusunun bu devletleri çeşitli şekillerde etkilediğini ve yönetimlerin meşruiyetini sağlamak adına belirli stratejiler benimsediğini göstermektedir. Bu bağlamda, liderlerin yönetimlerini garanti altına almak ve olası rakipleri etkisiz hale getirmek amacıyla kritik devlet pozisyonlarına kendilerine sadık bireyleri atadığı gözlemlenmektedir. Örneğin; Suriye'de üst düzey ordu komutanlarının ve devlet yöneticilerinin büyük bir çoğunluğunun Nusayri-Alevi mezhebine mensup olması, Bahreyn'de nüfusun çoğunluğunu Şiiilerin oluşturulmasına rağmen bürokraside Sünni yöneticilerin hâkim olması ve Ürdün'de Kral II. Abdullah'ın Filistin kökenli nüfusa güven duymadığı için bürokraside daha çok aşiret mensuplarına yer vermesi gibi uygulamalar bu devletlerin kurumsal yapısına zarar vermekte ve devlet işleyişinde çeşitli aksaklıklara yol açmaktadır (Demirtaş, 2014).

Arap Birliği'ne üye devletlerin içyapılarında var olan işlevsel bozukluklar, örgütün kurumsal işleyişini zayıflatmış ve bölgesel iş birliğinin etkinliğini sınırlamıştır. Otoriter yönetim anlayışının Arap devletlerinde sürdürülemez olduğu yönündeki inanç 2010 yılında Tunus'ta başlayan protestolarla somut bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu sürecin en önemli

tetikleyicilerinden biri, Tunuslu üniversite mezunu işsiz bir genç olan Muhammed Bouazizi'nin yaşadığı trajik olay olmuştur. Ailesini geçindirmek için ödünç aldığı bir seyyar tezgâh ile çalışmaya çalışan Bouazizi kent meydanında zabıta görevlilerinin satış yapmasına engel olması ve tezgâhına el koyması üzerine kendini ateşe vererek intihar etmiştir. Bu olay Arap Baharı'nın sembolü haline gelmiş ve bölgedeki birçok gencin yaşadığı ekonomik ve sosyal sorunları gözler önüne sermiştir. Arap dünyasında yıllardır süregelen ekonomik adaletsizlik, siyasal baskılar ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanmasına karşı bir tepkinin ifadesi olmuş ve bölgesel çapta büyük halk hareketlerine zemin hazırlamıştır (Salamey, 2015).

2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı, uzun yıllar iktidarda bulunan Zeynel Abiden Bin Ali'nin devrilmesiyle sonuçlanmış ve bu süreç, bölgedeki diğer Arap devletlerine de sirayet etmiştir. Tunus'taki rejim değişikliği, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki otoriter yönetimlere karşı kitlesel halk hareketlerini tetiklemiş, birçok hükümet halkın yoğun tepkisiyle karşı karşıya kalmıştır. Tunus'un ardından Arap Baharı'nın etkileri Mısır'a sıçramış ve Hüsnü Mübarek yönetimi sona ermiştir. Daha sonra Libya'da yaşanan halk ayaklanmaları NATO'nun müdahalesiyle yeni bir boyut kazanmış ve Muammer Kaddafi'nin iktidarı son bulmuştur. Böylece Arap Baharı süreci, bölgedeki birçok devletin siyasal yapısını köklü bir biçimde değiştiren bir dönüşüm dalgası yaratmıştır (Uzgel, 1998).

Toplumsal hareketlerin başlamasında geniş halk kesimlerini etkileyen ekonomik krizlerin ve devlet yöneticilerinin bu krizlere karşı kayıtsız tutumunun belirleyici faktörler olduğunu söylemek mümkündür. İlk aşamada baskıcı rejimler altında gerçekleşen protestoların mevcut düzen üzerinde önemli bir etkisi olmadığı düşünülse de dijital medya ve sosyal ağların yükselişi, direniş hareketlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Twitter, Facebook ve Youtube gibi sosyal medya platformları ile televizyon kanalları toplumsal hareketlerin daha görünür hale gelmesine olanak tanımış ve baskıcı rejimlerin uyguladığı kontrol ve sansür politikalarına rağmen halkın sesini duyurmasını kolaylaştırmıştır. Bu dijital araçlar, halk hareketlerinin coğrafi sınırları aşarak uluslararası kamuoyunda yankı bulmasına katkıda bulunmuştur (Bellin, 2012).

Sıkı denetim mekanizmalarına ve kontrol sistemlerine rağmen, bölgede yaşanan olumsuzluklar televizyon kanalları ve sosyal medya aracılığıyla uluslararası kamuoyuna aktarılmıştır. Bu durum altyapı eksikliklerine rağmen geniş halk kesimlerinin organize olmasına olanak sağlamış ve toplumsal hareketlerin yayılmasını hızlandırmıştır. Bununla birlikte fikirleri nedeniyle ülkelerinden sürgün edilen birçok Arap entelektüel, Batı'da

baskıcı rejimlere karşı destek mekanizmaları oluşturmuş ve muhalif hareketleri güçlendirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Otoriter yönetimler ise artan toplumsal tepkilere rağmen ekonomik çıkarlarını ön planda tutarak mal varlıklarını arttırma çabası içerisine girmiştir. Bu tutum halk arasında büyük bir tepkiye yol açarak protestoların şiddetlenmesine ve yönetimlerin devrilmesine veya iç karışıklıkların derinleşmesine neden olmuştur. Uzun süredir bölgede iktidarda bulunan rejimlerin değişeceğine dair umutlarla devam eden gösteriler, Batılı devletler tarafından “bahar” kavramı ile nitelendirilmiştir. Bu kavram 1848 Halkların Baharı ve 1968 Prag Baharı gibi tarihsel süreçlerde benzerlik kurularak baskıcı rejimlerin demokratikleşme sürecine gireceği beklentisiyle kullanılmıştır. Ancak, siyasal İslamcı hareketlerin bölgedeki etkisi ve güç kazanması demokratikleşme sürecinin hızını yavaşlatmış ve yönetim değişikliklerinin beklenenden daha uzun bir sürece yayılmasına neden olmuştur (Susser, 2012).

4.4.1. Tunus'ta iktidar değişimi ve Arap Birliği

Tunus'un sosyoekonomik açıdan en az gelişmiş bölgelerinden biri olan Sidi Buzid kentinde yaşayan, üniversite mezunu olmasına rağmen işsizlikle mücadele eden ve seyyar satıcılık yaparak geçimini sağlayan 26 yaşındaki Muhammed Buazizi, 17 Aralık 2010 tarihinde zabıta görevlilerinin tezgâhına el koyması ve kendisine yönelik kötü muameleyi protesto etmek amacıyla kendisini ateşe vermiştir. Buazizi'nin gerçekleştirdiği bu eylem kısa sürede yalnızca Sidi Buzid kentinde değil, Tunus'un diğer şehirlerinde de kitlesel halk protestolarının başlamasına zemin hazırlamıştır. Olayın ardından hastaneye kaldırılarak tedavi altına alınan Buazizi, dönemin Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali'nin ziyareti sonrasında, 4 Ocak 2011 tarihinde yaşamını yitirmiştir. Bu trajik hadise, ülkede öngörülemeyen siyasi ve toplumsal gelişmeleri tetiklemiş ve Tunus'un yakın tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir (De Soto, 2011).

Muhammed Buazizi'nin gerçekleştirdiği eylemin ardından toplumun farklı kesimlerinden çok sayıda birey -gazeteciler, üniversite öğrencileri, işçiler, öğretmenler, insan hakları savunucuları, siyasetçiler ve çeşitli meslek gruplarından vatandaşlar- Zeynel Abidin Bin Ali liderliğindeki otoriter yönetime karşı tepkilerini göstermek üzere sokaklara dökülmüş, ülke genelinde kitlesel protesto gösterileri düzenlenmiştir. Bu süreçte yalnızca ekonomik yoksunluklar değil aynı zamanda uzun süredir kamuoyunu meşgul eden Bin Ali ve ailesine yolsuzluk, usulsüzlük iddiaları da kamu vicdanında derin bir infiale yol açmıştır.

Buazizi'nin sembolik eylemi yıllardır bastırılmış toplumsal öfkenin görünür hale gelmesine vesile olmuş; geniş kitlelerin sistematik adaletsizliklere, siyasi baskıya ve kurumsallaşmış yolsuzluğa karşı ortak bir tepki göstermesine imkân sağlamıştır. Böylece Buazizi'nin tutuşturduğu kıvılcım yalnızca bireysel bir protesto olmaktan çıkarak rejim karşıtı hareketleri birleştiren ve toplumsal muhalefeti derinleştiren bir halk isyanının simgesi haline dönüşmüştür (Koçak, 2012).

Tunus'ta protesto hareketlerinin başlaması ve kısa sürede çığ gibi büyüyerek ülke geneline yayılması yalnızca Muhammed Buazizi'nin sembolik eylemiyle açıklanamayacak derin yapısal sorunlara dayanmaktadır. Bu toplumsal hareketlerin temelinde yatan en önemli nedenlerden biri Zeynel Abidin Bin Ali döneminde kökleşen ve rantçı devlet anlayışı çerçevesinde şekillenen yönetim modelidir. Devlet kaynaklarının belirli bir siyasi ve ekonomik elit çevre tarafından denetim altına alınması, kamu kaynaklarının adil olmayan bir biçimde dağıtılması ve halkın büyük çoğunluğunun bu sistemin dışında bırakılması ekonomik adaletsizlikleri derinleştirmiştir. Özellikle genç işsizliği, yoksulluk, bölgesel kalkınma eşitsizliği ve fırsatlara erişim eksikliği gibi sorunlar halkın yönetime olan güvenini ciddi ölçüde sarsmış ve uzun süredir bastırılan toplumsal öfkenin organize bir direnişe dönüşmesine zemin hazırlamıştır (Ayubi, 1995).

Ayrıca Tunus'taki toplumsal huzursuzluğun derinleşmesinde uluslararası düzeyde yaşanan ekonomik gelişmelerin de önemli bir payı olmuştur. 2008 küresel ekonomik krizi yalnızca Batı ekonomilerini sarsmakla kalmamış aynı zamanda yapısal kırılganlıklar barındıran birçok Arap devletinde de ciddi toplumsal ve ekonomik sorunlara yol açmıştır. Bu süreçte Tunus gibi krizi yönetme kapasitesi sınırlı olan ülkeler artan işsizlik, derinleşen yoksulluk ve yükselen hayat pahalılığıyla baş edemez hale gelmiştir. Özellikle genç nüfusun ağırlıkta olduğu Tunus'ta hükümetin istihdam yaratmakta yetersiz kalması toplumda gelecek umudunu zayıflatmış ve geniş kitlelerin rejime yönelik memnuniyetsizliğini derinleştirmiştir. Yaşam standartlarının düşüklüğü ve temel hizmetlere erişimde yaşanan sıkıntılar halkın siyasal taleplerini daha yüksek sesle dile getirmesine neden olmuş; böylece Tunus'taki gösteriler yalnızca ulusal bağlamda değil Arap dünyasının tamamına yayılan "Arap Baharı" olarak adlandırılan protesto dalgasının da öncüsü haline gelmiştir (Habibi, 2009).

Avrupa'da modernleşme süreci bireysel özgürlüklerin güvence altına alındığı hukukun üstünlüğü ilkesine dayanan ve halkın siyasal katılımını esas alan demokratik bir yapı çerçevesinde gelişmiştir. Ancak Arap dünyasında bu süreç otoriter rejimlerin

gölgesinde yukarıdan aşağı biçimlenen ve halkı siyasal karar alma mekanizmalarının dışında tutan bir yol izlemiştir (Volpi, 2004). Hükümetin halk üzerinde otoriter bir denetim kurma yönündeki baskıcı tutumu ülkede yaşanan iç çatışmaların başlıca nedenlerinden biri olmuştur. Buna ek olarak iktidarın ömür boyu sürdürülmek istenmesi ve yönetimin hanedanvari bir şekilde aile bireylerine devredilme arzusu kamuoyunda geniş çaplı bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu durum yönetimle halk arasındaki güven ilişkisini zayıflatmış ve siyasal düzene yönelik toplumsal tepkinin giderek artmasına neden olmuştur (Aydın, 2014). Öte yandan şeffaflıktan yoksun güvensiz ortamlarda gerçekleştirilen seçimler ile halkın iradesinden uzak tepeden inme iktidar yapıları Tunus'ta demokratikleşme sürecini sekteye uğratmış ve beraberinde ciddi bir meşruiyet krizini doğurmuştur.

Teknolojik gelişmeler Tunus'ta Arap Baharı'nın yaşanmasında önemli bir etken olmuştur. Protesto görüntülerinin kısa sürede bilgisayar ve cep telefonları aracılığıyla uluslararası kamuoyuna ulaşması dijital iletişim araçlarının bu süreçteki belirleyici rolünü ortaya koymuştur. Messenger, Youtube, Facebook ve X gibi platformları Tunus'taki toplumsal hareketlerin yayılmasında ve küresel ölçekte görünürlük kazanmasında kritik bir işlev üstlenmiştir (Ayhan, 2016). Bu ve benzeri sorunlar yukarıda değinilen Buazizi eylemlerinin ardında yatan temel neden arasında yer almakta; aynı zamanda Zeynel Abidin Bin Ali döneminin sonuna işaret eden gelişmelerin habercisi niteliği taşımaktadır.

Zeynel Abidin Bin Ali'nin istifası için uzun bir süre boyunca eylemler ve protestolar düzenlenmiştir. Bin Ali ailesinin serveti ve farklı sektörlerdeki tekelleşme halkın dikkatini çekmiş ve toplumsal hoşnutsuzluğu artırmıştır. Tüm bunlara rağmen protestoculara yönelik sert müdahaleler de durumu daha karmaşık hale getirmiştir. Çatışmaları yatıştırmak amacıyla 10 Ocak 2011 tarihinde yaptığı bir konuşmasında 300 bin yeni iş alanı yaratma sözü veren Zeynel Abidin Bin Ali, halkı sakinleştirmeyi başaramamış ve çatışmalar artarak devam etmiştir. Protestoculara sert müdahale talimatı veren İçişleri Bakanı'nın görevden alınması ve gözaltına alınan protestocuların serbest bırakılması gibi adımlar atarak halkın sempatisini kazanmaya çalışmış ancak bu tavizler protestoların hızını kesmeye yetmemiştir. 12 Ocak 2011 tarihinde sokağa çıkma yasağı ilan edilmesine rağmen gösteriler devam etmiş ve 13 Ocak 2011'de meclis olağanüstü bir toplantı yapma gerekliliği duymuştur. Öte yandan halka seslenen Zeynel Abidin Bin Ali 2014 yılında görev süresinin dolmasıyla yönetimi devredeceğini, demokratik bir hükümetin kurulacağını ve yolsuzlukların açığa çıkacağını belirtse de protestocular bu açıklamalara inanmamıştır (Murphy, 1999). Zeynel Abidin Bin Ali'yi istemeyen halkın talepleri doğrultusunda 14 Ocak 2011 tarihinde Bin Ali, Tunus'u

terk ederek Suudi Arabistan'a sığınmıştır. Bu gelişme ülkede siyasi bir dönüm noktasını işaret etmiş ve yeni bir dönemin başlangıcını simgelemiştir.

Zeynel Abidin Bin Ali'nin Tunus'u terk etmesine yol açan halk ayaklanmasına Arap Birliği'nin tepkisi dikkat çekmiştir. Arap Birliği Genel Sekreteri Amir Musa 19 Ocak 2011 tarihinde Mısır'da düzenlenen Arap Ekonomik Zirvesi'nde yaptığı konuşmada Tunus'taki protestoların yalnızca bu ülkeye özgü olmadığını vurgulamış Arap toplumunun genelinin işsizlik ve yoksulluk nedeniyle zorluklar yaşadığını belirtmiştir (Ergun, 2011). Musa bu sorunların geniş bir bölgeyi etkilediğini ifade ederek Arap vatandaşlarının kırgınlık ve öfke içinde olduğunu bu nedenle Ortadoğu'daki liderlerin daha dikkatli olmaları gerektiğini söylemiştir. Ancak Arap Birliği'nin bu açıklamaları Bin Ali döneminin son bulmasına doğrudan destek verme ya da kınamak yerine bölgedeki ekonomik ve sosyal sorunları ele alarak liderlere reform yapmaları yönünde bir teşvik olarak algılanmıştır (Derradjı, 2011).

Sonuç olarak Arap Birliği, meselenin yalnızca bir ülkeyle sınırlı kalmaması gerektiğini ve bölgesel düzeydeki sorunların çözülmesi için yenilikler yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

4.4.2. Mısır'da Hüsnü Mübarek'in devrilmesi ve Arap Birliği

Mısır'da yaşanan gelişmeler Tunus'ta başlayan halk hareketlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Protestolar ilk olarak 2010 yılında Tunus'un Sidi Buzid kentinde başlamış, kısıda sürede Mısır, Libya, Suriye, Yemen ve Bahreyn gibi diğer Arap devletlerine yayılmıştır. Otoriter bir yönetim altında geçimini seyyar bir satıcılık yaparak sağlayan bir gencin yaşadığı mağduriyetin ardından Arap halkları sokaklara dökülmüş; başlangıçta adalet ve insani haklar için başlatılan bu gösteriler zamanla siyasal haklar ve bireysel özgürlük taleplerine dönüşmüştür (Gerges, 2014).

Arap coğrafyasının önemli aktörlerinden biri olan Mısır, tarihsel olarak baskıcı ve otoriter yönetimler tarafından idare edilen bir ülke profili çizmektedir. Jeopolitik açıdan stratejik bir konumda yer alması Mısır'daki halk hareketlerinin bölgedeki diğer ülkelerden farklı bir seyir izlemesine neden olmuştur. Otuz yılı aşkın bir süre iktidarda kalan Hüsnü Mübarek, 2011 yılında başlayan kitlesel protestolar karşısında yönetimini sürdürememiş ve görevden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu süreçte daha önce ülkeden sürgün edilmiş olan Müslüman Kardeşler hareketinin lideri protestoları ılımlı ve sakin bir tutumla yönlendirmiştir. Söz konusu gelişmelerin Arap dünyasının geneline yayılmasını arzulayan

Amerika Birleşik Devletleri ise bu süreçte Müslüman Kardeşlere dolaylı destek sunmuştur (Ergun, 2011).

Mısır'da otuz yıl boyunca iktidarda kalan Hüsnü Mübarek, ülkenin liberalleşme sürecine geçişinde gerekli reform adımlarını atmada yetersiz kalmıştır. Mübarek'in iktidarı döneminde parlamento işlevini büyük ölçüde sürdürmüş olsa da bu durum demokratikleşme yönünde kayda değer bir ilerleme anlamına gelmemelidir. Diğer yandan, Mübarek yönetimi önceki dönemlerde karşılaştırıldığında iç çatışmaların ve savaşların yaşanmadığı görece olarak daha istikrarlı bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak SSCB'nin dağılmasının ardından küresel düzeyde ivme kazanan demokratikleşme süreci karşısında Mısır bu doğrultuda anlamlı adımlar atamamıştır. Mübarek otoriterlik bakımından kendisinden önceki liderler kadar sert bir yönetim sergilememiş buna karşın, Enver Sedat gibi daha esnek bir yönetim anlayışı da sergilememiştir (Erdurmaz, 2022).

2011 yılında cereyan eden ve geniş yankı uyandıran protestoların temelleri, 2000'li yıllarda yaşanan bazı olaylara dayanmaktadır (Gerges, 2014). Örneğin; Arap coğrafyasında ABD'nin bölge politikalarına karşı çıkan ve Filistin direnişine destek veren protestolar sıkça görülmektedir. 2000'li yıllarda Mısır'da da Filistin mücadelesine destek amacıyla çok sayıda gösteri düzenlenmiştir. Bu gösteriler, ABD'nin Irak'ı işgal etmesinin ardından 'Kefaya' (Yeter) Hareketi adıyla anılmaya başlanmıştır. Başlangıçta ABD ve İsrail politikalarına karşı gerçekleştirilen bu protestolar, zamanla Hüsnü Mübarek yönetimine karşı yönelmiştir. Öte yandan, kendilerine ikramiye sözü verilip yerine getirilmeyen bu vaatler yaklaşık 25 bin tekstil işçinin başlattığı eylemler sonucunda 2006 yılında hakları kendilerine teslim edilmiştir. İşçilerin bu mücadelesi, 2011 yılındaki kitlesel protestoların zeminin hazırlayan önemli dinamiklerden biri haline gelmiştir (Öztekin, 2019).

Müslüman Kardeşler'in Mısır'da iktidara gelme olasılığı Ortadoğu'daki siyasi dengeler üzerinde önemli etkiler yaratabilecek bir gelişme olarak değerlendirilmiş ve bu durum bölgedeki İslamcı grupların güç kazanacağı yönünde olmuştur (Erdurmaz, 2022). "Mübarek'in yerine kimin geçeceği" sorusu her geçen gün artan Mübarek karşıtı protestolarla eşzamanlı olarak gündeme gelmiş ve bu gelişmelerle paralel bir şekilde tartışılmıştır. Hüsnü Mübarek'in geçmişte Enver Sedat'ın yardımcılığını yapmış olması, Mısır'da başkan yardımcılarının devlet başkanlığına geçme olasılığını daima güçlü kılmıştır. Bu bağlamda Mübarek'in yardımcısı Ömer Süleyman ülkenin bir sonraki lideri olma ihtimali en yüksek isimlerden biri olarak öne çıkmıştır (Arı ve Koç, 2015)

Mısırlı gençlerin çabalarıyla kurulan ve ülkedeki protesto hareketlerine güçlü bir destek sunan 6 Nisan Gençlik Hareketi 2011 yılında Tahrir Meydanı'nda gerçekleşen kitlesel gösterilerin altyapısını büyük ölçüde internet üzerinden örgütlemiş ve bu süreçte dijital iletişim araçlarını etkin biçimde kullanmıştır (Öztekin, 2019).

Mısır'da beş yıldızlı oteller, lüks villalar ve tarihi yapılar bir arada bulunmakta; bu durum zenginlik ile yoksulluğun iç içe geçtiği çarpıcı bir toplumsal manzara ortaya koymaktadır. Toplumda derinleşen sosyoekonomik eşitsizlikler nedeniyle protestolar artık doğrudan hükümeti hedef almıştır. Olaylar karşısında ordu, göstericilere karşı ılımlı bir tutum sergileyerek halkın yanında konumlanmış Hüsnü Mübarek destekçisi ABD ise ilk aşamada temkinli yaklaşmış ve Hüsnü Mübarek'ten halkın taleplerine karşılık vermesini istemiştir (Bekaroğlu ve Kurt, 2016).

Hüsnü Mübarek, halkın taleplerine kayıtsız kalarak ülkede otoriter tutumlarıyla tanınan ve kritik devlet görevlerinde bulunmuş bir ismi başkan yardımcılığına getirmeyi planlamıştır. Ancak bu tutum kamuoyunda ciddi bir hoşnutsuzlukla karşılanmış ve halkın beklentilerini karşılamaktan uzak bulunmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda Mısır'da yeni iktidar arayışları kapsamında toplumun sempati duyduğu ve giderek ön plana çıkan İslamcı bir hareket olan Müslüman Kardeşler siyasi sahnede güçlü bir alternatif olarak öne çıkmıştır (Öztekin, 2019).

Müslüman Kardeşler Mısır'da güçlü, köklü ve iyi organize olmuş bir yapı olarak, ABD açısından potansiyel bir tehdit ve aynı zamanda İsrail karşıtı bir aktör olarak adlandırılmıştır. Hüsnü Mübarek'in görevden ayrılması hem ABD hem de İsrail açısından bölgedeki istikrar ve çıkarlar bakımından riskli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle ABD, söz konusu süreçte Mübarek yönetimini desteklemeyi tercih etmiştir (Taşpınar, 2011). Bu doğrultuda Hüsnü Mübarek Müslüman Kardeşler'in ülkedeki etkisini zayıflatmak amacıyla harekete geçmiş ve örgütün önde gelen liderlerini tutuklatmıştır. Ayrıca özellikle sol eğilimli gruplar ile diğer muhalif çevrelerin dağılmasını sağlamak adına toplumda var olan İslam karşıtı önyargıları besleyen söylem ve uygulamalara başvurmuştur. Ancak Halid Said isimli genç bir vatandaşın bir kafede bulunduğu sırada polis tarafından darp edilerek hayatını kaybetmesi kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Olayın ardından 6 Nisan Gençlik Hareketi'nin başlattığı "Hepimiz Halid Said'iz" sloganı direnişin seyrini önemli ölçüde değiştirmiş ve toplumsal muhalefetin ivme kazanmasına neden olmuştur (Öztekin, 2019). Müslüman Kardeşler ise yürüttükleri sosyal yardım faaliyetleri ve İslami referanslara dayanan söylemleri sayesinde halkın geniş kesimlerinin sempatisini

kazanmıştır. Her ne kadar örgütün doğrudan bir yönetim tecrübesi bulunmasa da özellikle şehirde kurdukları örgütlü teşkilatlanma ve halkla kurdukları güçlü bağ aracılığıyla siyasi alanda etkin bir aktör olma isteğini açıkla ortaya koymuşlardır (Arı ve Koç, 2015).

Mısır doğumlu bir ABD vatandaşı olan gazeteci Ayman Mohyeldin, protesto hareketlerinin yoğunluk kazandığı dönemde hükümetin son derece sert ve baskıcı bir politika izlediğini ifade etmiştir. Bu kapsamda çalıştığı haber bürosunun kapatıldığını, çanak antenlerin söküldüğünü ve yayınların engellenmesi amacıyla sinyal kesici cihazların devreye sokulduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda devlet televizyonlarında hükümetin bu saldırgan tutumunu meşrulaştırmaya yönelik sistematik bir propaganda kampanyasının başlatıldığı görülmüştür. Öte yandan 2006 Gazze Savaşı sırasında kazandığı ünle tanınan ve Emmy ödülüne aday gösterilen gazeteci Wael Ghonim yaptığı açıklamalarla söz konusu protesto hareketlerini açıkça desteklemiştir (Vıdınlı, 2011). 6 Nisan Hareketi, Kefaye, Devrimci Sosyalistler ve Wael Ghonim'in de aralarında bulunduğu muhalif gruplar halkı kitlesel eylemlere katılmaya davet etmiş ve geniş çaplı bir toplanma çağrısında bulunmuştur. Bu çağrıya on binlerce Mısırlı vatandaş olumlu yanıt vermiş; böylece kamuoyunda “Öfke Günü” olarak anılan ve hükümet karşıtlığının simgesi haline gelen protesto gösterileri gerçekleştirilmiştir. Başkent Kahire'nin merkezi noktalarından başlayan protesto yürüyüşü, Dışişleri Bakanlığı, Ulusal Demokratik Parti Genel Merkezi ve devlet televizyonları binalarına yönelmiştir. Bu gelişmelerin ardından güvenlik güçleriyle göstericiler arasında çatışmalar yaşanmış, polis kalabalığı dağıtmak amacıyla tazyikli su ve göz yaşartıcı gaz kullanarak müdahalede bulunmuştur. Gösterilerin ardından üç gün sonra yeni bir protesto eyleminin düzenleneceği kamuoyuna duyurulmuştur (Öztekin, 2019).

28 Ocak 2011 tarihinde Mısır hükümeti Cuma namazının ardından gerçekleştirileceği öngörülen kitlesel gösteriler öncesinde protestocuların örgütlenmesini ve iletişimlerini engellemek amacıyla internet erişimini ve kısa mesaj hizmetlerini durdurmuştur. Ancak bu önlemlere rağmen rejim geniş çaplı protesto hareketlerini engelleyememiştir. Gösteriler sırasında çıkan çatışmalarda yaklaşık bin kişi yaralanmış on bir vatandaş ise yaşamını yitirmiştir. Yaşanan bu gelişmelerin ardından Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, mevcut hükümeti feshettiğini kamuoyuna açıklamış, ancak bu hamle protestoların gece boyunca devam etmesini engelleyememiştir (Öztekin, 2019).

Halka, yeni ve daha demokratik bir hükümet kuracağı yönünde güvence veren Hüsnü Mübarek, bu açıklamasına rağmen protesto gösterilerinin önüne geçememiştir. Kahire, İskenderiye ve Süveyş başta olmak üzere ülkenin çeşitli kentlerinde binlerce kişi sokaklara

dökülerek Mübarek'in istifasını talep etmiş “ekmek” ve “özgürlük” gibi talepler içeren sloganlarla gösterilere devam etmiştir. İstifa çağrılarını dikkate almayan Mübarek, mevcut siyasi krize karşılık olarak Ömer Süleyman'ı Cumhurbaşkanı Yardımcılığı'na, Sivil Havacılık Eski Başkanı Ahmet Şefik'i ise Başbakanlık görevine atamıştır. Ancak bu atamalar özellikle Ahmet Şefik'in tıpkı Ömer Süleyman gibi ABD ve İsrail yanlısı bir figür olarak görülmesi nedeniyle halk nezdinde ciddi tepkilere yol açmıştır. Bu süreçte artan toplumsal öfke kontrolsüz şiddet olaylarına dönüşmüş, bankalar, marketler, müzeler, kamu kurumları ve hatta bazı konutlar yağmalanmıştır. Yaşanan gelişmeleri yakından izleyen ABD yönetimi ise sürecin gidişatından ciddi anlamda kaygı duymaya başlamıştır. Zira Mübarek rejiminin çökmesi ve yerine Müslüman Kardeşler gibi İslamcı bir hareketin iktidara gelme ihtimali yalnızca ABD'nin bölgedeki çıkarlarını tehdit etmekle kalmamış aynı zamanda Mısır'ın stratejik konumu nedeniyle bu kitlesel protesto dalgasının diğer Ortadoğu ülkelerine de sıçrayabileceği endişesini doğurmuştur (Bekaroğlu ve Kurt, 2016).

Müslüman Kardeşler, Hüsnü Mübarek tarafından kurulan yeni hükümeti sert bir dille eleştirmiştir. Bu süreçte rejim karşıtları “milyonluk yürüyüş” adını verdikleri geniş katılımlı protesto yürüyüşleri düzenlenmiş ve süresiz genel grev çağrısında bulunmuşlardır. Öte yandan Mısır Ordusu yaptığı açıklamada halkın taleplerinin meşru olduğunu kabul etmiş ve bu nedenle göstericilere karşı güç kullanılmayacağını belirterek protestoların barışçıl biçimde sürdürüleceği yönünde güvence vermiştir. Gösteriler sırasında muhalif grupların yağma eylemlerine karıştığına ilişkin çıkan haberler muhalifler tarafından kesin bir dille yalanlanmıştır. Aynı zamanda Mübarek'e en kısa sürede iktidarı bırakması yönünde güçlü uyarılar yapılmıştır. Bu çağrılar; Öfke Günü'nün organizasyonunda aktif rol oynayan 6 Nisan Hareketi, devrimci muhalifler, Kefaye, Gelişim ve Değişim Partisi (GAD) ile Wafd Partisi tarafından ortak şekilde dile getirilmiştir. Gösteriler sürerken Müslüman Kardeşler'de kurulan bu yeni hükümeti tanımadıklarını resmen açıklamışlardır. Tahrir Meydanı'nda ki göstericiler, polis olduklarından şüphelendikleri kişileri fiziksel olarak hedef almış ve sokaklarda kefen giyerek ölüm pahasına da olsa Mübarek rejimini değiştirmek için mücadele edeceklerini beyan etmişlerdir. Yaşanan bu gelişmelere ilişkin dönemin Kahire Büyükelçisi Korkmaz Haktanır, Müslüman Kardeşler'in Mısır toplumunda adeta bir “paralel yapı” oluşturduklarını ifade etmiştir. Haktanır'a göre söz konusu yapı yalnızca siyasi alanda değil devlet kurumları, hastaneler, okullar ve çeşitli kamu kuruluşlarında etkili bir konuma ulaşmıştır. Diğer muhalif grupların ise bu ölçüde yaygın ve derinlemesine bir örgütlenmeye sahip olmadığını belirtmiştir (Erdurmaz, 2022).

Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek görev süresi sona erene kadar, yani seçimlere kadar iktidardan ayrılmayacağını açıklamış, şimdiye dek Mısır için mücadele ettiğini ve gerekirse bu topraklarda ölmeye hazır olduğunu beyan etmiştir. Ancak bu söylemler muhalif kesim tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Göstericiler taşıdıkları pankartlarda “ya gidersin ya da seni asarız.” gibi radikal ifadelerle Mübarek’i açık bir biçimde uyarmıştır. Artan toplumsal baskı ve protestoların etkisiyle otuz yıldır iktidarda bulunan Hüsnü Mübarek, kamuoyuna yaptığı açıklamada bir sonraki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmayacağını kesin ve net bir dille duyurmuştur (Sabah, 2011).

Tahrir Meydanı’ndaki protestoların giderek güç kazanması ve geniş kitlelere yayılması üzerine Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek güvenlik güçlerine göstericilere karşı gerçek mermi kullanılması yönünde talimat vermiştir. Ancak bu talimat dönemin Merkez Güvenlik Kuvvetleri Başkanı tarafından geri çevrilmiş ve uygulanmamıştır. 29 Ocak 2011 tarihinde Tahrir Meydanı’nda konuşlanan ordu birlikleri ise protestocular tarafından çiçeklerle karşılanmış, bu sembolik karşılamayla halk ordunun tarafsızlığına ve kendi taleplerine destek vereceğine dair güçlü bir mesaj vermiştir (Öztekin, 2019).

Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek görev süresinin sona ereceği eylül ayındaki seçimlere kadar iktidarda kalacağını bir kez daha açıklamış, ancak bu açıklama Müslüman Kardeşler başta olmak üzere birçok muhalif grup tarafından kabul edilmemiştir. Meydanlarda giderek artan toplumsal öfkeyi bir nebze olsun yatıştırmak amacıyla Mübarek kamu çalışanları ile emeklilerin maaşlarına %15 oranında zam yapıldığını duyurmuştur. Ancak bu ekonomik tavizler protestocuları sokaklardan çekilme konusunda ikna edememiştir. Öte yandan “Hepimiz Halid Said’iz” adlı internet platformunun kurucusu olan ve sembolik bir figür haline gelen Wael Ghonim 7 Şubat 2011 tarihinde serbest bırakılmıştır. Mübarek reform sürecine devam edeceğini belirtmiş olsa da milyonların meydanlarda dile getirdiği en temel talep olan istifa kararını hala açıklamamıştır (Öztekin, 2019).

Ülkede siyasi ve toplumsal kriz derinleşirken Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek ilk olarak eşi ve çocuklarını İngiltere’ye göndermiştir. Mısır’da yönetimin giderek çıkmaza sürüklendiği bu dönemde kamuoyunda Mübarek’in istifasına yönelik beklentiler daha da güçlenmiş istifa çağrıları hem ulusal hem de uluslararası düzeyde daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır (Cumhuriyet, 2011).

Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, tüm toplumsal baskılara rağmen istifa etmeyi reddetmiş; bu süreçte Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ömer Süleyman “ya diyalog kurarız ya da çatırırız” yönündeki söylemiyle muhalefete mesaj vermiştir. Süleyman’ın bu açıklamasına

tepki gösteren muhalifler, parlamento binasını ele geçirerek kararlı duruşlarını ortaya koymuş ve Mübarek'in istifası yönündeki taleplerini bir kez daha güçlü bir biçimde dile getirmişlerdir. Buna rağmen Ömer Süleyman Mısırlı gazetecilerle yaptığı görüşmede Mübarek'in görevden ayrılmayacağını açıklamıştır. Süleyman sözlerinin devamında rejimin protestocularla daha fazla çatışma yaşamak istemediğini ve mevcut sorunların bir an önce çözülmesini gerektiğini ifade etmiştir. Ömer Süleyman'ın bu açıklamalarına karşılık olarak 6 Nisan Gençlik Hareketi'nin sözcüsü Abdurrahman Samir bizi darbe yapmakla tehdit ediyorlar ama yetmiş milyon Mısırlı ile nasıl başa çıkacaklar diyerek tepkisini dile getirmiştir. Öte yandan Müslüman Kardeşler hükümetin Tahrir Meydanı dışındaki alanlarda gösterilere izin verilmeyecek yönündeki açıklamasına tepki olarak İskenderiye'de yeni protesto gösterileri düzenlenmesi için çağrıda bulunmuştur. Bu çağrı özellikle kadınlardan yoğun destek görmüş ve İskenderiye sokaklarında kitlesel katılımlı gösteriler organize edilmiştir (Sabah, 2011).

Protesto hareketlerinin on sekizinci gününde Ömer Süleyman, Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in istifa ettiğini, yürütme yetkisinin artık Mısır Silahlı kuvvetleri Yüksek Askeri Konseyi'ne devredildiğini ifade etmiştir. Bu açıklamayla birlikte otuz yıldır Hüsnü Mübarek dönemi resmen sona ermiş ve Mısır siyasal tarihinde yen bir dönem başlamıştır (Öztekin, 2019).

Hüsnü Mübarek'in 11 Şubat 2011 tarihinde istifa etmesinin ardından Arap Birliği Mısır'daki gelişmelere ilişkin çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa bu hadiseyi Mısır halkının taleplerine yönelik olumlu bir durum olarak değerlendirmiştir. Ayrıca bu durumu "beyaz devrim" olarak isimlendirmiş, Mısır'da ulusal uzlaşma olması için çalışacağını ifade etmiştir. Yeni kurulacak hükümetle çalışacağı için heyecanlı olduğunu dile getirmiş, bu sürecin sonunda Mısır'ın demokratik yollarla seçilen bir cumhurbaşkanına sahip olacağını ve Mısır'ı güzel günlerin beklediğini belirtmiştir (URL-36, 2011).

30 Haziran 2013 tarihinde Müslüman Kardeşler karşıtı kitlesel protestolar başlamıştır. Bir gün sonra Abdülfettah es-Sisi liderliğindeki ordu siyasete kırk sekiz saatlik kesin uyarı verip Müslüman Kardeşler'in hükümeti bırakmasını istemiştir. Devam eden süreçte darbeyi gerçekleştiren Sisi, yönetimi ele geçirmiştir (URL-50, 2024). Askeri darbe sonucu yönetimi ele geçiren Sisi'ye Arap Birliği Teşkilatı temkinli yaklaşmıştır. İlerleyen süreçte iyiye giden ilişkilerin belirtisi olarak Mısır Cumhurbaşkanı Sisi vefat eden Arap

Birliği eski genel sekreteri ve eski dışışleri bakanı Dr. Nebil El-Arabî'nin ailesine taziye dileklerini iletmiştir (URL-51, 2024).

4.4.3. Libya'da Kaddafi iktidarının dūřūřu ve Arap Birliđi

2011 yılında insan hakları savunucusu ve aktivist Avukat Fethi Terbil'in Libya'da tutuklanması, ũlkede Muammer Kaddafi yōnetimine karşı kitlesel protestoların başlamasına yol aĉmıřtır. 17 şubat 2011 tarihinde barışcıl bir şekilde gerĉekleřtirilen gōsterilere Kaddafi yōnetimi tazyikli su ve gōz yaşartıcı gaz kullanarak mūdahalede bulunmuş, bu durum ũlkedeki toplumsal gerilimin daha da artmasına neden olmuştur. Hũkũmetin sert mūdahalesine karşılık olarak protestocular, molotof kokteylleri ve buldozerler kullanarak misillemede bulunmuştur. Gōstericiler, Kaddafi yōnetimine ait sembolleri ve devlet kurumlarını hedef alarak tahrip etmiş, Libya'nın kurucu lideri Kral İdris dōneminde kullanılan kırmızı, siyah ve yeşil renklerden oluşan bayrağı ayaklanmanın sembolũ haline getirmiştir. Bu gelişmeler Libya'daki siyasi istikrarsızlığı derinleştirerek iĉ savaş sũrecine zemin hazırlamıştır (Perito, 2016).

Bařlayan protestoların giderek şiddetlenmesi sonucu kamu binaları ateşe verilmiş, polis karakollarına zarar verilmiş ve devlet kurumları hedef alınmıştır. Kitlesel gōsterilerin artarak devam etmesi ũlkeyi iĉ savaş sũrecine sũrũkleyen bir ĉatıřma ortamına dōnũřtũrmũřtũr. Bu gelişmeler ũzerine Muammer Kaddafi, protestoculara karşı savaş ilan ettiğini ve onları tamamen yok edeceğini aĉıklamıřtır. Kaddafi yōnetiminin sert tutum ve baskıcı mūdahaleleri ũlkedeki toplumsal ve siyasi gerilimi daha da artırarak Libya'yı tam ŧlĉekli bir iĉ savaş sũrecine taşımıştır (Howorth, 2013).

şubat 2011'de Libya'da başlayan halk ayaklanmaları, Arap Baharı'nın etkisiyle şekillenmiş ve Muammer Kaddafi yōnetimine karşı geniş ĉaplı protestolar olarak kendini gōstermiřtir. Protestoların bastırılması sũrecinde Kaddafi yōnetimine bağlı gũvenlik gũĉleri tarafından yaklaşık 170 kişinin yaşamını yitirdiği iddia edilmiştir. Aynı gũn Kaddafi'nin oğlu Saif el-İşlam Kaddafi, Libya devlet televizyonuna yaptığı aĉıklamada gōsterilerin devam etmesi halinde daha fazla kişinin hayatını kaybedeceğini belirtmiştir. Muammer Kaddafi, protestocuları hain olarak nitelendirerek gōsterilere yōnelik sert tutumunu sũrdũrmũřtũr. Uluslararası Adalet Divanı'nın verilerine gōre şubat 2011 itibarıyla tahmini olarak 500-700 arasında sivilin hayatını kaybettiği rapor edilmiştir (Adams, 2012). Libya'da yaşanan olaylar zamanla uluslararası kamuoyunun dikkatini ĉekmiř ve ĉeřitli insan hakları

ihlalleri iddiaları gündeme gelmiştir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Temsilcisi Navi Pillay, Libya'daki sivillere yönelik saldırıların insanlığa karşı suç kapsamında değerlendirileceğini ifade etmiş ve uluslararası bir soruşturma yürütülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda BM başta olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar Libya'daki insan hakları ihlallerine karşı incelemeler başlatmış ve Kaddafi yönetiminin eylemlerine yönelik hukuki süreçlerin işletilmesini gündeme getirmiştir. Söz konusu süreç, uluslararası hukukun ihlaller karşısında oynadığı rolü ortaya koyarken aynı zamanda uluslararası toplumun devlet içi çatışmalara müdahale etme mekanizmalarını da tartışmaya açmıştır (Nebehay, 2011).

Arap Birliği, Libya hükümetinin kendi halkına karşı uyguladığı şiddet politikalarının, yönetimin meşruiyetinin tartışmalı hale getirdiğini ve örgüt nezdindeki güvenini sarstığını belirtmiştir. Bu açıklamayı takiben 22 Şubat 2011 tarihinde düzenlenen Arap Birliği zirvesinde Libya'nın katılımı askıya alınmış ve böylece Arap Birliği Kaddafi yönetimine karşı diplomatik bir tavır almıştır. Libya yönetiminin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1970 sayılı kararını ihlal etmesi üzerine 12 Mart 2011'de Kahire'de olağanüstü bir zirve düzenlenmiştir. Zirve sonucunda Arap Birliği Libyalı sivillerin çatışmalardan korunması ve diğer ülke vatandaşlarının güvenli tahliyesinin sağlanması amacıyla BM Güvenlik Konseyi'ne Libya hava sahasında uçuşa yasak bölge oluşturulması yönünde bir tavsiye kararı sunmuştur. Bu karar uluslararası toplumun Libya'daki kriz karşısında alacağı önlemler açısından belirleyici bir adım olmuş ve ilerleyen süreçte NATO öncülüğündeki askeri müdahalenin meşruiyet zemininin oluşturulmasına katkıda bulunmuştur (URL-5, 2011).

Arap Birliği'nin 12 Mart 2011 tarihinde Libya'ya yönelik askeri operasyona dair olumlu bir tutum sergilemesinin arkasında çeşitli siyasi, diplomatik ve stratejik faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerin ilki söz konusu zirvenin ABD ile güçlü ikili ilişkilere sahip olan Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi Arap devletleri tarafından organize edilmesidir. Ayrıca, zirvenin Hüsnü Mübarek'in devrilmesinin hemen ardından gerçekleştirilmesi Arap dünyasındaki siyasi dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Bu bağlamda dönemin ABD Başkanı Barack Obama'nın doğrudan askeri müdahaleye mesafeli yaklaşmasına rağmen uçuşa yasak bölge fikrine olumlu bakması da alınan kararın şekillenmesinde etkili olmuştur. İkinci önemli faktör Muammer Kaddafi'nin özellikle Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleriyle Ortadoğu'daki güç dengelerini etkileyecek şekilde nüfuz alanını genişletme çabasıdır. Bu kapsamda Kaddafi'nin 2003 yılında düzenlenen Arap Birliği

zirvesinde Suudi Prensi Abdullah'a yönelik hakaret içerikli söylemleri Körfez ülkeleri ile Libya arasındaki diplomatik ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur.

Bu gelişme Körfez ülkelerinin Arap Birliği içinde Libya karşısı bir tutum benimsemesine zemin hazırlamıştır. Bunu yanı sıra askeri operasyon kararının alınmasında vicdani kaygılar ile bireysel ve ulusal çıkarların dikkate alınması da önemli bir etken olmuştur. Özellikle Katar merkezli El- Cezire medya kuruluşunun Kaddafi yönetiminin insan hakları ihlallerini ve muhalif gruplara yönelik saldırılarını yoğun şekilde haberleştirmesi, uluslararası kamuoyunda Kaddafi yönetimine karşı tepkileri artırmış ve Kaddafi'nin bölgesel otoritesinin zayıflamasına katkıda bulunmuştur. Bu unsurların bir araya gelmesi Arap Birliği'nin 12 Mart 2011'de Libya'ya yönelik askeri müdahaleye destek veren bir tutum sergilemesine neden olmuştur (Bellamy ve Williams, 2011). Arap Birliği'nin Libya'ya yönelik politikası içeriği ne olursa olsun BM Güvenlik Konseyi'nin karar alma sürecinde belirleyici rol oynamıştır. Örgütün Libya yönetiminin uyguladığı şiddete yönelik eleştirileri ve uçuşa yasak bölge oluşturulması yönündeki tavsiyeleri BM Güvenlik Konseyi'nin 17 Mart 2011 tarihinde kabul ettiği 1973 sayılı kararın alınmasında etkili olmuştur.

Libya'da protestocuların ülkenin doğusunu ele geçirmesi üzerine Kaddafi yönetimi alternatif bir yönetim arayışına girmiştir. Bu süreç sonucunda 5 Mart 2011 tarihinde Kaddafi yönetiminin Adalet Eski Bakanı ve Halk Komitesi Genel Sekreteri Muhammed Abdülcelil liderliğinde Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) kurulmuştur. Konsey Kaddafi yönetiminin eski askeri ve siyasi aktörleriyle muhalif kesimin önde gelen temsilcilerinden oluşmuştur. UGK'nin öncelikli hedefi uluslararası toplum nezdinde Libya'nın tek ve meşru yönetimi olarak tanınmaktır. Bu doğrultuda Arap Birliği'ne bir mektup göndererek resmi tanınma talebinde bulunmuştur. Ancak Arap Birliği doğrudan tanıma kararı almak yerine UGK'nin uçuşa yasak bölge oluşturulması yönündeki talebini destekleme yoluna gitmiştir. Bu desteğin ardından ABD Dışişleri Başkanı Hillary Clinton'ın UGK ile temas kurması ve Fransa'nın Bingazi'ye büyükelçi atayacağını açıklaması UGK'nin uluslararası alanda tanınması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur (Ayhan, 2011). Libya'da yaşanan gelişmeler ülkenin halkın taleplerine cevap veren ve yaşanılabilir bir yapıya kavuşması açısından umut verici görünse de NATO'nun müdahalesinden önce Ulusal Geçiş Konseyi'nin askeri kanadı sahada etkili bir güç olamamıştır.

UGK'nin kurulmasıyla birlikte Libya'daki dağınık muhalefet hareketi daha örgütlü bir yapıya kavuşma imkânı bulmuştur. Konsey, Libya'nın siyasi, ekonomik ve toplumsal

geleceğine ilişkin temel ilkeleri belirlemek amacıyla beş maddelik bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiride öne çıkan başlıca hedefler şunlardır:

- 1- Muammer Kaddafi'nin adil bir yargı sürecine tabi tutulması,
- 2- Libya'nın daha yaşanılabilir ve güvenli bir ülke haline getirilmesi için çalışmalar yürütülmesi,
- 3- Ülke genelinde çevre temizliğinin sağlanması amacıyla projeler geliştirilmesi,
- 4- İşsizlik oranlarının asgari seviyeye indirilmesi için ekonomik reformların hayata geçirilmesi,
- 5- Baskı ve müdahaleden uzak adil ve özgür seçimlerin düzenlenmesi (URL-6, 2011).

UGK'nin yayımladığı bu bildiri Libya'nın demokratikleşme sürecine ilişkin temel ilkeleri ortaya koyarken aynı zamanda uluslararası kamuoyuna konseyin yönetim anlayışı ve meşruiyet arayışı hakkında önemli mesajlar vermiştir.

16 Mart 2011 tarihinde Muammer Kaddafi ulusal radyo ve televizyonlar aracılığıyla yayımladığı bir açıklamada askeri kuvvetlerinin koşulsuz ve şartsız olarak Bingazi'ye saldıracağını ve saldırının hiçbir merhamet göstermeyeceğini belirtmiştir (Karam, 2011).

17 Mart 2011 tarihinde sivillerin hayatlarının tehlikeye girmesi olasılığı üzerine Arap Birliği'nin teşvikleriyle BM Güvenlik Konseyi Libya'ya yönelik askeri müdahale içeren 1973 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu karara Almanya, Çin, Rusya, Brezilya ve Hindistan çekimser oy kullanmıştır. Kararda önceki 1970 sayılı kararda olduğu gibi Libya'nın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterileceği belirtilmiş, ayrıca yönetim ile muhalif gruplar arasında derhal ateşkes ilan edilmesi ve sivillerin can güvenliğinin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. 1973 sayılı karar daha önce uygulanan yaptırımların kapsamını genişleterek Libya üzerinde uçuşa yasak bölge oluşturulmasını kararlaştırmıştır. Bunun yanı sıra sivil halkın güvenliğini sağlamak amacıyla NATO güçlerinin Libya'ya müdahalesi de onaylanmıştır. Uçuşa yasak bölge uygulaması çerçevesinde yabancı devlet vatandaşlarının tahliyesi ve insani yardımlar için yapılan uçuşlar ise muaf tutulmuştur. Bu karar Libya'daki çatışmanın uluslararası bir düzeyde daha da tırmanmasına ve müdahale sürecinin resmiyet kazanmasına yol açmıştır (URL-7, 2024).

Birleşik Koruyucu Harekâtı, NATO'nun Libya'ya yönelik askeri müdahalesinin adıdır ve bu müdahale üç ana aşama üzerinden şekillenmiştir: Silah ambargosu, sivil halkın korunması ve uçuşa yasak bölge kurulması. İlk aşama Libya Hükümeti'ne yönelik bir silah ambargosu uygulanması olmuştur. İkinci aşama sivil halkın korunmasına yönelik bir strateji

geliştirilmiş ve üçüncü aşama olarak uçuşa yasak bölge oluşturulması hedeflenmiştir. Uçuşa yasak bölgelerin kurulması süreci başlangıçta belirli zorluklarla karşılaşmış ve zaman almıştır. Bu zorlukların arka planında yönetim güçlerinin stratejik tesislerinin ve cephanelerin muhalif gruplara yakın bölgelerde bulunması, muhaliflerin savunma kapasitesinin yetersizliği ve yönetim güçlerinin kalabalık nüfusa sahip yerleşim yerlerinde varlık göstermesi gibi faktörler etkili olmuştur. NATO, sivillerin zarar görmesini en aza indirmek amacıyla müdahalesini dikkatlice yürütmüş ve her aşamada insani kayıpları minimum seviyede tutmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, NATO'nun müdahalesi askeri operasyonun yanı sıra insani hedeflere de öncelik vererek dengeli bir yaklaşım sergilemeye çalışmıştır (Daalder ve Stavridis, 2012).

Uçuşa yasak bölge ilan edilmesinin ardından 19 Mart 2011 tarihinde Fransa, Kaddafi güçlerine yönelik ilk hava saldırısını gerçekleştirmiştir. Bu saldırı NATO'nun Libya'daki askeri müdahalesinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Saldırının ardından Fransa'ya İngiltere ve ABD katılarak ortak bir askeri operasyon düzenlemişlerdir. Bu müdahale, Libya'daki uçuşa yasak bölgesi uygulama ve Kaddafi yönetiminin hava kuvvetlerini etkisiz hale getirme amacını güden stratejik bir adım olarak devam etmiştir. NATO bu müdahaleyle Libya'nın hava sahasında denetimi sağlamayı ve sivil halkın korunmasına yönelik daha etkin bir önlem almayı hedeflemiştir (Yılmaz, 2012). Muammer Kaddafi yerel güçleri kendi safına çekebilmek amacıyla bir dizi stratejik uygulama gerçekleştirmiş olmasına rağmen bu çabalar beklenen sonuçları vermemiştir. Bunun yanı sıra muhalif grupların askeri teknolojinin Kaddafi'nin teknolojisinden daha üstün ve donanımlı olması Kaddafi'nin kontrol ettiği Ejnebiye, Ras, Lanuf, Brega ve Ukeyla şehirlerini terk etmesine sebep olmuştur. Sirte şehri ise yaklaşık iki ay süren bir kuşatma sonrasında Ulusal Geçiş Konseyi güçleri tarafından ele geçirilmiştir. 20 Ekim 2011 tarihinde Sirte'nin düşmesinin ardından kaçmaya çalışan Kaddafi bir konvoyda yakalanmış ve infaz edilmiştir. Kaddafi'nin ölümünün ardından NATO, uluslararası kamuoyundan gelen yoğun eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. NATO yetkilileri, Kaddafi'nin bilerek öldürülmediğini ve konvoyda Kaddafi'nin bulunduğu dair önceden bir bilgiye sahip olmadıklarını açıklamıştır. Bu açıklamalar Kaddafi'nin ölümünün kontrolsüz bir süreç sonucunda gerçekleştiği yönündeki iddiaları desteklemiştir (Gazzini, 2011).

Kaddafi'nin öldürülmesinin ardından Arap Birliği'nin tepkisi karışık olmuştur. Arap Birliği, Libya'da egemenliğin ve iç işlerine saygı gösterilmesi gerektiğini savunmuş, aynı zamanda Libya'daki geçiş sürecinin barışçıl ve halkın iradesine dayalı bir şekilde

gerçekleştirilmesini talep etmiştir. Arap Birliği, Libya’da yaşanan gelişmelerin ardından siyasi süreçlere yönelik olarak aktif bir şekilde yer almayı sürdürmüş ve özellikle yeni yönetimle ilgili desteklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte Kaddafi’nin öldürülmesiyle ilgili olarak Arap Birliği üyeleri arasında Kaddafi’nin öldürülme şekli, müdahale eden güçlerin sorumluluğu ve Libya’nın geleceğiyle ilgili birtakım farklı görüşler ortaya çıkmış ve Cezayir, Mısır, Suriye gibi üye devletler, NATO’nun müdahalesiyle ilgili eleştirilerde bulunmuştur (Kekilli, 2016). Sonuç olarak Arap Birliği Libya’daki rejim değişikliği sonrası demokratik bir geçişin sağlanmasını ve Libyalıların kendi geleceğini belirlemesini savunmuştur.

4.4.4. Suriye’de iç savaş ve Arap Birliği

Arap Baharı olarak adlandırılan sürecin Ortadoğu genelinde yarattığı toplumsal hareketlilik karşısında Suriye Devlet Başkanı Beşer Esad, The Wall Street Journal gazetesine verdiği bir röportajda Arap Baharı’nın Suriye’yi etkilemeyeceğini çünkü yönetimin halkın taleplerine her zaman önem verdiğini ifade etmiştir (Black, 2011). Ancak bu açıklamadan yalnızca birkaç hafta sonra 2011 yılında Suriye’de başlayan protesto gösterileri hızla ülke geneline yayılmış ve kısa sürede silahlı çatışmalara dönüşerek iç savaş niteliği kazanmıştır. Bu gelişmeler uluslararası kamuoyunun dikkatini Suriye’deki krize yöneltmiş ve bu süreç hem bölgesel hem küresel ölçekte tartışmalara konu olmuştur (Buçukcu, 2012).

5 Ekim 2011 tarihinde Esad rejiminin Suriye halkına orantısız güç uygulaması kınanmış ve bu duruma karşı yaptırımların uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak BM Güvenlik Konseyi’nde yapılan oylamada daimi üyeler Çin ve Rusya’nın ret oylarıyla söz konusu yaptırım kararı kabul edilmemiştir. Rusya ve Çin bu tutumlarını Suriye’deki durumun kendi iç meselesi olduğunu ve dış müdahaleye karşı olduklarını belirtmiştir (Çalış, Akgün ve Kutlu, 2006). Esad rejiminin orantısız güç uygulamasına yönelik Arap Birliği’nin tavrı ise 16 Ekim 2011 tarihinde Arap Birliği Dışişleri Bakanları düzeyinde Mısır’ın başkenti Kahire’de düzenlenen zirvede ortaya konmuştur.

Zirvede Suriye’nin vatandaşlarına karşı uyguladığı şiddetin sona erdirilmesi konusu ele alınmış ve on beş gün içinde Arap Birliği’nin gözetiminde rejim ile muhalif gruplar arasında ulusal bir görüşme yapılması talep edilmiştir. Suudi Arabistan ve Katar, Suriye’nin Arap Birliği üyeliğinin askıya alınmasını önermiş, ancak askıya alınma kararı üçte iki çoğunluk sağlanamadığı için kabul edilmemiştir. Nihayetinde Suriye ile ilgili sürecin

yürütülmesi Katar'ın başkanlık ettiği Arap Birliği Suriye komitesine devredilmiştir (URL-8, 2011).

2 Kasım 2011 tarihinde Suriye hükümeti ile muhalif gruplar arasında bir ateşkes anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma kapsamında şiddetin sona erdirilmesi, tutukluların serbest bırakılması, ordunun şehirlerden çekilmesi, Arap Birliği çalışanlarının Suriye sınırları içerisinde serbestçe hareket edebilmesi ve uluslararası medyaya ülke içinde faaliyet gösterme izni verilmesi gibi bir dizi hükümler kabul edilmiştir (Black, 2011). Ancak verilen süre zarfında görüşmelerin gerçekleştirilememesi ve taahhütlerin yerine getirilmemesi Esad rejiminin uyguladığı şiddet sonucunda ölen sivillerin sayısının 3500'e ulaşmasına yol açmış ve bu durum Arap Birliği'nin 12 Kasım 2011 tarihinde Mısır'ın başkenti Kahire'de acil bir toplantı düzenlenmesine neden olmuştur. Söz konusu toplantıda Suriye'nin Arap Birliği üyeliğinin askıya alınması kararı alınmıştır (MacFarquhar, 2011).

Arap milliyetçiliğinin öncü aktörlerinden kabul edilen Suriye'nin Arap Birliği üyeliğinin askıya alınması son derece zorlu bir karar olmuştur. Zira geçmişte Arap Birliği Arap bütünlüğünü temin etmek amacıyla güçlü devletlerin varlığını korumanın elzem olduğunu savunmuş ve bu bağlamda Arap devletleri birlik ve beraberliklerini tehdit edebilecek her türlü yerel ve uluslararası aktörü gayri resmî bir yapı olarak değerlendirmiştir (Ahram ve Lust, 2016). Arap Birliği, Suriye'nin üyeliğini askıya alarak ilk etapta bölgesel sorunlarda aktif bir rol oynadığını ve insani krizlerde tutarlı bir politika izlediğini kanıtlamak istemiştir. Bu kapsamda 27 Kasım 2011 tarihinde aldığı kararla Suriye'ye yönelik kapsamlı siyasi ve ekonomik yaptırımlar uygulama sürecini başlatmıştır. Bu yaptırımlar çerçevesinde Suriye ile temel gıda ürünlerinin ticaretinin durdurulması, söz konusu kişilere seyahat yasağı getirilmesi ve Suriye Merkez Bankası ile olan ticari ilişkilerin kesilmesi gibi çeşitli tedbirler hayata geçirilmiştir. Ancak Arap Birliği'ne üye olan ve Suriye ile güçlü ekonomik bağlara sahip olan Irak ve Lübnan, söz konusu yaptırımlara katılmayacaklarını beyan etmişlerdir (MacFarquhar ve Bakri, 2011).

Arap Birliği'nin 27 Kasım 2011 tarihinde Suriye'ye yönelik aldığı yaptırım kararı teşkilatın kuruluşundan bu yana benimsediği ilkesel tutumlar bakımından dönüm noktası niteliğinde olup Arap Baharı süreciyle birlikte bölgesel krizlere yaklaşımının dönüşümünü açık bir biçimde yansıtmaktadır. Bu karar Arap Birliği'nin uzun yıllardır savunduğu katı egemenlik ilkelerinden kısmen saparak halkların temel hak ve özgürlükleriyle meşru taleplerini önceleyen daha mücadeleci bir yaklaşım benimsemeye başladığını göstermiştir. Bu çerçevede Arap Birliği üye devletlerin iç meselelerine sınırlı da olsa müdahale

edebileceğini ortaya koymuş; bölgesel düzeyde yaşanan krizleri denetleme ve istikrarı sağlama arzusunun bir tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Alınan kararlar, muhalif kesimler nezdinde büyük bir moral kaynağı olmuş; protesto hareketlerinin ivme kazanmasına ve eylemci sayısında gözle görülür bir artışa sebep olmuştur. Bu gelişmeler Beşer Esad yönetiminin istifasına yönelik çağrıların kamuoyunda daha güçlü bir şekilde yankı bulmasına katkı sunmuştur.

Öte yandan zaten iç savaşın yarattığı tahribat ve derinleşen ekonomik krizle mücadele eden Suriye, Arap Birliği tarafından uygulanan kapsamlı yaptırımlar neticesinde bölgesel diplomasi sahnesinde büyük ölçüde tecrit edilmiştir. Bu dışlanmışlık durumuna karşı direnç gösteremeyen Şam yönetimi 19 Aralık 2011 tarihinde Arap Birliği ile bir mutabakat anlaşması imzalayarak birlik yetkililerinin ülkede serbestçe görev yapmasına izin vermiş ve böylece üzerindeki baskıyı hafifletmeyi amaçlamıştır (The Guardian, 2011). Ancak Arap Birliği ile yapılan anlaşma neticesinde Suriye'ye gönderilen ve 165 üyeden oluşan gözlemci heyetin başına Sudan'da görev yaptığı dönemde ciddi insan hakları ihlalleri ve sivil katliamlarla ilişkilendirilen emekli General Mustafa el-Dabi'nin getirilmesi Şam yönetiminin bu heyete karşı temkinli ve kuşkululu bir tutum takınmasına neden olmuştur (Özdemir, 2016).

Mustafa el-Dabi'nin Suriye'de endişe verici bir durumun bulunmadığı yönündeki açıklamaları hem gözlemci heyetin tarafsızlığına olan güveni sarsmış hem de kamuoyunda ve uluslararası çevrelerde ciddi eleştirilere yol açmıştır. Gözlemci heyete duyulan bu güven eksikliği heyetin sahadaki görevlerini etkin bir şekilde yerine getirmesini önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Bu gelişmeler Arap Birliği'nin krize müdahalede kurumsal kapasitesinin ve deneyiminin yetersizliğini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Heyetin yeterli hazırlık ve koordinasyon süreci olmaksızın görevlendirmiş olması Arap Birliği'nin uluslararası toplumun beklentilerine cevap verme konusundaki yetersizliğini daha da belirgin hale getirmiştir (Çalış, Akgün ve Kutlu, 2006).

Arap Birliği 2012 yılı itibarıyla Suriye'de derinleşen krize yönelik uluslararası çözüm arayışlarının bir parçası olarak BM'ye Suriye meselesine dair bir barış planı sunmuştur. Söz konusu plan krizin siyasal zeminde çözümünü hedefleyen bir yaklaşımı benimsemiş ve Beşer Esad'ın devlet başkanlığı görevini derhal bırakmasını akabinde ise ülkede kısa süre içerisinde adil ve serbest bir erken seçim sürecinin başlatılmasını öngörmüştür. Bu öneri Arap Birliği'nin Suriye rejimine yönelik diplomatik baskıyı artırma yönündeki kararlılığın bir göstergesi olmakla birlikte aynı zamanda birliğin çözüm üretme

konusundaki uluslararası meşruiyet arayışının da bir yansıması olarak değerlendirilmiştir (Fahim, 2012).

Arap Birliği yetki devri ve içişlerine müdahale konusundaki tutumunu gözden geçirerek önceki politikalardan sapabileceğini ve bölgedeki halkların taleplerine daha duyarlı bir yaklaşım sergileyebileceklerini belirtmiştir. Bu bağlamda birlik, yalnızca yaptırımlar uygulamanın ötesine geçerek mevcut rejimlerin değişebileceği ve halkların iradesinin yansıdığı bir yönetime geçişin mümkün olabileceğine dair mesajlar vermiştir. Üye devletlerin içişlerine karışmama ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalarak üyelikleri askıya alan ve yaptırımlar uygulayan Arap Birliği bu yeni yaklaşımla halkların kendi kaderlerini tayin etmelerine dayanan bir demokrasi modeline daha yatkın bir tutum sergilemeye başlamıştır. Böylece Arap Birliği'nin değişimci bir siyasal perspektife doğru evrildiği ve bölgedeki içsel reformlara yönelik daha geniş bir vizyon geliştirmeyi amaçladığı ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2016).

4 Şubat 2012 tarihinde Arap Birliği üyesi Fas, Suriye'ye ilişkin olarak BM Güvenlik Konseyi'ne bir taslak karar sunmuştur. Bu taslakta Esad yönetiminin orantısız güç kullanmaktan vazgeçmesi, keyfi tutuklamaların sona erdirilmesi ve temel özgürlüklerin güvence altına alınması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca taraflar arasında müzakerelerin başlatılması, Esad'ın yetkilerini devretmesi, seçimlerin serbest ve adil bir ortamda yapılması ve Arap Birliği tarafından alınan önlemlere destek verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak Rusya ve Çin, Suriye'deki iç çatışmanın yalnızca Esad yönetimiyle sınırlı olmadığı ve bölgedeki dinamiklerin daha karmaşık bir yapıya sahip oldukları gerekçesiyle bu taslak karara karşı ret oyu kullanmışlardır (MacFarquhar ve Shadid, 2012).

Arap Birliği Suriye'ye yönelik olarak BM ve diğer uluslararası aktörlerle iş birliği içerisinde bir barış gücü gönderilmesini ve aynı zamanda Suriye'ye finansal, siyasi destek sağlanmasını talep etmiştir. Ancak Arap Birliği, birliğin üyesi olan devletlere Avrupalı devletlerin müdahale etmesine izin vermesi uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Libya'da Kaddafi rejimine karşı NATO'nun müdahalesini savunan Arap Birliği Suriye'ye yönelik daha temkinli bir yaklaşım benimsemiş ve barış gücü talebinde bulunmuştur. Bu tutum kamuoyunda önemli tartışmalara yol açmış ve Arap Birliği'nin tutarsızlıkları üzerinden eleştiriler yapılmıştır. Ancak Rusya ve Çin'in taslak karara karşı ret oyu kullanması Suriye'ye yönelik bir barış gücü müdahalesinin gerçekleşmesini olasılık dışı hale getirmiştir (Ahram ve Lust, 2016).

Suriye'nin kitlesel silah kullanımı ve 2011-2012 yıllarında 7500'den fazla sivilin

hayatını kaybetmesi uluslararası toplumda ciddi endişelere yol açmış ve BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Suriye'ye bir ziyaret gerçekleştirmesine zemin hazırlamıştır. Annan ziyaret sırasında Beşer Esad ile bir görüşme yaparak krizin çözülmesi adına çeşitli önerilerde bulunmuş ve tarafları sorunların barışçıl yollarla çözülmesi için ortak bir tutum sergilemeye davet etmiştir. Ancak Esad bu önerilere karşılık olarak Suriye topraklarında silahlı örgütlerin varlığı sürdükçe diyalogların herhangi bir somut sonuca ulaşmasının mümkün olmayacağını ifade etmiştir (URL-9, 2012). Devam eden görüşmede altı maddelik bir Barış Planı iletilmiştir.

16 Mart 2012 tarihinde Esad yönetimine sunulan ve 27 Mart 2012'de Rusya'nın diplomatik çabaları sonucunda Esad yönetimi tarafından kabul edilmiştir. Öte yandan Çin'in ise Barış Planı'nı kabul etmesinin ardında iki temel gerekçe bulunmaktadır. İlk olarak Çin Esad yönetiminin ve siyasi rejimin değişmeyeceğini öngörerek planı kabul etmiştir. İkinci olarak BM Konseyi'nin Suriye'deki durumu kınamayan bir açıklama yapması Çin'in desteğini alabilmesi için yeterli olmuştur.

Annan Barış Planı, Suriye'deki krizle ilgili çözüm önerileri sunan altı ana madde içermektedir.

1- Halkın istek ve beklentilerine cevap verilmesi: Suriye Devleti'nin halkın talepleri, beklentileri ve kaygıları doğrultusunda bir politika izlemesi gerektiği vurgulanmıştır.

2- Şiddetin sonlandırılması: BM gözetiminde silahlı şiddetin sona erdirilmesi, Esad yönetiminin yerleşim yerlerinden askerlerini geri çekmesi, silah kullanımının durdurulması ve muhalif grupların çatışmalara katılmaması için tedbirlerin alınması önerilmiştir.

3- İnsani yardımların ulaştırılması: Tarafların her gün en az iki saat boyunca ateşkes yapmaları ve insani yardımların çatışma bölgelerine güvenli bir şekilde ulaşmasını sağlamak amacıyla çaba göstermeleri gerektiği belirtilmiştir.

4- Keyfi tutuklamaların sona erdirilmesi: Keyfi olarak özgürlüklerinden yoksun bırakılan kişilerin serbest bırakılması için gerekli girişimlerin hızlandırılması gerektiği ifade edilmiştir.

5- Gazetecilerin serbestçe çalışması: Gazetecilerin, Suriye topraklarında bağımsız bir şekilde çalışmalarını engelleyen kısıtlamaların kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır.

6- Barışçıl gösteri ve toplantı yürüyüşlerine izin verilmesi: Suriye yönetiminin barışçıl gösteri ve toplantılara müsaade etmesi halkın meşru taleplerini ifade edebilmesi için gerekli düzenlemeleri yapması gerektiği ifade edilmiştir (URL-10, 2012).

Ateşkesin imzalanmasının ardından Esad yönetimi ateşkese uyacağını beyan etse de

sivillere karşı orantısız güç kullanımına devam etmiştir. Şam yönetiminin askeri güçleri 2012 yılının mayıs ayında Suriye'nin Hama şehrinde gerçekleştirdikleri saldırıda 90 kişinin ölümüne ve 300 kişinin yaralanmasına yol açmıştır. Bu saldırı hükümetin ateşkese rağmen şiddet kullanmayı sürdürdüğünü ve barışçıl çözüm çabalarının etkinliğini baltaladığını göstermiştir (URL-11, 2012).

BM ve Arap Birliği'nin Suriye temsilcisi Kofi Annan, Barış Planı çerçevesinde BM Güvenlik Konseyi'nin 2043 sayılı kararı doğrultusunda mayıs ayının başından itibaren Suriye' de görevli BM gözlemci heyetinin faaliyetlerine son vermiştir. Gözlemci heyetinin Suriye'deki artan gerilim ve güvenlik endişeleri nedeniyle etkin bir şekilde çalışmalarını sürdürememesi uluslararası toplumun çözüm sürecine dair umutlarını zedelemiş ve bölgedeki durumun daha da karmaşıklaşmasına yol açmıştır (URL-11, 2012). Böylece yaşananların gölgesinde Annan Barış Planı devre dışı kalmıştır.

30 Haziran 2012 tarihinde Cenevre'de gerçekleştirilen uluslararası konferansta dönemin BM ve Arap Birliği Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan Suriye krizine yönelik siyasi bir çözüm çerçevesinde Esad rejimi yanlıları ile muhalif unsurları bir araya getiren karma yapıli bir geçiş hükümetinin kurulması gerektiğini dile getirmiştir. Annan bu geçiş hükümetinin ivedilikle oluşturulması gerektiğini vurgulamış ve söz konusu hükümetin temel amacının yeni bir anayasanın hazırlanması sürecini başlatmak ve bu anayasa doğrultusunda serbest ve adil seçimlerin gerçekleştirilmesini sağlamak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Annan kurulması öngörülen geçiş hükümetinde devlet başkanı Beşar Esad'ın yer alıp almayacağına dair kararın iktidardaki Baas Partisi tarafından verilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Neciyev, 2019). Ne var ki 30 Haziran 2012 tarihinde Cenevre'de düzenlenen söz konusu konferanstan beklenen somut sonuçlar elde edilememiştir. Konferans sürecinde özellikle ABD'nin seçim sürecine dair belirleyici bir rol üstlenme girişimi ve kurulması öngörülen geçiş hükümetinde Beşar Esad'ın yer alıp almayacağı hususunda taraflar arasında derin görüş ayrılıklarının bulunması ortak bir mutabakata varılmasını engellemiştir (Ayvaz, 2020).

23 Temmuz 2012 tarihinde Suriye Dışışleri Bakanlığı Basın Sözcüsü Cihad Makdissi'nin Suriye'nin kimyasal silahlara sahip olduğunu ima eden açıklamaları uluslararası kamuoyunda ciddi endişelere yol açmıştır. Bu açıklamanın ardından dönemin ABD Başkanı Barack Obama Suriye rejiminin kimyasal silah kapasitesine dair önemli bir değerlendirmede bulunmuştur. Obama düzenlediği basın toplantısında Suriye rejimi tarafından kimyasal silahların kullanılması ya da bu silahların kullanılmasına yönelik en ufak bir girişimde bulunulması halinde Suriye'ye doğrudan askeri müdahaleyi meşru kılabilcek

bir eşik olacağını ifade etmiştir. Obama ayrıca Esad rejimi güçleri tarafından kimyasal silahların kullanılması durumunun yalnızca Suriye özelinde değil bütün bölge açısından ciddi sonuçlar doğuracağına ve bölgesel güç dengelerini köklü biçimde sarsabileceğine dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu kimyasal silahların rejim dışı aktörlerin ya da terör örgütlerinin eline geçmesi ihtimalinin de ABD için son derece hassas ve öncelikli bir güvenlik meselesi teşkil ettiğini vurgulamıştır (Davenport ve Horner, 2012). Bu vesileyle ABD'nin Suriye politikasında belirgin bir yön değişikliği yaşanmış ve Washington yönetimi bölgesel meşruiyet arayışı doğrultusunda Arap Birliği ile daha paralel daha eşgüdümlü bir şekilde hareket etmeye başlamıştır (Totten, 2013).

12 Aralık 2012 tarihinde Fas'ın Marakeş kentinde düzenlenen “ Suriye Halklarının Dostları Grubu” toplantısı Suriye krizine dair uluslararası tutumun daha açık biçimde tescil edildiği bir kritik eşik olmuştur. Toplantıya Türkiye, ABD, Fransa, İngiltere, Suudi Arabistan, BAE, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Umman gibi başlıca aktörler katılmış; Suriye halkının meşru temsilcisi olarak muhalefet gruplarını tanıdıklarını ilan etmişlerdir. Toplantı sonucunda Suriye'nin gerçek ve asli sahiplerinin Suriye muhalefeti aracılığıyla temsil edilmesi gerektiği yönünde bir karar alınmıştır (URL-12, 2012). Arap Birliği ise Suriye'deki şiddetin son bulması ve siyasi çözüm getirilmesi yönündeki tüm girişimlere destek vermiştir. Özellikle BM-Arap Birliği Özel Temsilcisi Kofi Annan'ın sunmuş olduğu barış planının önemine değinmiştir. Ek olarak Suriye rejimine yönelik yaptırımların devam ettirilmesi ve bu doğrultuda halkın reform, demokrasi ve insan haklarına saygı konusundaki taleplerine cevap verilmesi gerektiğini belirtmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2012).

Cenevre-II olarak adlandırılan ikinci uluslararası Suriye Barış Zirvesi 2014 yılının şubat ayında İsviçre'nin Montrö kentinde gerçekleştirilmiştir. Bu zirve Suriye krizine yönelik diplomatik çözüm arayışlarının yeniden canlandırılması ve taraflar arasında kalıcı bir siyasi geçiş sürecinin başlatılması amacıyla düzenlenmiştir. Zirveye hem Esad rejimi temsilcileri hem de muhalif gruplar katılmış, görüşmeler BM nezdinde yürütülmüştür. Zirvede dikkat çeken en önemli gelişmelerden biri Suriye'nin sahip olduğu kimyasal silahları imha etmeyi kabul etmesi olmuştur. Uluslararası toplumun yoğun baskısı ve 2013 yılında Şam yakınlarında gerçekleşen kimyasal saldırının ardından artan tepkiler neticesinde Şam yönetimi bu silahların denetim altında imhasına razı olmuş ve bu durum diplomatik açıdan rejim lehine kısmi bir meşruiyet sağlamıştır. Zirvede geçiş süreci kapsamında kurulması planlanan bir geçiş hükümetin yapısına dair görüşmeler gerçekleştirilmiş ancak taraflar arasında derin görüş ayrılıklarının bulunması somut bir uzlaşuya varılmasını

engellemiştir. Muhlifler, geçiş hükümetinin Esad’sız bir yapıda kurulmasını şart koşarken rejim temsilcileri mevcut çatışmayı “terörle mücadele” olarak nitelendirip Esad’ın dışlandığı bir siyasi geçiş sürecini kesin bir dille reddetmiştir. Bu bağlamda rejim Esad’ın varlığını Suriye’nin istikrarı için vazgeçilmez bir unsur olarak ifade etmiş ve geçiş hükümetinin ancak onun liderliğinde mümkün olabileceğini savunmuştur. Öte yandan rejimin sivillere yönelik saldırılarına ve yaygın insan hakları ihlallerine rağmen konferansa davet edilmesi ve görüşmelere dâhil edilmesi uluslararası toplumun Esad rejiminin hala kayda değer bir askeri kapasiteye ve sahadaki belirleyici aktörlük pozisyonuna sahip olduğu kanaatine vardığını göstermiştir. Rejim, kimyasal silahların kendi denetiminde bulunduğunu ve bu silahları stokladığını kabul etmiş ancak uluslararası tepkileri yatıştırmak amacıyla bu silahların yok edileceğini beyan ederek kendisine yöneltilen sert eleştirileri geçici olarak bertaraf etmeye çalışmıştır (Williams, 2014).

Cenevre-II zirvesinde diplomatik girişimlerin yoğunlaşmasına ve uluslararası toplumun barış yönündeki ısrarlı çabalarına rağmen somut bir siyasi uzlaşıya varılamamıştır. Ancak müzakerelerin doğrudan sonuç vermemiş olmasına karşın Suriye’de kimyasal silahların varlığına ilişkin uluslararası baskılar ve denetim mekanizmaları belirli lde başarıya ulaşmıştır. Bu bağlamda 2 Haziran 2014 tarihinde BM ve Kimyasal Silahların Yasaklanması rgt (OPCW) nclğnde yürütülen ortak çalışmalar neticesinde Suriye’de tespit edilen tüm kimyasal silah stoklarının ülke dışına çıkarılarak imha edildiği ilan edilmiştir (Jeavans, 2014). Bu geleişme Cenevre süreci kapsamında doğrudan bir barış anlaşması sağlanamamış olsa da bölgesel güvenlik açısından kritik bir adım olarak değerlendirilmiştir.

Fransa tarafından Suriye yönetiminin sivillere yönelik sistematik saldırılarda bulunması ve bu kapsamda savaş suçu işlediği gerekçesiyle Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne (UCM) sevk edilmesini öngören bir taslak karar BM Güvenlik Konseyi’nin gündemine getirilmiştir. Ancak söz konusu karar konseyin daimi yeleri arasında yer alan Çin ve Rusya Federasyonu tarafından veto edilerek kabul edilmemiştir. Bu durum Suriye krizinin başladığı 2011 yılından bu yana Rusya ve Çin’in BM Güvenlik Konseyi’nde Suriye’ye ilişkin sunulan karar tasarılarını dördüncü kez veto etmeleri anlamına gelmiştir (Black, 2014). Arap Birliği’nin Cenevre II toplantısına yönelik yaklaşımı aktif bir şekilde olmuştur. Örneğin; 2012 yılında kabul edilen Cenevre Bildirisini esas alarak Suriye’de tam yetkili bir hükümetin olması gerektiğini, Beşar Esad’ın geçiş hükümeti içerisinde olması gerektiğini, muhalefetin isteklerinin dikkate alınmasını ve kuşatma altında bulunan bölgelere insani yardım edilip bir

an önce ateşkesin ilan edilmesini vurgulamıştır (URL-35, 2014).

Çin ve Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye'ye ilişkin karar tasarılarına yönelik tutumu uluslararası hukuk çerçevesinde meşruiyeti tartışmalı olan tek taraflı bir askeri müdahalenin gerçekleştirilemeyeceğini açık bir biçimde ortaya koymuştur. Her iki ülkenin müdahale karşıtı bu tutumunun temelinde Suriye'ye yönelik dış müdahale çağrısında bulunan Arap Birliği, Avrupa Birliği ve genel anlamda batı kamuoyunun müdahale sonrası oluşacak siyasi ve toplumsal düzeni tek merkezden yönetemeyeceği yönündeki güçlü kanaatleri yatmaktadır. Bu durum Çin ve Rusya'nın egemenlik ilkesine dayalı uluslararası sistem anlayışlarını ve batılı güçlerin politikalarına karşı duydukları tarihsel güvensizliği yansıtmaktadır (Tepeciklioğlu ve Tepeciklioğlu, 2015). Öte yandan Suriye'ye ilişkin karar tasarılarına yönelik verdikleri ardışık vetolar aracılığıyla Rusya ve Çin yalnızca mevcut krize dair tutumlarını değil, aynı zamanda gelecekte kendi iç siyasi yapılarında veya etki alanlarında meydana gelebilecek benzer nitelikteki krizlere karşı müşterek hareket edebileceklerini ve stratejik çıkarlarını eşgüdüm içerisinde savunma iradesine sahip olduklarını da uluslararası kamuoyunda açıkça yansıtmışlardır (Neciyev, 2019).

Rusya ve Çin'in Suriye'ye yönelik askeri müdahaleyi öngören taslak kararları BM Güvenlik Konseyi'nde veto etmeleri uluslararası toplumun krizin çözümüne yönelik etkin adımlar atmasını büyük ölçüde engellemiş; bu durum rejime karşı direnişin ve siyasi mücadelenin ağırlıklı olarak muhalif grupların omuzlarına yüklenmesine neden olmuştur. Muhalif kesimlerin bu mücadeleyi büyük oranda yerel kaynaklarla sürdürmeye çalışmaları ise sahadaki güç dengesizliğini daha da derinleştirmiştir. Aynı zamanda bu sürecin önünde üç temel yapısal engel söz konusu olmuştur. Birinci engel Suriye toplumunun tarihsel olarak siyasi ve toplumsal açıdan parçalanmış bir yapıya sahip olmasıdır. Nitekim devlet mekanizmasına dâhil olabilmek -örneğin eğitim olanaklarından faydalanmak, kamu görevlerinde yer almak gibi- çoğu zaman Baas Partisi'ne üyelik şartına bağlanmış; siyasi alandaki rekabet ise serbest ve çoğulcu bir ortamdan yoksun bırakılmıştır. Bu bağlamda muhalif partiler dahi varlıklarını sürdürebilmek adına Baas rejimi ile ittifak kurmak zorunda kalmış ve dolayısıyla rejimin meşruiyetini dolaylı yoldan pekiştiren birer "uydu yapı" konumuna indirgenmiştir. Bu durum alternatif siyasi hareketlerin gelişimini sistematik biçimde engellemiştir. İkinci engel, rejimin meslek örgütleri, aşiret yapıları, dini otoriteler ve entelektüel çevreler gibi sivil toplumun temel aktörlerini denetim altına alarak kurumsal bağımsızlığı ortadan kaldırma çabasıdır. Bu strateji, toplumsal muhalefetin örgütlü bir biçimde ortaya çıkmasını hedeflemiştir. Üçüncü ve son engel ise toplumun geniş

kesimlerinin güvenlik aygıtları eliyle sürekli bir baskı ve gözetim altında tutulmasıdır. Devletin istihbarat kurumları, ordu ve polis teşkilatı olası darbe girişimlerini ve kitlesel protesto hareketlerini önleme misyonuyla toplumun tüm katmanlarına nüfuz etmiş; hatta köy muhtarları dahi halktan bilgi toplama süreçlerine dâhil edilmiştir. Bu yaygın kontrol mekanizması muhalif hareketlerin filizlenmesini önlemek amacıyla bir tür “iç güvenlik” seferberliği niteliği taşımıştır (Baczko, Dorronsoro, Quesnay ve O'Mahony, 2013). Suriye rejimi bahsi geçen uygulamalar aracılığıyla klasik anlamda bir polis devleti inşa ettiğinin açık biçimde ortaya koymuştur. Esad yönetimi Muammer Kaddafi yönetiminden önemli ölçüde ayrı olduğunu göstermiştir. Zira Esad yönetimi Kaddafi'nin aksine uluslararası düzlemde izole edilmemiş; bilakis Rusya Federasyonu ve İran İslam Cumhuriyeti gibi bölgesel ve küresel aktörlerin askeri, diplomatik ve ekonomik destekleri sayesinde dış politikada yalnız kalmadığını göstermiştir (Cooper, Gordon ve MacFarquhar, 2015).

Bütün bu gelişmeler devam ederken Suriye’ de iç savaş şiddetini giderek arttırmış ve devlet dışı etkenlerin ve Suriye devleti dışındaki devletlerin bulunduğu, çıkar çatışmaların yaşandığı bir bölge haline gelmiştir. Suriye iç savaşına çözüm bulmak amacıyla Arap Birliği ve Birleşmiş Milletlerin ortak kararıyla Suriye Özel Temsilcisi olarak atanan Lakhdar Brahimi’den sonra Staffan Mistura da arabulucuk faaliyetlerine başlamış ve silah seslerinin kesilmesi için ateşkes anlaşmaları yapmayı amaçlamıştır (Lundgren, 2016). Arabulucuk faaliyetleri doğrultusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 2015 yılında bir geçici hükümetin oluşturulması için 2254 sayılı bir karar ilan edilmiştir. Ayrıca sivillere yönelik katliamların bir an önce son bulması için ateşkes ilan edilmesine karar verilse de arzu edilen sonuçlar elde edilmemiştir (RT, 2015).

Devam eden uzlaştırma girişimleri sonucunda 30 Aralık 2016 tarihinde Rusya ve Türkiye’nin ara buluculuğunda güvenli bölgeleri de içine alan bölgesel çatışmaların durdurulmasına yönelik bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır (Bozarslan, 2014). Söz konusu ateşkes anlaşması, her ne kadar sınırlı düzeyde de olsa çatışmaların durmasına ve Suriye’yle stratejik iş birliği içerisinde olan Rusya’nın sürece destek vermesine olanak tanıyarak barışçıl bir ortama bir adım daha yaklaşıldığına dair iyimser bir izlenim yaratmıştır. Ancak Esad rejiminin Lazkiye bölgesine yönelik silahlı operasyonlara başlaması anlaşmanın sahadaki geçerliliğini fiilen yitirdiğini gözler önüne sermiştir (Bozarslan, 2014). Bu gelişmenin ardından Esad rejiminin İdlib’de kimyasal silahlar kullandığına dair iddiaların gündeme gelmesi üzerine Birleşmiş Milletler güvenlik Konseyi acil bir toplantı düzenlemiştir. Ancak uluslararası kamuoyunun tepkisine rağmen Rusya bu olay sonrasında

dahi Esad rejimine olan diplomatik ve siyasi desteğini sürdürmüştür (URL-37, 2017). Yaşanan tüm bu olayların ardından ABD 7 Nisan 2017 tarihinde Doğu Akdeniz’de konuşlanan savaş gemilerinden fırlattığı füzeler ile Şayrat Hava Üssü’nü hedef almış ve düzenlenen bu saldırı sonucunda Suriye ordusuna bağlı altı asker hayatını kaybetmiştir (URL-38, 2017).

Esad rejimine destek veren İran, gerçekleştirilen saldırı nedeniyle ABD’yi sert bir dille eleştirmiştir. Benzer bir kınama da rejim yanlısı politikalarını sürdüren Rusya’dan gelmiştir. Rusya yapılan bu saldırıyı açık bir dille düşmanca olarak değerlendirmiş ve ABD’nin uluslararası hukuk normlarını ihlal ettiğini belirtmiştir. Buna karşılık ABD ise Suriye’nin kimyasal silah kullanımına ilişkin iddialarını kararlılıkla sürdürmeye devam etmiştir. Suriye’de uzun süredir devam eden iç çatışmalar ülkenin yeni bir dönemin eşiğine geldiği izleminin pekiştirmiştir. Genel hatlarıyla ifade etmek gerekirse başlangıçta meşru talepler doğrultusunda toplumsal muhalefet hareketleriyle şekillenen bu süreç, kısa sürede kapsamlı bir iç savaşa evrilmiştir. Sahaya dâhil olan dış devlet aktörleri ve devlet dışı silahlı unsurlar aracılığıyla bölgesel güç mücadelesinin doğrudan yansımaya dönüşmüştür. Bu gelişmelerin sonucunda 27 Kasım 2024 tarihinde HTŞ isimli radikal İslamcı silahlı gruplar ile Beşar Esad’a bağlı ordu güçleri arasında başlayan iki haftalık yoğun çatışmalar neticesinde başkent Şam’ın kontrolünün kaybedilmesi üzerine Beşar Esad ülkeyi terk ederek Rusya’ya sığınmış; böylece Esad rejimi resmen sona ermiştir (Yıldırım ve Ercan, 2025).

Bütün bu gelişmeler devam ederken Suriye’de iç savaş şiddetini giderek arttırmış ve devlet dışı etkenlerin ve Suriye devleti dışındaki devletlerin bulunduğu, çıkar çatışmaların yaşandığı bir bölge haline gelmiştir. Suriye iç savaşına çözüm bulmak amacıyla Arap Birliği ve Birleşmiş Milletlerin ortak kararıyla Suriye Özel Temsilcisi olarak atanan Lakhdar Brahimi’den sonra Staffan Mistura da arabulucuk faaliyetlerine başlamış ve silah seslerinin kesilmesi için ateşkes anlaşmaları yapmayı amaçlamıştır (Lundgren, 2016). Arabulucuk faaliyetleri doğrultusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 2015 yılında bir geçici hükümetin oluşturulması için 2254 sayılı bir karar ilan edilmiştir. Ayrıca sivillere yönelik katliamların bir an önce son bulması için ateşkes ilan edilmesine karar verilse de arzu edilen sonuçlar elde edilmemiştir (RT, 2015).

Devam eden uzlaştırma girişimleri sonucunda 30 Aralık 2016 tarihinde Rusya ve Türkiye’nin ara buluculuğunda güvenli bölgeleri de içine alan bölgesel çatışmaların durdurulmasına yönelik bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır (Canyurt, 2018). Söz konusu ateşkes anlaşması, her ne kadar sınırlı düzeyde de olsa çatışmaların durmasına ve Suriye’yle

stratejik iş birliği içerisinde olan Rusya'nın sürece destek vermesine olanak tanıyarak barışçıl bir ortama bir adım daha yaklaşıldığına dair iyimser bir izlenim yaratmıştır. Ancak Esad rejiminin Lazkiye bölgesine yönelik silahlı operasyonlara başlaması anlaşmanın sahadaki geçerliliğini fiilen yitirdiğini gözler önüne sermiştir (Canyurt, 2018). Bu gelişmenin ardından Esad rejiminin İdlib'de kimyasal silahlar kullandığına dair iddiaların gündeme gelmesi üzerine Birleşmiş Milletler güvenlik Konseyi acil bir toplantı düzenlemiştir. Ancak uluslararası kamuoyunun tepkisine rağmen Rusya bu olay sonrasında dahi Esad rejimine olan diplomatik ve siyasi desteğini sürdürmüştür (URL-37, 2017). Yaşanan tüm bu olayların ardından ABD 7 Nisan 2017 tarihinde Doğu Akdeniz'de konuşlanan savaş gemilerinden fırlattığı füzeler ile Şayrat Hava Üssü'nü hedef almış ve düzenlenen bu saldırı sonucunda Suriye ordusuna bağlı altı asker hayatını kaybetmiştir (URL-38, 2017).

Esad rejimine destek veren İran, gerçekleştirilen saldırı nedeniyle ABD'yi sert bir dille eleştirmiştir. Benzer bir kınama da rejim yanlısı politikalarını sürdüren Rusya'dan gelmiştir. Rusya yapılan bu saldırıyı açık bir dille düşmanca olarak değerlendirmiş ve ABD'nin uluslararası hukuk normlarını ihlal ettiğini belirtmiştir. Buna karşılık ABD ise Suriye'nin kimyasal silah kullanımına ilişkin iddialarını kararlılıkla sürdürmeye devam etmiştir. Suriye'de uzun süredir devam eden iç çatışmalar ülkenin yeni bir dönemin eşiğine geldiği izleminin pekiştirmiştir. Genel hatlarıyla ifade etmek gerekirse başlangıçta meşru talepler doğrultusunda toplumsal muhalefet hareketleriyle şekillenen bu süreç, kısa sürede kapsamlı bir iç savaşa evrilmiştir. Sahaya dâhil olan dış devlet aktörleri ve devlet dışı silahlı unsurlar aracılığıyla bölgesel güç mücadelesinin doğrudan yansımasına dönüşmüştür. Bu gelişmelerin sonucunda 27 Kasım 2024 tarihinde HTŞ isimli radikal İslamcı silahlı gruplar ile Beşar Esad'a bağlı ordu güçleri arasında başlayan iki haftalık yoğun çatışmalar neticesinde başkent Şam'ın kontrolünün kaybedilmesi üzerine Beşar Esad ülkeyi terk ederek Rusya'ya sığınmış; böylece Esad rejimi resmen sona ermiştir (Yıldırım ve Ercan, 2025).

Arap Baharı'nın başladığı yıl itibariyle Arap Birliği, barışçıl protesto yapan vatandaşlar için Esad rejiminin şiddetle bastırmak istemesine şiddetle karşı gelmiştir. Bu doğrultuda Kahire'de düzenlenen zirvede 22 üye devletli Arap Birliği 18 üye devletin kabul oyu ile almış olduğu karar neticesinde Suriye'nin Arap Birliği üyeliğini askıya almıştır. Ayrıca Arap Birliği, Esad rejimi yetkililerine seyahat yasağı getirilmesi, mal varlıklarının dondurulması ve Suriye Merkez Bankasının kullanılmaması gibi birtakım ekonomik yaptırımlar uygulama kararı almıştır. 2013 yılında Doha'da düzenlenen Arap Birliği

zirvesinde de Suriye muhalefetini temsil etmek üzere katılan Ulusal Koalisyonu Suriye'nin tek ve yeni temsilcisi olarak tanımıştır. Artık Şam yönetiminin koltuğu Ulusal Koalisyon için ayrılmıştır. Ancak bu karar Arap Birliği üye devleti Cezayir, Irak ve Lübnan tarafından sert bir tepkiyle karşılanmıştır. (Kalyenci, 2021). Devam eden süreçte Arap Birliği, Esad rejimine karşı yumuşama dönemine girmiştir. Bu bağlamda 2023 yılında Arap Birliği Dışişleri Bakanları'nın katılımıyla yapan zirvede Suriye'nin yeniden üyeliği talebini kabul etmiştir. Bu gelişme Esad rejiminin bölgesel izolasyon sürecinin bittiğine dair işaretler olarak değerlendirilmiştir. Son olarak Esad rejimin son bulup Ahmet el-Şaraa'nın gelmesiyle Arap Birliği değişken tepkiler vermiştir. Irak, Lübnan, Cezayir gibi üye devletler Ahmet el-Şaraa'nın geçmişteki radikal bağlantıları sebebiyle temkinli olunması gerektiğini Katar, Suudi Arabistan, Mısır ve Ürdün gibi üye devletlerde Suriye'nin birliği ve beraberliği için Ahmet el-Şaraa'yı desteklemiştir. (Majeed, 2025).

Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri Arap Birliği çerçevesinde Suriye politikasına dair insan hakları ihlalleri ve dış müdahaleler konusunda kurumsal bir bütünlük sağlayamamıştır. Özellikle Suriye'deki iç savaş ve Esad rejiminin uyguladığı şiddet karşısında Körfez ülkelerinin ve Suudi Arabistan'ın tutumu ile Arap Birliği içindeki diğer üyelerin yaklaşımları arasındaki belirgin farklılıklar kurumsal koordinasyonu zayıflatmış ve organizasyonun etkinliğini azaltmıştır. Bu durum Arap Birliği'nin bölgesel sorunlar karşısında tutarlı ve birleşik bir politika izleyebilme kapasitesini sorgulatmış ve organizasyonun güvenilirliğini zedelemiştir (Beck, 2015).

Öte yandan Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri tarafından mezhepsel bir tehdit unsuru olarak değerlendirilen İran, Arap Birliği'nin tarihsel önceliklerini mezhep merkezli güvenlik kaygıları çerçevesinde yeniden şekillendirmesine neden olmuştur. Bu durum Arap Birliği'nin kurulduğu dönemdeki en temel hedeflerinden biri olan İsrail karşıtı kolektif duruşun zamanla zayıflamasına yol açmıştır. Özellikle İsrail'in uluslararası hukuka aykırı biçimde Suriye'de Golan tepelerini, Filistin'de Batı Şeria'yı ve Kudüs'teki bazı bölgeleri ilhak etmesi gibi açık ihlaller karşısında Arap Birliği'nin tutarsız ve zayıf tepkileri organizasyonun meşruiyetini ve etkinliğini ciddi ölçüde tartışmalı hale getirmiştir (Ismael ve Ismael, 2013). Bu bağlamda Hristiyan dünyasında tarihsel olarak yaşanan Katolik-Protestan çatışmaları gibi Şii-Sünni eksenli mezhepsel bir bölgesel savaşın ortaya çıkmaması adına Arap Birliği'nin çok daha hassas, dengeli ve yapıcı bir diplomasi yürütmesi elzemdir.

4.4.5. Arap Baharı'nın diğer bölge devletlerine etkisi ve Arap Birliği

Irak halkının geniş kesimi 2011 yılında başlayan protesto dalgasını, 2003 yılındaki ABD işgalinin yarattığı tahribatı onarma, geçmişin izlerini silme ve ülkede süregelen siyasi, toplumsal ve ekonomik krizlere son verme yönünde bir umut ışığı olarak görmüştür. Tunus, Mısır ve Suriye gibi ülkelerde yaşanan halk hareketlerinin benzer toplumsal dinamiklerle Irak'ta da karşılık bulması bu protestoların kaçırılması halinde telafisi güç sonuçlar doğurabilecek bir son fırsat olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Söz konusu gösteriler, sivil halka yönelik sistematik şiddetin sona erdirilmesi, hükümetin mezhep temelli politikalarında köklü değişiklikler yapılması ve demokratik değerlerin yeniden Irak siyasetinde yer bulması yönünde toplumsal bir iradenin tezahürü olarak ortaya çıkmıştır (Jamell, 2022). Ancak bu toplumsal taleplere karşılık olarak Irak merkezi hükümetinin gösterdiği tutum reform odaklı bir yaklaşım yerine güvenlik merkezli ve baskıcı bir çizgide şekillenmiştir. Özellikle Başbakan Nuri el-Maliki hükümetinin protestoları bir mezhepsel tehdit olarak değerlendirilmesi ve bu sebeple orantısız güç uygulaması halkın beklentilerini karşılamamıştır. Bu bağlamda Irak'taki bu halk hükümet çatışmasıyla ortaya çıkan bu otorite boşluğundan faydalanan IŞİD isimli radikal İslamcı terör örgütünün faaliyetleri sebebiyle Arap Baharı'nın etkisi zamanla silinmiştir. Bu süreçte Irak hükümeti, rejimi ve politikalarına dair herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır.

Arap Birliği, Arap Baharı sürecinde Libya ve Suriye gibi ülkelerde daha müdahil ve aktif bir tutum sergilerken Irak'ta görece pasif ve temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. Irak'taki gelişmelere yönelik yapılan açıklamalar çoğunlukla genel geçer nitelikte kalmış, belirgin bir siyasi pozisyon ya da müdahale çağrısı dile getirilmemiştir. Bu durumun arka planında Irak'ın kırılgan siyasi yapısı, derinleşmiş mezhep çatışmaları ve 2003 ABD işgalinin ardından süregelen yapısal istikrarsızlık gibi unsurlar belirleyici olmuştur. 2012 yılında Bağdat'ta düzenlenen Arap Birliği zirvesinde Irak'a ilişkin meseleler zirve gündeminde yalnızca sınırlı ve yüzeysel biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda Arap Birliği'nin Irak politikasının ihtiyatlı ve düşük profilli olması örgütün bölgesel dinamikleri gözetken bir denge politikası izlediğini ortaya koymaktadır (URL-40, 2012).

Arap Baharı rüzgârına kapılan diğer bir ülke olan Yemen, Arap Baharı'ndan önceki dönemlerde de siyasi krizler yaşayan bir ülke olduğu için bu tür kargaşalara karşı aşına bir ülke vaziyetindedir. Her ne kadar hem resmi otoritelerin hem de devlet dışı yapıların başında devlet başkanı Ali Abdullah Salih olsa da bir devletin en temel taşı olan ordu bile devletin

resmi yapısına entegre olamamıştır. Diğer bir ifadeyle Yemen, farklı meşruiyet anlayışlarının iç içe geçtiği ve rekabet ettiği bir çatışma zeminine dönüşmüştür (Cicioğlu ve Miş, 2013). Ali Abdullah Salih'in ülkenin büyük çoğunluğunu kontrol edememesi, ordu mensuplarının birçoğunun General Ali Muhsin'e biat etmesi ve Yemen nüfusunun sadece küçük bir kısmının desteğine sahip olması Salih rejiminin tabiri caizse “savaş ağaları” arasında öncü olmakla yetinmek zorunda kalmasına sebep olmuştur (Sohlman, 2011).

Ali Abdullah Salih, çeşitli menfaatleri savunan bu bölünmüş yapı düzeninin devamlılığını sağlayabilmek adına, Yemen'i baş edilmesi zor bir duruma sokmuş ve ülkenin bütün kurumlarının ve kurallarının meşruiyetini kaybetmesine sebep olmuştur. Devlet başkanı Salih, kendisine destek vermeleri şartıyla ülke ekonomisinin önemli bir bölümünü etkileyen, temel ihtiyaç ürünlerinin ithalatı, işlenmesi ve dağıtımını gibi hususların idaresini seçkin küçük topluluklara bırakmıştır. Bu küçük gruplar halkın menfaatleri doğrultusunda hareket etmek bir yana dursun halkın çıkarlarının neler olduğu hususunda bir anlaşma dahi yapmamıştır. (Warburton, 1995).

Yaşanan bu olaylar halkın “devletin kurumsal yapısına” uzaklaşmasına ve çeşitli ayaklanmalara sebebiyet vermiştir (Cicioğlu ve Miş, 2013). Tunus ve Mısır'da yaşanan ayaklanma hareketlerinden etkilenen Yemen gençleri neredeyse bütün şehirlerde sokaklara dökülmüş; haklar, eşitlik, insan onuru ve siyasal dönüşüm taleplerini dile getirmişlerdir. Yemen'in başkenti Sana'da bulunan El Tağyir Meydanı'nda toplanan gençlerin siyasi konuları ele almaları ülkenin çöküşüne karşı, Salih rejimine gereken yenilikleri yaptıramayan muhalefetin başarısızlığının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Sharqieh, 2011). Başka bir açıdan, Ocak 2011'de başlayan ayaklanmalar; Yemen elitlerinin arasında yaşanan güç savaşlarının yanı sıra rejimin, meclis temelli yönetim biçiminin meşruiyetinin halk nezdinde değersizleşmesinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Gökbel ve Waka, 2021).

Ayaklanmaya katılan gençlerin ve grupların farklılıkları, taleplerin çeşitliliğine sebep olmuştur. 2011 yılında başlayan ayaklanmaların Yemen'de gençleri iyi bir geleceğin beklememesi, hukuk üstünlüğü ilkesinin sağlanmaması ve Ali Abdullah Salih'in rejiminin bütün maddi imkânları kendi elinde bulundurması halkın eylemlerine başlamasının en büyük sebebi olmuştur. Protestocular, “gençlik hareketi” adıyla; iş olanakları, eğitim, sosyal yardımların artırılması, kadınlarında hayatın her alanında eşit haklara sahip olması, yolsuzluklara son verilmesi, Ali Abdullah Salih'in görevinden istifa etmesi ve aile bireylerinin üst düzey görevlerden uzaklaştırılmalarını istemişlerdir (Sharqieh, 2011).

Protestoları durdurmak amacıyla Salih rejimi birçok ekonomik önlem almaya başlamıştır. Ordunun rejime bağlılığının sürdürülebilmesi için maaşlara zamlar yapılmış, vergilendirmede indirimle gidilmiş ve yeni fiyatlandırmalar yapılmaya başlanmıştır. Öğrencilerin üniversite harçları tamamen kaldırılmış olup yeni mezun olan gençlere istihdam olanağı sağlamak amacıyla projeler düzenlenmiştir (Semin, 2015). Yapılan bu tedbirler de olumlu sonuç vermeyince Ali Abdullah Salih politik geri adımlar atmaya başlamıştır. 2 Şubat tarihinde Parlamento ve Danışma Konseyi'nde yapılan bir konuşmasında Salih; 2013 yılında yapılacak olan seçimlerde kendisinin ve büyük oğlu olan General Ahmet Ali Abdullah Salih'in başkan adayı olmayacağını bildirmiştir. Valilerin artık konsey kararı ile değil doğrudan seçimle göreve geleceklerini belirtmiş ve Nisan ayında yapılacak olan parlamento seçimini de daha iyi şekilde hazırlanabilmek amacıyla ertelediğini duyurmuştur (Gün, 2012).

Rejim muhaliflerinin artmasıyla birlikte Ali Abdullah Salih kendi destekçilerinden sokaklara çıkmalarını istemiş ve kolluk kuvvetlerine, şiddet kullanarak protestocuları yıldırma emretmiştir. 18 Mart 2011 günü, Sana'da 52 kişinin sivil polislerce öldürülmesi ve diğer şehirlerden de ölüm haberlerinin gelmesi ülkeyi ciddi bir kargaşa ortamına sürüklemiştir. Bu olay sonrasında Devlet Başkanı Salih, OHAL ilan etmiş; halkına karşı ağır silahlar ve tanklarla müdahale etmiştir. Yaşanan bu gerilimden sonra 21 Mart günü Tugay Komutanı General Ali Muhsin, Salih rejiminden ayrılarak muhalif grupların yanında saf tutmuştur (Semin, 2015).

Nisan 2011'de Körfez İşbirliği Örgütü; Suudi Arabistan, ABD, AB ve İngiltere'nin destekleriyle arabulucuk yaparak bir öneride bulunmuştur. Yetkilerini yardımcısına devretmesini içeren bu öneri kısa bir belgeden ibaret olmuştur. Ayrıca anayasa değişikliği, sonraki başkanlık seçimi için şartlar ve anayasa referandumunu kapsamıştır. Ancak Ali Abdullah Salih tam üç kez öneriyi reddetmiştir. 3 Haziran'da patlayan bomba Danışma Meclisi başkanını öldürmesiyle Ali Abdullah Salih ağır bir yara almıştır. Böylece ülke içerisindeki gruplar ile iktidar yanlıları arasında ciddi derecede çatışmalar yaşanarak iç savaşın eşiğine getirmiştir. (ICG, 2012; Sohlman, 2011). Körfez İşbirliği Örgütü'nün girişimleriyle tarafların uzlaşma metnini gönülsüz de olsa imzalamasının ardından Ali Abdullah Salih 27 Şubat 2012'de tüm yetkilerini yardımcısı Mansur Hadi'ye devretmiştir (ICG, 2012). Ali Abdullah Salih'in iktidarı bırakması yönündeki uluslararası baskıların bir parçası olarak hareket eden Arap Birliği, Yemen'deki kitlesel ayaklanmaların yaşandığı süreçte dönemin Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih'e yönelik açık bir çağrıda bulunmuş ve

derhal görevinden istifa etmesini istemiştir (Bural, 2018).

Ürdün'deki protestolar, hükümetin düşmesine yol açsa da diğer ülkelerde yaşanan şiddet olaylarından önemli ölçüde farklılık göstermiştir. Siyasi aktörlerin etkisiyle planlı ve organize biçimde gerçekleştirilen bu gösteriler ne kitlesel ayaklanmalara ne de devrim hareketlerine dönüşmüştür. Protestolar sırasında muhalif grupların içerisinde saygın eski kamu görevlileri de yer almıştır. Gösterilerde reform yanlısı kitleler yönetimin üç erk arasında dengeyi sağlaması ve yetkileri güçlendirilmiş bir parlamentonun kurulmasına olanak tanıyacak yeni bir seçim yasasının yürürlüğü girmesi talepleri dile getirmiştir. Her ne kadar protestoların sayısı ve etkisi artmış olsa da bu hareketler şiddette dönüşmemiştir. Bu durumun temel nedeni hükümetin göstericilere karşı orantısız güç kullanmaktan kaçınmış olmasıdır. Ayrıca protescuların toplumsal değişimin kral ile iş birliği içinde gerçekleştirileceğine dair inançları protestoların şiddete evrilmesini önleyen bir diğer faktör olarak öne çıkmaktadır (Satkowski, 2012).

Gösterilerin etkisiyle Kral Abdullah Şubat 2011'de hükümetin görevine son vermiş ve göstericilerle mücadele etme yoluna girmiştir. Göstericiler sadece ekonomik reformlar değil aynı zamanda demokratik, kurumlar arasındaki eşitsizliği ortadan kaldıracak şekilde kapsamlı bir reform talep etmiştir. Halkın değişim isteklerine Kral Abdullah hızlı bir şekilde karşılık vermiştir. Kral'ın amacı sokağı bu şekilde kontrol altına alarak daha büyük kitlesel gösterilere dönmesini engellemek olmuştur. Bu doğrultuda Başbakan Rıfai'yi yerine Maruf Bakhit'i atamıştır (URL-42, 2011).

Mart 2011'de Kral Abdullah Ürdün'ün önde gelen siyasi ve muhalif grupların liderlerinden oluşan 52 kişilik bir ulusal diyalog komitesi kurulması talimatını vermiştir. Bu komiteye yeni bir seçim yasası ve siyasi partiler yasası taslaklarının hazırlanması görevini vermiştir. Kral Abdullah ayrıca anayasanın yeniden düzenlenmesi amacıyla kraliyet oluşturulmasını da istemiştir. Söz konusu komiteler belirlenen görevlerini hızla yerine getirmeye başlamıştır. Böylece Kral Abdullah, yerel ve uluslararası basında protestoların barışçıl yollarla çözülmesi yönünde attığı adımlarla takdir toplamıştır (Satkowski, 2012).

Kral Abdullah'ın gösterilerden otoritesinin zarar görmeden çıkması Haşim'i Hanedanlığının gücünün bir göstergesi olmuştur. Bu süreçte birden fazla hükümet değişmiş olmasa da Kral pozisyonunu korumuştur. Zaten çoğu göstericilerde rejimin değişmesinden ziyade hükümetlerin değişmesini istemiştir. Protestoların devam ettiği dönemde Kral Abdullah, yalnızca mevcut başbakanı görevden almayacağını, aynı zamanda ülkede daha kapsamlı bir siyasi değişim süreci başlatacağını belirtmiştir. Net bir tarih vermemekle

birlikte ulusal televizyon kanalına yaptığı bir konuşmasında Ürdün'ün seçimle iş başına gelecek bir başbakan tarafından yönetileceğine dair açık işaretler vermiştir (Moon, 2012). Arap Birliği 2011 yılında Suriye'deki gelişmelerden ötürü yaptığı olağanüstü zirvede Ürdün'deki gelişmeleri memnuiyetle karşıladığını ve rejimin devam etmesini istediklerini belirtmiştir (URL-43, 2011).

4.4.6. Arap Baharı'nın Arap Birliği açısından sonuçları

Arap Birliği bünyesinde kolektif bir savunma mekanizması yaratmaya yönelik düşünce, 1950 yılında Arap Birliği'ne üye devletler arasında imzalanan Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile kurumsal bir çerçeveye kavuşturularak somutlaştırılmıştır. Bu anlaşma, Arap dünyasında ortak bir güvenlik anlayışının teşekkül ettirilmesini hedeflemiş; Arap Birliği'nin kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi, bölgesel güvenliğin sağlanması ve üye devletler arasında siyasi, askeri ve ekonomik dayanışmanın pekiştirilmesi yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir (Cleland, 1960). Ne var ki Arap Birliği, söz konusu anlaşmaya rağmen üye devletlerin ulusal güvenlik politikalarını incelemeleri nedeniyle bölgesel güvenlik alanında uzun bir süre sınırlı bir etkililiğe sahip olmuştur. Arap Baharı olarak adlandırılan süreçle birlikte halk hareketlerinin ve rejim krizlerinin gün yüzüne çıkması, iç çatışmaların artması Arap dünyasında bölgesel güvenliği öncelikli bir konu haline gelmesine neden olmuştur. Bu durum, bölgesel güvenlik konularının ve bu konularla ilgili etkin bir politika üretmenin Arap Birliği'nin gündeminde daha merkezi bir konuma yerleşmesine neden olmuştur (Beck, 2015).

Arap Baharı olarak adlandırılan sürecin başlamasının ardından Arap coğrafyasında iki sürdürülebilir gelişme dikkat çekmiştir. Birincisi, bölgesel güç dengelerinde yaşanan dönüşümün Suudi Arabistan lehine belirgin biçimde değişmesidir. Bu süreçte Riyad, hem Körfez bölgesinde hem de daha geniş Arap dünyasında artan bir nüfuz kazanmıştır. İkinci gelişme ise Suudi Arabistan'ın Arap isyanlarının yarattığı tehditleri bertaraf etmek amacıyla proaktif ve müdahaleci dış politika araçlarına başvurmasıdır. Bu çerçevede Suudi yönetimi, gerek doğrudan müdahaleler gerekse diplomatik ve ekonomik hamlelerle bölgesel istikrarın kendi çıkarları doğrultusunda şekillenmesine yeniden katkı sağlamıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda Suudi Arabistan, Arap dünyasında liderlik pozisyonunu üstlenme konusunda diğer bölge aktörlerine kıyasla belirgin bir avantaj elde etmiştir. Liderlik için geçmişte potansiyel taşıyan aktörlerden Irak, 2003 yılındaki Amerikan işgali ve ardından gelen Arap

Baharı sürecinde yaşadığı siyasi ve toplumsal kırılmalar nedeniyle büyük ölçüde zayıflamıştır. Suriye 2011 itibarıyla derinleşen iç savaşın etkisiyle devlet kapasitesini kaybetmiş; Mısır ise Körfez ülkelerinden sağlanan mali desteklerle ayakta kalmaya çalışmış ve bölgede etkisini sınırlandırmak durumunda kalmıştır. Tüm bu gelişmeler karşısında Suudi Arabistan karşılaştığı zorluklara rağmen görece istikrarlı bir duruş sergileyerek hem iç politik dengeyi korumayı başarmış hem de Arap dünyasında liderliğe aday en güçlü ülke konumuna yükselmiştir. Bu süreç Suudi Arabistan'ın bölgesel düzeyde norm koyucu ve yönlendirici bir aktör olarak öne çıkmasına zemin hazırlamıştır (Beck, 2015).

Suudi Arabistan'ın Arap coğrafyasındaki meselelerde artan etkisi Arap Birliği'nin kurumsal çerçevesiyle birleşerek bölgesel düzeyde çeşitli müdahalelere zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Suudi Arabistan'ın öncülüğünde ve Arap Birliği'nin karar alma mekanizmalarıyla eşgüdüm içerisinde Libya'da uçuşa yasak bölge ilanı, NATO öncülüğünde gerçekleştirilen askeri müdahale, Suriye'nin Arap Birliği üyeliğinin askıya alınması, bu ülkeye yönelik çeşitli ekonomik ve diplomatik yaptırımlar uygulanması Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) aracılığıyla Bahreyn'de ki mevcut rejimin korunması ve bu amaçla güvenlik güçlerinin bölgeye sevk edilmesi gibi somut gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte dikkat çeken bir diğer husus ise Arap Birliği'nin kuruluşundan itibaren büyük ölçüde gündem dışı kalan ortak savunma gücü oluşturma fikrini Suudi Arabistan'ın girişimleriyle yeniden canlandırılmaya çalışılması olmuştur (Govern, 2015).

2011 yılında Arap Baharı'nın patlak vermesiyle birlikte bölge ülkelerinde halk hareketlerine karşı orduların sergilediği tutum siyasi geçiş süreçlerinin yönünü tayin eden belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Bu bağlamda özellikle Tunus ve Mısır ordularının sivillere yönelik şiddeti önleyici bir pozisyon alması, bu ülkelerdeki iktidar dönüşümlerinin görece daha az çatışmayla gerçekleşmesini sağlamıştır. Her iki ülkenin ordusu, barışçıl göstericilere karşı doğrudan baskıcı yöntemlere başvurmamış; bunun başlıca nedeni orduların yeni oluşacak yönetimlerde kendilerine bir yer bulabileceklerine dair inanç taşımaları olmuştur. Bu dönemde Mısır ve Tunus ordularının diğer Arap devletlerinin ordularına kıyasla daha profesyonel ve kurumsal yapılar sergilediği, aynı zamanda kişisel sadakat temelli kadrolaşmalardan görece uzak oldukları görülmüştür. Özellikle lider ailelerin doğrudan etkisinden uzak kalmaları ve rejimle tam anlamıyla bütünleşmemiş olmaları bu orduların halk hareketleri karşısında daha tarafsız veya en azından geri planda kalan bir duruş sergilemesini mümkün kılmıştır (Gause, 2011).

Buna karşın Libya ve Yemen gibi ülkelerde ordu lider ailesinin veya rejimin bir

uzantısı olarak işlev görmüştür. Bu nedenle bu ülkelerdeki silahlı kuvvetler halk hareketlerine karşı yönetimlerin yanında konumlanarak doğrudan bastırma faaliyetlerine katılmıştır. Ordunun rejimle bütünleşmiş yapısı siyasi değişime direnci artırmış ve bu ülkelerde çatışma ortamının derinleşmesine neden olmuştur. Öte yandan petrol zengini Körfez ülkelerinde halk hareketleri geniş çaplı bir muhalefete dönüşmeden bastırılmıştır. Bu ülkelerde yönetimler, orduyu sahaya sürmek yerine devlet memurlarının maaşlarını artırma, temel tüketim ürünlerine sübvansiyon sağlama, kamu istihdamını genişletme gibi ekonomik araçlarla halkın tepkisini yatıştırma yoluna gitmiştir. Bu durum halk ile rejim arasındaki potansiyel çatışmayı önlediği gibi orduyu da bir tercih yapmak zorunda bırakmamış, dolayısıyla ordunun siyasal süreçlerdeki etkisini sınırlandırmıştır (Gause, 2011).

Petrol geliri olmayan ülkeler arasında yer alan Fas, 2011 yılında Arap Baharı dalgasının etkilerinin hissedildiği dönemde protesto hareketlerine karşı diğer bazı Arap devletlerinin izlediği sert güvenlik politikalarının aksine kurumsal reformlar yoluyla toplumsal taleplere yanıt verme yolunu tercih etmiştir. Geleneksel bir monarşiyle yönetilen Fas, bu süreçte siyasi meşruiyetini koruyabilmek amacıyla Kral VI. Muhammed'in inisiyatifleriyle yetkilerini kısmen sınırlandıran ve meclise daha geniş yetkiler taşıyan yeni bir anayasal düzene geçiş yapmıştır. Bu reformlarla birlikte Fas anayasal monarşi modeline geçişin ilk adımlarını atmış; bu da Kral'ın yürütme üzerindeki mutlak gücünü azaltarak yasama organının ve hükümetin yetkilerini artıran bir yönetim anlayışını beraberinde getirmiştir. Böylece Fas yönetimi Arap Baharı'nın tetiklediği siyasal dönüşüm sürecine şiddete dayalı güvenlik tedbirleri uygulamaksızın anayasal reformlarla uyumlu bir çerçevede yanıt vermeyi tercih etmiş ve ülke genelinde geniş çaplı bir çatışmanın önüne geçmiştir (Totten, 2014). Ürdün ve Umman da geleneksel monarşik yapılarla yönetilmelerine rağmen rejimlerini korumak amacıyla anayasal reformlara yönelmiştir. Tıpkı Fas örneğinde olduğu gibi bu ülkeler de halkın taleplerini güvenlik politikalarıyla değil sınırlı anayasal değişikliklerle yanıt vererek iktidarlarının meşruiyetini güçlendirmeyi hedeflemiştir (Jones, 2013).

1971 yılından bu yana Sünni Al-Khalifa ailesi tarafından yönetilen Bahreyn, Arap Baharı sürecinde ordu ile tam bir bütünlük içerisinde hareket etmiş; ordu, rejime sadakatini sürdürerek toplumsal muhalefete karşı hükümetin yanında konumlanmıştır. Bahreyn ordusunun önemli bir kısmı Sünni göçmenlerden oluşmuştur. Bu göçmen unsurlar orduya verdikleri hizmet karşılığında vatandaşlık, maddi ayrıcalıklar ve sosyal imtiyazlar elde etmiş; bu durum onları mevcut yönetimlere karşı sadık birer unsur haline getirmiştir.

Göstericiler karşı tarafsız kalmak yerine mevcut imtiyazlarını kaybetme korkusuyla rejim lehine pozisyon almışlardır. Suriye örneği, bu mezhepsel temelli ordu-siyaset ilişkisini daha çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır. Uzun yıllardır Esad ailesi tarafında yönetilen ülkede ordunun büyük bir kısmı mezhepsel temellere göre şekillenmiş durumdadır. Suriye nüfusunun yalnızca yüzde 11'ini oluşturan Aleviler özellikle subay sınıfı içerisinde yaklaşık yüzde 90 oranında temsil edilmiştir (Hinnebusch, 2009). Bu durum ordudaki Sünni askerlerin rejime pamuk ipliğe olan bağının Suriye İç Savaşı'nın başlamasının ardından kopmasında ve bazılarının ordudan ayrılarak Özgür Suriye Ordusu'na katılmalarında önemli rol oynamıştır (Nepstad, 2013).

Arap Birliği'ne üye devletlerin Arap Baharı sürecinde protesto hareketlerine karşı verdikleri tepkiler, yalnızca bölgesel düzeyde değil aynı zamanda kendi iç siyasal yapılarını şekillendirme açısından da son derece belirleyici olmuştur. Her bir üye devletin toplumsal muhalefete yönelik geliştirdiği tepki biçimi rejimlerin meşruiyet arayışlarına, yönetim stratejilerine ve iktidarlarını sürdürme yöntemlerini doğrudan etkilemiş, dolayısıyla bu reaksiyonlar devletlerin iç politikalarının yönünü tayin eden kritik dinamikler haline gelmiştir (Jones, 2013).

4.5. Hamas-İsrail Savaşı, Gazze'nin Yıkılışı ve Arap Birliği

7 Ekim 2023 tarihinde Hamas Medya Ofisi, İsrail'in güneyine Gazze Şeridi'nden başlatılan ve Aksa Tufanı Operasyonu olarak adlandırılan saldırının, İsrail'in Siyonist, işgalci ve yayılmacı politikalarına karşı meşru bir savunma niteliği taşıdığını kamuoyuna açıklamıştır (Mercan, 2023). Bu saldırı, özellikle Gazze'nin yaklaşık yirmi yıldır maruz kaldığı ağır ablukaya karşı bir tepki olarak değerlendirilmiştir. Uzun süreli kuşatma ve kısıtlamaların Gazze halkının temel hak ve özgürlüklerine yönelik sistematik ihlaller yarattığı ve halkın bu duruma daha fazla tahammül edemediği gözlemlenmiştir. Öte yandan Oslo süreci çerçevesinde yürütülen müzakerelerin çeşitli nedenlerle istenilen sonuçlara ulaşamaması ve bağımsız bir Filistin devletinin kuruluşunun sürekli ertelenmesi bölgedeki gerilimin yapısal boyutunu derinleştirmiştir. Hamas'ın saldırısıyla birlikte İsrail-Filistin meselesinin yalnızca siyasal bir çatışma olmanın ötesinde toplumsal ve ahlaki boyutları da barındırdığı bir kez daha ortaya çıkmıştır. Ahlaki açıdan değerlendirildiğinde İsrail'in Gazze'ye yönelik hava ve kara saldırılarında sivilleri hedef gözetmeden gerçekleştirdiği operasyonlar sonucunda on binlerce insan yaşamını yitirmiştir. Bununla birlikte yalnızca

askeri yöntemlerle sınırlı kalmayıp İsrail, Gazze halkının temel yaşam ihtiyaçlarına gıda tıbbi malzeme ve enerjiye erişimi engelleyen kapsamlı kısıtlamalar uygulayarak bölge nüfusunun önemli bir bölümün yerinden edilmesine neden olmuştur (URL-43, 2025).

Siyasal düzlemde değerlendirildiğinde İsrail ile Amerika Birleşik Devletleri'nin olumsuz ve çatışmacı politikalar savaşın sürmemesine zemin hazırlamış ve kalıcı bir ateşkesin sağlanmasını engellemiştir. Bu bağlamda Hamas ile İsrail arasında tırmanan çatışmalar yalnızca iki aktörle sınırlı kalmamış; Suriye, İran ve Lübnan gibi bölge devletlerini de savaşın içene çekerek bölgesel güvenliği ciddi bir biçimde tehdit eder hale gelmiştir. Hamas-İsrail savaşı aynı zamanda küresel güçlerin bu tür krizlere yaklaşımlarını da gün yüzüne çıkarmıştır. Bu süreçte en dikkat çeken hususlardan biri ABD'nin Hamas'ın 7 Ekim'de İsrail'e yönelik saldırısı sonrasında Gazze'de ortaya çıkan ağır insani krizi büyük ölçüde görmezden gelmesi olmuştur. Bu tavır, uluslararası toplum nezdinde insan hakları demokrasi ve halkların kendi kaderini tayin etme hakkı gibi evrensel normların uygulanabilirliği ve meşruiyeti açısından ciddi tartışmalara yol açmıştır (URL-44, 2024). Bununla birlikte İsrail'in uluslararası insan hakları normlarını hiçe sayan saldırgan tutumu diplomasiyi işlevsizleştirerek barışçıl çözüm girişimlerini başarısızlığa uğratmış öte yandan bu durum küresel düzeyde Filistin'in bağımsızlık mücadelesinde yönelik destek ve dayanışmanın artmasına neden olmuştur (Aguirre ve Bustelo, 2024). Dolayısıyla Aksa Tufanı Operasyonu hem siyasi hem de ahlaki düzlemde yarattığı etkilerle İsrail-Filistin arasındaki mevcut sorunları daha da derinleştirmiş ve taraflar arasındaki çatışmalı yapının kalıcı bir çözüme kavuşturulmasını daha da güçleştirmiştir (Mercan, 2023).

7 Ekim 2023 tarihinde gerçekleşen saldırının ardından İsrail ve ABD bu tarihten önceki döneme kıyasla çatışmaya yönelik çözüm odaklı yaklaşımlardan giderek uzaklaşmış ve daha sert güvenlik eksenli politikalar benimsemeye yönelmiştir (Fraihat ve Ezbidî, 2023). Örneğin; ABD, Hamas'ı terör örgütü olarak nitelendirmiş ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının uyarılarına göz ardı ederek, İsrail'in Gazze'de yürüttüğü ve uluslararası hukuk bağlamında soykırım olarak değerlendirilebilecek askeri operasyonlarını meşru müdafaa çerçevesinde meşrulaştırmıştır (Zanotti, 2024). BM Güvenlik Konseyi, İsrail Devleti'nin bölgesel bir savaşa yol açabilecek ve temel insan haklarını göz ardı eden politikalarına karşı herhangi bir yaptırım uygulanmasını engellemek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuş, bu tutumuyla uluslararası toplumun adalet ve hesap verilebilirlik beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştır (Cuddy ve Donnison, 2025).

Rusya ise, ABD'den farklı olarak Hamas-İsrail çatışmasının temel sorumluluğunun

İsrail'in uzun yıllardır sürdürdüğü işgalci politikalar olduğunu ifade etmiştir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, ABD'nin İsrail'e sağladığı kapsamlı ekonomik desteğe dikkat çekmiş ve Filistin devletsizlik sorununu siyasal bir mesele olarak görmek yerine ekonomik araçlarla çözebileceğine inanan Amerikan yaklaşımını eleştirmiştir (Anadolu Ajansı, 2023).

7 Ekim 2023 sonrasında Çin, Ortadoğu bağlamında yoğun bir diplomasi trafiğine girmiştir. Bu süreç ilk bakışta Çin dış politikasında bölgeye yönelik bir yön değişikliği izlemi verse de esas itibarıyla Pekin'in temel amacı Ortadoğu'daki Amerikan hegemonyasını dengelemek olmuştur. Bu çerçevede Çin, öncelikli olarak İsrail'in saldırılarını durdurmasına ve bölgede derinleşen insani krizin sonlandırılmasına odaklanmıştır. Ayrıca ABD'nin Filistin meselesindeki tarafsızlığı zedeleyen ve insani krizi derinleştirdiği gerekçesiyle Washington tarafından sunulan ateşkes tasarısını reddetmiştir. Çin de Rusya ile benzer şekilde çatışmanın çözümünün yalnızca siyasal bir süreçle mümkün olabileceğini vurgulamıştır (Baroud, 2024). Hamas'ın silahlı mücadelesine sağladığı lojistik destek bakımından kilit bir aktör konumunda olan İran ise, Aksa Tufanı olarak adlandırılan operasyonun adından bölgesel gerilimin daha da tırmanmasını önlemek amacıyla daha temkinli ve dengeli bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir (Caner, 2024).

Türkiye, 7 Ekim 2023 öncesinde olduğu gibi sonrasında da İsrail'in saldırgan tutumunu eleştiren insani krizlere dikkat çeken ve siyasal çözüm yollarını önceleyen bir diplomasi yürütmüştür. Bu çerçevede çatışmaların tırmanmasının ardında da Türkiye yapıcı ve arabulucu bir tutum benimseyerek bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik etkili bir dış politika izlemeye devam etmiştir (Mengüaslan, 2024). Ayrıca çatışmaların başladığı ilk günlerden itibaren Türkiye insani yardım malzemelerinin Gazze'ye ulaştırılmasını sağlamak amacıyla çeşitli ülkelerle temas kurmuş ve uluslararası ile bölgesel düzeydeki platformlarda Filistin meselesine kalıcı bir çözüm bulunması için yoğun bir diplomasi yürütmüştür (Yılmaz, 2024).

Aksa Tufanı olarak adlandırılan operasyona Arap Birliği'nin verdiği tepki ise örgütün bölgesel meselelerde neden etkin bir rol oynayamadığını gösterir nitelikte olmuştur. Zira Arap Birliği, Arapların en önemli tarihsel meselesi olan Filistin meselesinde yine ve yeniden somut ve ortak bir politika üretmemiştir. Nitekim İsrail Gazze'de başlattığı ve katliama dönüşen askeri operasyonlara karşı kayıtsız bir tutum sergilemekle eleştirilmiş; İsrail'in Suriye ve Lübnan'a yönelik saldırılarını ise sadece açık bir pervasızlık örneği olarak nitelendirmiştir. Bu doğrultuda acil bir toplantı gerçekleştiren Arap Birliği, ABD'ye çağrıda bulunarak, İsrail üzerindeki etkisini kullanmak suretiyle Gazze'de derhal bir ateşkes

sağlanması yönünde baskı yapmasını talep etmiştir (URL-46, 2025). Ayrıca Bağdat'ta yapılan zirvede Arap liderler Gazze için yeniden yapılanma planı yaparak uluslararası kurumlar ve devletlerden hızlı bir şekilde fon talep etmiştir. Ancak Arap Birliği Sekreteri Ahmed Ebu-Gayt, Azeri gazetelerine yaptığı açıklamalarda Filistin'in için iyi olacaksa Hamas'ın Ortadoğu sahnesinden çekilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu açıklama Hamas ile Arap Birliği arasında fikir ayrılığı yaşandığını ortaya koymuştur. Hamas ise bu ifadeleri reddetmiş ancak bu değişik düşüncelerin Arap Birliği'nin Filistin-İsrail pozisyonunu etkileyecek kadar derin olmadığını belirtmiştir (URL-47, 2025).

Arap Birliği, ortak savunma mekanizmasının hayata geçirilmesine en çok ihtiyaç duyulan anlardan biri olan Gazze Savaşı'nda somut bir adım atmamış ve meseleyi üye devletlerin ulusal gündemine bırakmıştır. Nitekim Gazze'deki savaşı bitirmek adına 23 Eylül 2025 tarihinde yapılan toplantıya Arap dünyasından katılan Katar, Ürdün, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan, Arap Birliği adına değil kendi devletleri adına inisiyatif almıştır (URL-48, 2025). Benzer durum 13 Ekim 2025'te Mısır'da Gazze Barış Planı'nın ilk aşamasını konuşmak için yapılan zirvede de yaşanmıştır. Zirveye katılan Arap devletleri Bahreyn, Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt, Umman, Filistin, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri temsilcileri, Arap Birliği adına değil kendi ulusal devletleri adına hareket etmeyi tercih etmiştir. Bunun en önemli göstergesi, zirve sonunda imzalanan "Kalıcı Barış ve Refah için Trump Deklarasyonu" isimli belgeyi Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah es Sisi ve Katar Emiri Temim bin Hamed Al Sani'nin Arap Birliği adına değil kendi devletleri adına imzalaması olmuştur (URL-49, 2023). Bu durum Arap devletlerinin bölgesel düzlemdeki önemli konularda beraber hareket etme ve Arap Birliği adına karar alma kapasitelerine ilişkin eksikliği bir kez daha gözler önüne sermiştir.

5. SONUÇ

Arap Birliği, gerek Ortadoğu coğrafyasındaki en kalabalık etnik grup olan Arapların ulus üstü temsilini sağlayan bir yapı olması gerekse tüm Arap devletlerinin üye olduğu bir örgüt olması nedeniyle siyasal, ekonomik, askeri ve toplumsal dengeler anlamında oldukça önemli bir bölgesel örgüt olagelmıştır. Ancak bu tez kapsamında detaylı olarak incelendiği üzere Arap Birliği'nin kurumsallık ve işlevsellik açısından barındırdığı eksiklikler, Avrupa Birliği veya Şanghay İşbirliği Örgütü gibi diğer önemli bölgesel örgütlere nazaran kayda değer bir nüfuz elde edememesine neden olmuştur. Nitekim Arap Birliği, kuruluşundan itibaren üyeleri arasında ortak bir siyasal hedef veya bütünleşmiş bir politika geliştiremediği için bölgesel ve uluslararası meselelerde etkili bir aktör haline gelememiştir. Üye devletlerin çoğunun diktatörlük, totaliter veya monarşik yönetim biçimleriyle idare edilmesi, devletlerin kendi rejim güvenliklerini ve ulusal çıkarlarını ön planda tutmalarına yol açmış, bu durum birlik bünyesinde ortak hareket etmeyi zorlaştırmıştır. Ortak bir karar alma mekanizmasının işletilememesi ise Arap dünyasında çatışmaların ve iç savaşların sürmesine neden olmuş; aynı zamanda Arap Birliği'nin İsrail'in kurulma sürecini engellemede ya da Filistin meselesine kalıcı ve etkili bir çözüm üretmede başarısız kalmasına yol açmıştır. Yine de uzun yıllar sonra bağımsızlık ve egemenliklerini kazanan Arap devletleri için Arap Birliği etrafında toplanarak ortak hareket etme arzusu uluslararası siyasette ve bölgede Arapların baş aktör olmasına fırsat yaratmıştır. Başarılı sonuçların somut örnekleri arasında 1973 Petrol Krizi'ni, Güney ve Kuzey Yemen'in birleşmesi sürecini saymak mümkündür.

Öte yandan tezin temel amacı bağlamında yapılan tarihsel örnek olay incelemelerinden hareketle Arap Birliği'nin bölgesel anlamdaki sorun veya konularda etkisiz ve işlevsiz bir rol üstlenmesinin somut örneklerinin daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Üye devletlerin kendi aralarında yaşadığı nüfuz mücadeleleri ve küresel güçlerle kurdukları pragmatik ilişkiler, Arap Birliği'nin bölgesel etki düzeyinin sınırlı kalmasında oldukça etkili olmuştur.

2010 yılında başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan süreç, Arap Birliği'nin bölgesel konu ve sorunlardaki reaksiyonlarının analizi ve bölgesel etkililiği açısından önemli bir test olmuştur. Arap Baharı, Arap devletlerinde özgürlük, refah, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve liyakate dayalı yönetim taleplerini görünür kılmış; baskıcı rejimler tarafından yönetilen Arap halklarının toplumsal mücadelesini görünür kılmıştır. Arap Baharı ile birlikte başlayan süreçte oldukça çıkan toplumsal tepki, protesto ve mücadele, Arap Birliği'nin

bölgesel rolünü yeniden değerlendirme gerekliliğini beraberinde getirmiştir.

Nitekim Libya'daki kriz, Arap Birliği'nin geçmişe kıyasla toplumsal talepleri kısmen dikkate almasına yol açmış; örgüt Katar'ın girişimleri doğrultusunda uluslararası müdahaleye onay vermiştir. Ancak bu tutum istikrarlı bir çizgi sergilememiştir. Nüfusunun büyük çoğunluğunu Şiiilerin oluşturduğu ve Sünni azınlık tarafından yönetilen Bahreyn'de protestolar başladığında, Suudi Arabistan öncülüğünde Körfez İşbirliği Konseyi üyesi devletler, gösterilere karşı güç kullanımını desteklemiş ve Sünni yönetimi korumak için askerî müdahalede bulunmuştur. Aynı dönemde Suriye'de mezhep temelli ayrışmasının derinleşmesi ise bölgenin mezhepsel hatlar üzerinden yeniden kutuplaştığını göstermiştir (Ryan, 2012). Bu gelişmeler, Arap Birliği'nin üye devletlerin rejim güvenliği ve mezhepsel çıkarları karşısında ortak ve tutarlı bir politika üretmediğini ortaya koymuştur.

Öte yandan bazı Arap devletleri, Arap Baharı ile başlayan protestolar sürecinin bastırmayı ve rejimlerini korumayı başardıktan sonra ekonomik ve medya gücünü Mısır'da darbe sonrası yönetimin desteklenmesi için kullanmış; Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt'in yaklaşık 12 milyar dolarlık ekonomik yardımı bu desteğin somut göstergesi olmuştur (Lynch, 2011; Hearst, 2013). Bu durum, Arap Birliği'nin bölgesel istikrarı önceleyen bir yapıdan çok rejim odaklı güvenlik yaklaşımlarına eğilim gösterdiğini gösterdiğinin önemli bir göstergesi olmuştur. Libya müdahalesinde NATO'nun yetkilerini aşması ve sivillerin zarar görmesi, Suriye krizinde uluslararası müdahale ihtimalini zayıflatmış; ayrıca Rusya ve Çin'in Suriye kararlarını reddetmesinde stratejik çıkarları kadar bu deneyimin olumsuz izlenimleri de etkili olmuştur. Bu süreçte Arap Birliği, Suriye'de yaşanan insani krize yönelik etkin bir arabuluculuk ya da çözüm mekanizması geliştirememiştir.

Arap Baharı'nın getirdiği dönüşüm taleplerine rağmen, Arap Birliği'nin bölgesel etkililiği üye devletlerin rejim merkezli hesapları, mezhepsel rekabetler ve dış aktörlerin stratejik çıkarları nedeniyle sınırlı kalmıştır. Örgütün kurumsal ve işlevsel yapısını güçlendirme adına önemli bir çaba olmaması, bölgede ortaya çıkabilecek yeni sorun veya gelişmelerde Arap Birliği'nin rolünün yine sınırlı düzeyde kalmasında etkili olacaktır. Kurumsal ve işlevsel yapıyı güçlendirmekten sadece büyük politikalar üretmek anlaşılmamalıdır. Örneğin basit bir nokta gibi görünse de bu çalışma kapsamında yapılan araştırma sırasında görüldüğü üzere Arap Birliği'nin resmi internet sitesinin güncel ve işlevsel bir yapıda olmaması, internet sitesinde Arapça dışında hiçbir dilde yayımın olmaması, önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu durum aslında üye devletlerin kendi iç mekanizmalarının Arap Birliği'ni nedenli önemsediğinin de bir göstergesidir.

Bu çalışmada 1945'ten bugüne değin yaşanan ve Arap dünyasını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen önemli bölgesel olaylarda Arap Birliği'nin reaksiyonları analiz edilmiş ve bu analiz bağlamında örgütün bölgesel politikalarının etkililiği sorgulanmıştır. Bu sorgulama ile bölgesel bir örgüt olarak Arap Birliği'nin birkaç örnek dışında Arap coğrafyasında etkili bir aktör olmayı başaramadığı, etkililiğini arttırma noktasında elde edilen kimi fırsatların ise üye devletlerin kurumsallaşmaya yönelik farklı vizyonları ve birbirleriyle rekabeti nedeniyle değerlendirilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle çalışmanın kapsamında yapılan değerlendirmelerden hareketle Arap Birliği'nin etkili bir bölgesel aktör olabilmesi için öncelikle şu dört başlıkta adımların atılması gerektiğini söylemek mümkündür:

1- Arap Birliği'nin kurumsal yapısını güçlendirmek adına örgüt bünyesinde ortak dış, savunma, ekonomi politikalarının koordinasyonunun güçlendirilmesi.

2- Arap coğrafyasındaki siyaseti doğrudan etkileyen mezhepsel rekabetlerin örgütün kurumsal yapısına yansımalarının engellenmesi ve Arap Birliği'nin bu konuda mümkün olduğunca tarafsız bir pozisyonda olması. Bölgesel konu ve meselelere mezhep temelli yaklaşılmaması

3- Arap Birliği bünyesinde insan hakları koruma mekanizmalarının kurumsallaştırılması ve böylece Arap halklarının örgütün kurumsal kimliğine olan inancının güçlendirilmesi.

4- Bölgesel krizlere yönelik tutarlı diplomatik süreçlerin işletilmesidir.

Her biri ayrı ayrı ve detaylı olarak planlanması gereken bu adımların kısa vadede Arap Birliği'nin uluslararası arenadaki meşruiyetini arttırma, orta ve uzun vadede ise bölgedeki etki kapasitesini ve nüfuzunu güçlendirme potansiyeli taşıdığını söylemek mümkündür.

6. KAYNAKLAR

- Adams, S.**, 2012. “Libya and the responsibility to protect”. *Occasional Paper Series*.
- Adler, E., Barnett, M.**, 1998. *Security communities*, Cambridge University Press, Cambridge, 467s.
- Aguirre, M., Bustelo, M. G.** 2024. The Global South and mediation between Israel and Palestine: The conflict needs a new paradigm and renewed third parties. *Cebri-Revista*, 3(10), 144-164.
- Ahram, A., Lust, E.**, 2016. The decline and fall of the Arab State. *Survival*, 58(2): 7-34
- Akçay, E. Y.**, 2013. İran- Irak Savaşı’nın bölgeye etkileri. *Ufuk Üniversitesi SBE Dergi*, 2(3): 105-121.
- Aksu, Z.**, 2022. Türk dış politikası ve uluslararası örgütler. *Uluslararası Stratejik Boyut Dergisi*, 2(2): 79-91.
- Akyol, C. P.**, 2017. Arap Devletleri Ligi, Ortadoğu ve bölge dengeleri üzerindeki etkisi. *Gazi Akademik Bakış*, 11(21): 277-302.
- Anadolu Ajansı.**, 2023. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/russia-warns-of-absolutely-unacceptable-civilian-casualties-in-case-of-israeli-ground-operation-in-gaza/3018292> 06 Temmuz 2025.
- Arı, T.**, 2013. *Uluslararası ilişkiler teorileri*, MKM Yayıncılık, Ankara, 558s.
- Arı, T., Koç, E.**, 2015. Müslüman Kardeşler hareketinin Mısır hükümeti ile paradoksal ilişkilerinin analizi: 1931-1970. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42: 225-232.
- Armaoğlu, F.**, 1994. Filistin meselesi ve Arap-İsrail savaşları (1948-1988). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 584s.
- Armaoğlu, F.**, 2010. 20. yüzyıl siyasi tarihi. Alkım, İstanbul, 752s.
- Armstrong, D., Lloyd, L., Redmond, J.**, 2004. *International organisation in world politics* third editon, London, Red Globe Press, 2004, 280s.
- Ayvaz, Z.**, 2020. Astana ve Soçi süreçlerinin Türk-Rus ilişkilerine etkileri. *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 46-63.
- Atacan, F.**, 2004. Değişen toplumlar değişmeyen siyaset: Ortadoğu. Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 404s.
- Ateş, D.**, 2019. *Uluslararası örgütler: Devletlerin örgütlenme mantığı*. Dora Basım Yayıncılık, Bursa, 412s.

- Athoğlu, Y.**, 2024. Lübnan'ın güney sınırı: çatışma, işgal ve toprak ihtilafı. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 11(2): 71-100.
- Ay, H. U.**, 2019. 1945-2019 Döneminde Arap Birliği ve etkinlik mücadelesi. *Yüksek Lisans Tezi* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydemir, A.**, 2019. Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu savunma politikaları 1950-1959. *Journal of Anglo-Turkish Relations*, 1(1): 113- 116.
- Ayhan, V.**, 2011. Libya savaşı, uluslararası etkileri ve Türkiye'nin konumu. *Ortadoğu Analiz*, 3(28): 10-11.
- Ayhan, V.**, 2016. Tunus isyanı: Arapların devrim ateşini yakması. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2): 59-94.
- Ayubi, N.**, 1995. Over-stating the Arab state: politics and society in the Middle East, I.B. Tauris, New York, 530s.
- Baczko, A., Dorronsoro, G., Quesnay, A., O'Mahony, M.**, 2013. Mobilisations as a result of deliberation and polarising Crisis: The peaceful protests in Syria (2011). *Revue Française de Science Politique*, 63(5): 8-13.
- Bakan, S., Katılmış, C.**, 2021. Ortadoğu'da bir bölgesel örgüt olarak İslam İş birliği Teşkilatı'nın etkinliği üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(1): 80-96.
- Baroud, R.**, 2024. 'Solidarity of action': Is Africa reclaiming its historic role as the center of Palestinian solidarity?. *Insight Turkey*, 26(3): 39–50.
- Beck, M.**, 2015. "Upgrading the Arap League by establishing a joint military force?", News Analysis, Center for Mellomoststudier, 3.
- Bekaroğlu, E., Kurt, V.** 2016. Mısır'da otoriter rejimin sürekliliği ve ordu: "Arap Baharı" ve sonrası süreç analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2): 1-36.
- Bellamy, A., Williams, P.** 2011. The new politics of protection? Cote d'Ivoire, Libya and the responsibility to protect. *Royal Institute of International Affairs*, 87(4): 841- 846.
- Bellin, E.**, 2012. Reconsidering the robustness of authoritarianism in the Middle East: lessons from the Arab Spring. *Comparative Politics*, 44(2): 127-149.
- Black, I.**, 2011. <https://www.theguardian.com/world/2011/nov/02/syrian-acceptance-of-arab-league-ceasefire-plan> 4 Ekim 2024.
- Black, I.**, 2014. <https://www.theguardian.com/world/2014/may/22/russia-china-veto-un-draft-resolution-refer-syria-international-criminal-court> 20 Mart 2024.
- Bostancı, M.** 2013. Türk-Arap ilişkilerine etkisi bakımından Bağdat Paktı. *Akademik Bakış*, 7 (13): 171-184

- Bozarslan, H.**, 2014. Ortadoğu: Bir şiddet tarihi. (Çev. A. Berktaş). İletişim Yayınları, İstanbul, 390s.
- Buçukcu, Ö.**, 2012. “Suriye krizinde bölgesel ve küresel aktörler”. (Ed. B. Akgün). SDE Analiz, s. 4-7.
- Bulut, M., Bulut, S.**, 2021. 2006 Temmuz savaşı, 2011 Suriye krizi ve 2019 protestoları perspektifinden Hizbullah’ın Lübnan’daki rolü. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10(1): 101-120.
- Bural, E.**, 2018. <https://21yyte.org/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/yemen-den-yukselen-agit-unutulan-savas/25928> 30 Mayıs 2025.
- Caner, M.**, 2024. Understanding Iran’s position in the post-october 7 Middle East. *Insight Turkey*, 26(4): 23-36.
- Canyurt, D.**, 2018. Kazanamı olmayan savaş “Suriye iç savaşı”: Neden bitmedi, barış nasıl gelebilir? *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(4): 1103-1120.
- Cicioğlu, F., Miş, N.**, 2013. Arap baharı ve yeni Ortadoğu. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 1-4.
- Cleland, W.**, 1960. The League of Arab States after fifteen years. *World Affairs*, 123(2): 49-52.
- Cleveland, W.**, 2015. Modern Ortadoğu tarihi. (Çev. M. Harmancı). Agora Kitaplığı, İstanbul, 634s.
- Cocks, P.**, 1980. Towards a Marxist theory of European integration. *International Organization*, 34(1): 1–40.
- Cooper, H., Gordon, M., MacFarquhar, N.**, 2015. <https://www.nytimes.com/2015/10/01/world/europe/russia-airstrikes-syria.html> 22 Mayıs 2025.
- Cuddy, A., Donnison, J.** 2025. <http://bbc.com/news/articles/c07kpjyzgllo> 06 Temmuz 2025.
- Çavuşoğlu, E.**, 2018. Arap-İsrail sorunu ekseninde İngiltere’nin post-kolonyal körfez politikası (1971-1991). *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi*. 11: 1-27.
- Çakmak, C.**, 2014. “Uluslararası örgütler”, Editör Şaban Kardeş ve Ali Balcı, İçinde Uluslararası İlişkilere Giriş, (ss. 299-315), İstanbul, Küre Yayınları.
- Çalış, Ş. H., Akgün, B., Kutlu, Ö.**, 2006. Uluslararası örgütler ve Türkiye. Çizgi Kitabevi, Konya, 802s.

- Çelik, Ş.,** 2007. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin tutuklama kararlarıyla ilgili bir değerlendirme: Sudan Devlet Başkanı Ömer El-Beşir Örneği. *Güvenlik Stratejileri*, 7(14), 87-100.
- Çetin, N., Aslan Özcan, S.,** 2025. Çatışma çözümü bağlamında Orta Doğu devletleri: Filistin – İsrail savaşı örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(Filistin Özel Sayısı): 517-536.
- Daalder, I., Stavridis, J.,** 2012. NATO's victory in Libya: The right way to run an intervention. *Foreign Affairs*, 91(2): 2-7.
- Daban, E. Z., Daban, C.,** 2018. Saddam Hüseyin dönemi Irak dış politikası: Irak-İran savaşı, Kuveyt'in işgali ve ABD'nin Irak'a müdahalesi. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1): 83-109.
- Dakhlallah, F.,** 2012. The Arab League in Lebanon: 2005–2008. *Cambridge Review of International Affairs*, 25(1), 53-74.
- Davenport, K., Horner, D.,** 2012. “Obama warns Syria on chemical arms”. *Arms Control Today*, 42(7): 27-28.
- Daviş, A.,** 2004. Arap milliyetçiliği zaferden umutsuzluğa (Çev. Lütü Yaycın). Literatür Yayınları, İstanbul, 374s.
- Demircan, N.,** 2020. Yahudi devletinin inşası ve Arap-İsrail çatışmasının başlangıcı. *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 4(2): 215-226.
- Demirtaş, E.,** 2014. Ortadoğu'da devlet ve iktidar. Metis Yayıncılık, İstanbul, 192s.
- Derradji, A.,** 2011. Tunisia: from Bourguiba's era to the Jasmine Revolution fall of Ben Ali. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 1(2): 37-54.
- De Soto, H.,** 2011. <https://foreignpolicy.com/2011/12/16/the-real-mohamed-bouazizi> 03 Ocak 2025.
- Dinç, C.,** 2018., Avrupa Birliği'nin ve Üç Büyük Üyesinin Arap Baharı'na Yaklaşımları. *Çankırı Karatekin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2): 1-33
- Doğan, B.,** 2021 Arap Birliği'nin üye ülkeleri arası çatışmaları çözme kapasitesi. *Ortadoğu Etütleri*, 13 (3): 313-336.
- Dönmez, G.,** 2015. Arap Birliği: Siyasi ve hukuki niteliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1): 171-208.
- Duman, S.,** 2005. Ortadoğu krizleri ve Türkiye. *Atatürk Yolu Dergisi*, 9(35): 313-332.
- Duman, Ö.,** 2020. Arap dünyasında Mısır lideri Cemal Abdülnasır rüzgârı ve Nasır sonrası 1970-1981 yılları arasında Mısır'ın durumu. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 3(1): 27-40.

- Erdurmaz, S.**, 2022. Mısır’da Mübarek sonrası iç dinamiklerin etkinlik mücadelesi. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 3(15): 51-62.
- Erkmen, S.**, 2009. Filistin’de iktidar mücadelesi: Hamas-Fetih ilişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 1(2): 14-21.
- Ergun, P.**, 2011. Ortadoğu halkları ayaklandı. *Cumhuriyet Gazetesi*, s14.
- Embel, E.**, 2014. Avrupa için ortak dış politika oluşturma sürecindeki ilk adımlar: 1973 Arap-İsrail savaşı ve Avrupa Birliği. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(1): 75-90.
- Emir, M.**, 2024 Stratejik dönüşümler çerçevesinde ABD’nin Ortadoğu politikasının analizi (1990-2024). *UPA Strategic Affairs*, 5(2): 97-155.
- Esposito, J., Piscatori, J.**, 1991. Democratization and Islam. *Middle East Journal*, 45(3): 427-440.
- Fahim, K.**, 2012. <https://www.nytimes.com/2012/01/23/world/middleeast/arab-league-floats-new-peace-plan-for-syria.html> 18 Ekim 2024.
- Fraihat, I., Ezbidi, B.**, 2023. The lasting impact of Trump’s ‘Deal of the Century’ on the question of Palestine. *Middle East Critique*, 3(1): 121-141.
- Fukuyama, F.**, 1989. The end of history?. *The National Interest*, 16:3-18.
- Gause, F.**, 2011. Why Middle East studies missed the Arab spring: the myth of authoritarian stability. *Foreign Affairs*, 90(4): 84-85.
- Gately, D.**, 1984. A ten-year retrospective: OPEC and the world oil market”. *Journal of Economic Literature*, 22(3): 1100-1114.
- Gazzini, C.**, 2011. Was the Libya intervention necessary?. *Middle East Report*, 261:2-9.
- Gelen, R.**, 2019. Arap-İsrail Savaşları ve Türkiye’nin tutumu. *Yüksek Lisans Tezi Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray*.
- Gerges, F. A.**, 2014. Bir kırılma. F. A. Gerges (Ed). *Yeni Ortadoğu*. Matbuat Yayın Grubu, İstanbul.
- Govern, K.**, 2015. <https://www.jurist.org/commentary/2015/04/kevin-govern-arab-league/> 08 Şubat 2025.
- Görgülü, A.**, 2024. Türk basınında 1967 Arap-İsrail savaşı. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1): 26-35.
- Güdül, S.**, 2018. Lübnan iç savaşında Filistinli örgütlerin rolü. *Türk Araştırma Dergisi*, 13(22): 251-269.
- Gün, M. S.**, 2012. Yemen’de Arap Baharı. *Yasama Dergisi*, 22: 1-21.

- Gündüz, T.**, 2002. Arap Birliği. Kozan Yayınları, Ankara, 226s.
- Güven, E.**, 2013. Arapların İsrail'e 'pes' dediği savaş. Atlas Tarih. <https://erdalguven.wordpress.com/2013/10/25/1206> 10 Şubat 2025.
- Gökbel, A., Waka, S. K. M. A.**, 2021. The country exposed to regional entrapment after the Arab Spring: Yemen. *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 39-55.
- Habibi, N.**, 2009. The impact of the global economic crisis on Arab countries", *Crown Center for Middle East Studies*, 40: 1-9.
- Hallwood, P., Sinclair, S.**, 1982. OPEC's developing relationships with the third world. *International Affairs*, 58(2), 271-286.
- Hasgüler, M., Uludağ, M.**, 2014. Devletlerarası ve hükümetler dışı uluslararası örgütler: Tarihçe, organlar, belgeler ve politikalar, Alfa Yayınları, İstanbul, 733s.
- Hearst, D.**, 2013. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/aug/20/saudi-arabia-coup-egypt> 12 Ağustos 2025.
- Heywood, A.**, 2018. Küresel siyaset. (Çev. Nasuh Uslu), BB101 Yayınları, Ankara, 749s.
- Hinnebusch, R.**, 2009. Syrian foreign policy under Bashar al-Assad. *Ortadoğu Etüdleri*, 1(1): 7-26.
- Howorth, J.**, 2013. Humanitarian intervention in the post-cold war era: a provisional balance-sheet in light of Libya, Syria and Mali. *Fundacion Chile*.
- ICG.**, 2012. <http://www.crisisgroup.org> 21 Haziran 2025.
- Ismael, J., Ismael, S.**, 2013. The Arab Spring and the uncivil state. *Arab Studies Quarterly*, 35(3): 235-236.
- İbrahim, R.**, 2016, Regional organizations and internal conflict: The Arab League and Arab Spring. *BPC Policy Brief*, 4(2):1-32.
- Jabber, P.**, 1978. Conflict and cooperation in OPEC: Prospects for the next decade. *International Organization*, 32(2), 377-399.
- Jamell, O.** 2022. Arap Baharı ve Irak, *Ahi Evran Akademi (AEA)*, 3(1): 41-51.
- Jeavans, C.**, 2014. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-25810934> 15 Mart 2025.
- Jones, S.**, 2013. The mirage of the Arab spring: deal with the region you have, not the region you want. *Foreign Affairs*, 92(1): 55-63.
- Kalyenci, S.** 2021. <https://thecradleturkiye.com/articles/ahmet-sara-bagdata-davet-edilince-cehennem-buz-kesti> 05 Temmuz 2025.

- Karadağ, Ş.**, 2016. 1945'ten günümüze Arap-İsrail Savaşları. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Fakültesi Lisans Bitirme Projesi, Konya
- Karam, S.**, 2011. <https://www.reuters.com/article/us-libya-gaddafi-address-idUSTRE72G7B220110317/> 19 Eylül 2024.
- Karavelioğlu, F.**, 2009. <https://www.proquest.com/openview/965b8ff3220cf7a99bbc5a02e2eb8f9e/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026366&diss=y> 18 Eylül 2025.
- Katıtaş, G.**, 2019. Latin Amerika'da örtüşen bölgeselcilik. *Öneri Dergisi*, 14(52): 255-293.
- Kaya, S.**, 2023. Bölgeselcilik tartışmaları ışığında merkezi Asya'nın güvenlik mimarisini anlamak. *TESAM Akademi Dergisi*, 10(1):187-224.
- Kaya, M., Polat, E.**, 2023. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) diplomasi serüveni: Oslo barış süreci. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26): 226-240.
- Kekilli, E.**, 2016. Haftar'ın darbe girişiminden BM çözüm taslağına Libya siyaseti. *Seta Analiz*, No. 152.
- Kemiksiz, N. N.**, 2018. Arap-İsrail sorunu ve bölgesel yansımaları. *Journal of Awareness*, 3(5): 127-144.
- Keskin, F.**, 2009. Darfur: koruma yükümlülüğü ve insancıl müdahale bir inceleme. *Uluslararası İlişkiler*, 6(21): 67-88.
- Keskin, O., Karakoç, E.**, 2022. 1956 Süveyş krizinin Mısır ile Türkiye'nin Ortadoğu politikalarına etkisi. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2): 59-68.
- Khadduri, M.**, 1946. "The Arab League as a regional arrangement". *The American Journal of International Law*, 40(4): 756-777.
- Kılhoğlu, M. E.** 2021. 1956 Süveyş krizi ve Ortadoğu'ya etkisi. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(2): 726-757.
- Koçak, K. A.**, 2012. Yasemin Devrimi'nden "Arap Baharı"na Tunus. *Yasama Dergisi* 22: 22-61.
- Konaklı, G.**, 2025. Birinci Körfez Savaşı: ABD'nin Ortadoğu stratejisi ve küresel güç dengeleri. *Metin & Analiz*, 1(2): 175-195.
- Konukcu, Y.**, 2018. Devletlerin küresel ve bölgesel güç olma stratejileri. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(3): 203-214.
- Köktaş, R.** 2018. Türkiye'nin Ortadoğu'daki bölgesel örgütlerle ilişkileri: İİT, KİK, D-8, Arap Ligi ve ECO. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2): 45-75.

- Kuduoğlu, A.**, 2018. Camp David sonrası ABD-Mısır yakınlaşması: Askeri Boyut. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 5(1): 101-137.
- Kupchan, C.**, 2014. Unpacking hegemony: The social foundations of hierarchical order.in *World Politics: Power, Order and Change*, pp. 19-60, G. J. Ikenberry (Eds), Cambridge University Press, Cambridge
- Küçükkeleş, M.**, 2012. https://file.setav.org/Files/Pdf/20121129180008_setarab_league%E2%80%99s_syrian_policy.pdf 07 Mart 2025.
- Lucas, R.**, 2004. Monarchical authoritarianism: Survival and political liberalization in a Middle Eastern regime type. *International Journal of Middle East Studies*, 36(1):103-119.
- Lundgren, M.**, 2016. Mediation in Syria: Initiatives, strategies, and obstacles, 2011–2016. *Contemporary Security Policy*, 37(2): 273-288.
- MacFarquhar, N.**, 2011. https://www.nytimes.com/2011/11/13/world/middleeast/arab-league-votes-to-suspend-syria-over-its-crackdown-on-protesters.html?_r=0 05 Nisan 2024.
- MacFarquhar, N., Bakri, N.**, 2011. <https://www.nytimes.com/2011/11/28/world/middleeast/arab-league-prepares-to-vote-on-syrian-sanctions.html> 06 Şubat 2025.
- MacFarquhar, N., Shadid, A.**, 2012. <https://www.nytimes.com/2012/02/05/world/middleeast/syria-homs-death-toll-said-to-rise.html> 09 Mart 2025.
- Mahmut, M.**, 2016. The Arab Leagues position towards the palestinian cause through its resolutions and official statements (1987-2006). *Yüksek Lisans Tezi* İslam Üniversitesi 5s.
- Majeed, R.** 2025. <https://thecradleturkiye.com/articles/ahmet-sara-bagdata-davet-edilince-cehennem-buz-kesti?utm> 12 Temmuz 2025.
- Mengüaslan, H.**, 2024. 7 ekim sonrası Türkiye'nin Gazze diplomasisi: Filistin'de barış inşasına yönelik imkân ve sınırlar. *Ombudsman Akademik, Özel Sayı 2* (Gazze): 250-281.
- Mercan, M.**, 2023. Operation Al-Aqsa Flood: A rupture in the history of the Palestinian resistance and its implications. *Insight Turkey*, 25(4): 79-91.
- Milner, H. V.**, 1997. Interests, institutions and information: Domestic politics and international relations. Princeton University Press, Princeton.
- Moon, Y.**, 2012. Democracy on the horizon: how the Arab Spring is unfolding in Jordan. *Harvard International Review*, 33(4): 28-31.

- Murphy, E.,** 1999. Economic ve political change in Tunusia : from Bourguiba to Ben Ali, Palgrave Macmillan, Newyork.
- Nebehay, S.,** 2011. “Libya attacks may be crimes against humanity: U.N.”. Web: <http://www.reuters.com/article/us-libya-protests-rights-idUSTRE71L4Z020110222> 12 Mart 2025.
- Neciyev, E.,** 2019. Cenevre’den Soçi’ye ‘Suriye’ problemine çözüm arayışları. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 5 (3): 835-850.
- Nepstad, S.,** 2013. Mutiny and nonviolence in the Arab Spring: Exploring military defections and loyalty in Egypt, Bahrain, and Syria. *Journal of Peace Research*, 50(3): 337-349.
- Okur, M. A.,** 2008. Körfez savaşı ve Irak’ın işgali arasındaki dönemde Irak’ta faaliyet gösteren BM misyonları”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 4(7): 163-180.
- Olgun, K.,** 2012. Türk basınında 1967 Arap-İsrail savaşı. 38. *Uluslararası İcanas (Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları) Kongresi* 5.
- Ozdemir, S.,** 2022. Iran-Iraq war: The employment of chemical weapons. *İran Çalışmaları Dergisi*, 6(1): 105-133
- Özalkan, S.,** 2018. Tarihsel perspektiften Arap milliyetçiliği. *İnsamer*, 56: 1-7.
- Özdemir, Ç.,** 2016. Suriye’de iç savaşın nedenleri: Otokratik yönetim mi, bölgesel ve küresel güçler mi? *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* (2): 81-102.
- Özer, Ç.,** 2023. Uluslararası politika açısından Filistin sorunu. *Küllîye (Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. yılı özel sayısı)*: 582-605.
- Özkoç, Ö.,** 2015. Kronik: Lübnan savaşı üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(3): 309-316.
- Öztekin, B.,** 2019. Devrimden darbeye: Mısır’da demokrasiye geçiş çabalarının analizi, *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(2): 71-84.
- Picard, E. & Ramsbotham A.,** 2012. Accord 24: Reconciliation, reform and resilience: Positive peace for Lebanon (Issue 24). Conciliation Resources, London.
- Perito, R.,** 2016. Libya: A post-Arab spring test for security sector reform. *CSG Papers*, 8: 1-33.
- Pirene, J.,** 1970. Büyük dünya tarihi cilt I, (Çeviren Perihan Kuturman), İstanbul, Dünya Basın Yayın, 470s.
- Piper, N.,** 2003. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=4cb1c72b2bd6c4442625ebc7f52c6149550ab35a> 25 Ocak 2025.

- Romdhani, O.**, 2013. The next revolution: A call for reconciliation in the Arab world. *World Affairs*, 176(4): 89-96.
- RT.**, 2015. Un security council unanimously adopts Syrian roadmap resolution. <https://www.rt.com/news/326466-un-syria-resolution-terror/> 22 Haziran 2025.
- Rüma, İ.**, 2014. Uluslararası örgütler. İç. *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, (ss. 371-406), Ed. Balta, E., İstanbul, İletişim Yayınları.
- Ryan, C.**, 2012. "The new Arab cold war and the struggle for Syria". *Middle East Report* 262: 28-31.
- Savaş, A. R., İşler, A.**, 2020. Güvenlik ve savunma örgütü olarak: Bağdat Paktı. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 5(2): 183-195.
- Sakr, E.**, 2005. The politics and liberation of Lebanon". *Meria Journal*, 9(4): 86-105.
- Salamey, I.**, 2015. Post-Arab Spring: changes and challenges. *Third World Quarterly*, 36(1), 111-129.
- Salha, S.**, 1996. Arap Birliği teşkilatı (siyasal ve hukuksal yapısı). Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 136s.
- Salloukh, B.**, 2005. Syria and Lebanon: A brotherhood transformed". *Middle East Report*, 236: 20-21.
- Sander, O.**, 2015. Siyasi tarih 1918-1994. İmge Kitabevi, Ankara, 605s.
- Satkowski, A.**, 2012. The Arab Spring: the case of Jordan. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2): 41-57.
- Schiff, M., Winters, A.**, 2002. Regional cooperation, and the role of international organizations and regional integration, World Bank Publisher, Washington DC (USA).
- Schmitter, P. C.**, 2005. Ernst B. Haas and the legacy of neofunctionalism. *Journal of European Public Policy*. 12 (2): 255-272.
- Sharma, J.**, 1989. Civil-war in Lebanon (1943-89). *Proceedings of the Indian History Congress*, 50: 796-797.
- Sharqieh, I.** 2011. Yemen: The search for stability and development. In. *The Arab Awakening: America and Transformation of the Middle East*, pp. 221-229, Eds. Pollack, K. M., Brookings Institution Press, Washington.
- Shukran, Q.**, 1996. <https://www.proquest.com/openview/b7822af68c8300fa8e660299d13544c4/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026366&diss=y> 25 Aralık 2024.

- Sobhan, R.**, 1984. OPEC as a source of capital for the third world: The Current Perspective. *The Bangladesh Development Studies*, 12(4): 1-28.
- Sohlman, E.**, 2011. Yemen fractures on the brink of civil war as al-qaeda gains ground. *American Foreign Policy Interests: The Journal of the National Committee on American Foreign Policy*, 33(5): 236-240.
- Solak, A. O.**, 2012. Petrol fiyatlarını belirleyici faktörler. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2): 117-124.
- Soysal, İ.**, 1991. 1955 Bağdat Paktı. *Belleten*, 55(212): 179-238.
- Stoakes, F.**, 1976. The civil war in Lebanon. *The World Today*, 32(1): 12-14.
- Susser, A.**, 2012. The Arab spring: competing analytical paradigms. *Bustan: The Middle East Book Review*, 3(2): 109-130.
- Semin, A.**, 2015. Yemen krizi, husiler ve İran-Körfez güç mücadelesi. *Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi*. No: 1201.
- Şahin, M.**, 2006. Arap Birliği. İç. *Uluslararası örgütler ve Türkiye*, pp. 535-554, Ed. Çalış, H. Ş., Akgün, B. & Kutlu, Ö., Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Şen, A.**, 2002. Mısır Devrimi'nin 50. yıl dönümünde Arap dünyası: Arap Birliği'nde gelinen nokta", *Stratejik Analiz*, 3(29).
- Taş, A. E.**, 2020. Cezayir'i garp vilayetlerinin kuruluşu meselesi ve ilk Cezayir beylerbeyileri. *İslam Medeniyetleri Araştırma Dergisi*. 5(2): 250-284.
- Tekdemir, M., Biçen, F. Z., Tekdemir, A.**, 2023. Arap milliyetçiliği ve 1967 Arap-İsrail Savaşı. *Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi*, 3(2): 122-132.
- Tepeciklioğlu, A., Tepeciklioğlu, E.**, 2015. Teoriden pratiğe: Suriye krizi ve uluslararası toplum". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(1), 163-193.
- The Guardian.**, 2011. <https://www.theguardian.com/world/2011/dec/19/syria-to-admit-arab-league-observers> 08 Ekim 2024.
- Thompson, E.**, 2002. Will Syria have to withdraw from Lebanon?". *Middle East Journal*, 56(1): 72-93.
- Tomak, Ö., Ataç, K. K.**, 2023. Dış politikada istihbaratın önemi ve etkileri: ABD ve 2003 Irak savaşı örneği. *İstihbarat Çalışmaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 150-177.
- Totten, M.**, 2013. Syria's endgame: Prospects Dim, Options Narrow. *World Affairs*, 176(2): 28-34.
- Totten, M.**, 2014. Year four: the Arab spring proved everyone wrong. *World Affairs*, 177(2):43-49.

- URL-1., 2024. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/bolgeselcilik> 12 Temmuz 2024.
- URL-2., 2024. <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> 26 Ağustos 2024.
- URL-3., 2024. <https://digitallibrary.un.org/record/529421?v=pdf> 16 Eylül 2024.
- URL-4., 2011. <https://www.bbc.com/news/world-africa-12317927> 30 Eylül 2024.
- URL-5., 2011. The outcome of the council of the League of Arab States on the implications of the current events in Libya and the Arab position.
- URL-6., 2011. <https://ntclibya.org/5-goals-set-for-the-ntc-by-the-libyan-people> 16 Eylül 2024.
- URL-7., 2024. <https://www.globalr2p.org/resources/resolution-1973-libya-s-res-1973/#:~:text=Resolution%201973%20authorizes%20Chapter%20VII,airspace%20and%20an%20arms%20embargo> 22 Eylül 2024.
- URL-8., 2011. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-15330296> 2 Ekim 2024.
- URL-9., 2012. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120327_syria_annan 20 Ekim 2024.
- URL-10., 2012. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120327_syria_annan 26 Ekim 2024.
- URL-11., 2012. <https://www.milliyet.com.tr/son-dakika-haberleri> 29 Ekim 2024.
- URL-12., 2012. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-20690148> 10 Ekim 2024.
- URL-13., 2025. <https://ticaret.gov.tr/data/5ea71b2413b8763238b2948c/Tunus%20%C3%9Clke%20Profili%202025.pdf> 28 Mayıs 2025.
- URL-14., 2025. <https://ticaret.gov.tr/data/5ef34c4113b876a1ec56ae1b/Ummman%20%C3%9Clke%20Profili%202025.pdf> 28 Mayıs 2025.
- URL-15., 2025. <https://ticaret.gov.tr/data/5f15a35213b876d3e4564f8d/SA%20%C3%BClke%20pro fili%202025.pdf> 28 Mayıs 2025.
- URL-16., 2024. <https://ticaret.gov.tr/data/5f2bf49713b87674e4da115d/YEMEN%20%C3%BClke%20profili%202025.pdf> 28 Mayıs 2025.

- URL-17.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5efddddd13b876a83c6f2fba/IRAK%20%C3%BCIke%20p
rofil%202025.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5efddddd13b876a83c6f2fba/IRAK%20%C3%BCIke%20p
rofil%202025.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-18.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5ef635e013b8762b38e2ffc0/L%C3%9CBNAN%20%C3
%BCIke%20profil%202025.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5ef635e013b8762b38e2ffc0/L%C3%9CBNAN%20%C3
%BCIke%20profil%202025.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-19.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5ef5f1d013b8762b38e2fd9f/%C3%9CRD%C3%9CN%20
%C3%BCIke%20profil%202025.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5ef5f1d013b8762b38e2fd9f/%C3%9CRD%C3%9CN%20
%C3%BCIke%20profil%202025.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-20.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5f0d69cc13b8769ff05749b4/MISIR%20%C3%BCIke%20
profil%202025.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5f0d69cc13b8769ff05749b4/MISIR%20%C3%BCIke%20
profil%202025.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-21.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5ec9782b13b8764f4402f1d7/Libya%20%C3%9CIke%20
Profil%202025.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5ec9782b13b8764f4402f1d7/Libya%20%C3%9CIke%20
Profil%202025.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-22.,** 2024.
[https://ticaret.gov.tr/data/5ed8dcce13b876d8ec73d566/F%C4%B0L%C4%B0ST%
C4%B0N%20%C3%BCIke%20profil%202024.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5ed8dcce13b876d8ec73d566/F%C4%B0L%C4%B0ST%
C4%B0N%20%C3%BCIke%20profil%202024.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-23.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5efc837f13b876f898f3c35d/BAE%20%C3%BCIke%20pr
ofili%202025.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5efc837f13b876f898f3c35d/BAE%20%C3%BCIke%20pr
ofili%202025.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-24.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5f0f838c13b8762b0cc88b73/Kuveyt%20%C3%9CIke%2
0Profil%202024.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5f0f838c13b8762b0cc88b73/Kuveyt%20%C3%9CIke%2
0Profil%202024.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-25.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5ea8330313b876408c1fb17d/Cezayir%20%C3%9CIke%2
0Profil%202025.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5ea8330313b876408c1fb17d/Cezayir%20%C3%9CIke%2
0Profil%202025.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-26.,** 2024. <https://www.mfa.gov.tr/komorlar-kunyesi.tr.mfa> 30 Mayıs 2025.
- URL-27.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5b885d7aaf23be7c5c10c652/C%c4%b0BUT%c4%b0%20
%c3%bclke%20profil%202025.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5b885d7aaf23be7c5c10c652/C%c4%b0BUT%c4%b0%20
%c3%bclke%20profil%202025.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-28.,** 2025. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/somali/genel-bilgiler> 30 Mayıs 2025.
- URL-29.,** 2025. [https://ticaret.gov.tr/data/5ef5c31a13b8762b38e2fc14/FAS-
%C3%9CIke%20Profil%2025.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5ef5c31a13b8762b38e2fc14/FAS-
%C3%9CIke%20Profil%2025.pdf) 30 Mayıs 2025.

- URL-30.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5fa9240113b8762e4ca1a800/Katar%20%C3%9Clke%20P
rofili%202025.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5fa9240113b8762e4ca1a800/Katar%20%C3%9Clke%20P
rofili%202025.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-31.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5ef5f1d013b8762b38e2fd9f/%C3%9CRD%C3%9CN%20
%C3%BClke%20profili%202025.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5ef5f1d013b8762b38e2fd9f/%C3%9CRD%C3%9CN%20
%C3%BClke%20profili%202025.pdf) 28 Mayıs 2025.
- URL-32.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5fa9240113b8762e4ca1a800/Katar%20%C3%9Clke%20P
rofili%202025.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5fa9240113b8762e4ca1a800/Katar%20%C3%9Clke%20P
rofili%202025.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-33.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5f1e9d8913b876b04c77d2dd/Moritanya%20%C3%9Clke
%20profili%202024.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5f1e9d8913b876b04c77d2dd/Moritanya%20%C3%9Clke
%20profili%202024.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-34.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/5ed6044b13b87656dc5b5a22/Suriye%20%C3%9Clke%2
0Profili%202025.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5ed6044b13b87656dc5b5a22/Suriye%20%C3%9Clke%2
0Profili%202025.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-35.,** 2025.
[https://ticaret.gov.tr/data/63dcf50f13b87627bc2a1f06/Bahreyn %C3%9Clke Rapo
ru.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/63dcf50f13b87627bc2a1f06/Bahreyn %C3%9Clke Rapo
ru.pdf) 30 Mayıs 2025.
- URL-36.,** 2014. [https://www.voaturkce.com/a/suriye-baris-gorusmeleri-yeniden-
basladi/1848298.html](https://www.voaturkce.com/a/suriye-baris-gorusmeleri-yeniden-
basladi/1848298.html) 30 Mayıs 2025.
- URL-37.,** 2011. [https://www.aljazeera.com/news/2011/2/11/hosni-mubarak-resigns-as-
president](https://www.aljazeera.com/news/2011/2/11/hosni-mubarak-resigns-as-
president) 18 Haziran 2025.
- URL-38.,** 2017. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39517764> 19 Mayıs 2025.
- URL-39.,** 2017. [http://www.hurriyet.com.tr/suriyeden-tansiyon-dusuren_aciklama-
40419810](http://www.hurriyet.com.tr/suriyeden-tansiyon-dusuren_aciklama-
40419810) 21 Haziran 2025.
- URL-40.,** 2013. <http://www.acrseg.org/2294/bcrawl> 21 Mayıs 2025.
- URL-41.,** 2012. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120329_baghdad_summit
31 Mayıs 2025.
- URL-42.,** 2011. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-12336960> 01 Haziran 2025.
- URL-43.,** 2011. https://www.cjpme.org/fs_111 05 Haziran 2025.
- URL-44.,** 2025. [https://www.unrwa.org/resources/reports/unrwa-situation-report-156-
situation-gaza-strip-and-west-bank-including-east-jerusalem](https://www.unrwa.org/resources/reports/unrwa-situation-report-156-
situation-gaza-strip-and-west-bank-including-east-jerusalem) 16 Haziran 2025.
- URL-45.,** 2024. [https://www.aljazeera.com/news/2024/2/7/un-chief-warns-of_age-of-
chaos-as-security-council-stays-divided-on-gaza](https://www.aljazeera.com/news/2024/2/7/un-chief-warns-of_age-of-
chaos-as-security-council-stays-divided-on-gaza) 25 Haziran 2025.

- URL-46.,** 2025. <https://www.middleeastmonitor.com/20250319-arab-league-urges-us-to-press-israel-to-halt-gaza-ceasefire-violations> 20 Temmuz 2025.
- URL-47.,** 2025. <https://www.indyturk.com/node/754250/d%C3%BCnya/gazzenin-gelece%C4%9Fi-hamas-ile-arap-birli%C4%9Fi-aras%C4%B1nda-tart%C4%B1%C5%9Fma-yaratt%C4%B> 26 Eylül 2025.
- URL-48.,** 2025. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cyv68v8v3z1o> 10 Kasım 2025.
- URL-49.,** 2025. <https://t24.com.tr/haber/kalici-baris-ve-refah-icin-trump-bildirisi-nin-tam-metni-yayimlandi,1267551> 01 Kasım 2025.
- URL-50.,** 2024. <https://ilkha.com/analiz/misirda-siyonizm-ve-bati-destekli-3-temmuz-darbesi-402645> 20 Aralık 2025.
- URL-51.,** 2024. <https://english.ahram.org.eg/News/530793.aspx> 21 Aralık 2025.
- Uslu, N.,** 2015. Körfez Savaşı ve Amerika'nın Politikaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(3): 71-93.
- Uzgel, İ.,** 1998. Türk dış politikasında 'sivilleşme' ve demokratikleşme sorunları: Körfez Savaşı örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(1): 307-326.
- Yalçın, O.,** 2021. 1967 Arap-İsrail savaşı ve savaşta hava harekâtı. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 4 (5): 53-104.
- Yazıcı, E. M.,** 2021. Camp David antlaşmaları çerçevesinde Mısır-İsrail ilişkileri ve günümüze yansımaları. *Uluslararası İlişkiler Ve Politika Dergisi*, 1(1): 1-19.
- Yıldırım, K. E., Ercan, M.,** 2025. Geopolitical and strategic analysis of the Syrian problem after regime change. *Akademik Hassasiyetler*, 12(27): 616-631.
- Yılmaz, M.,** 2012. "Peacebuilding in Libya". *International Journal on World Peace*, 29(1): 45-57.
- Yılmaz, D.,** 2024. Filistin-İsrail çatışması üzerine bir çerçeveleme analizi: Recep Tayyip Erdoğan'ın BM Genel Kurulu'ndaki söylemleri. *İletişim ve Diplomasi*, 13: 65-90.
- Yücealtay, C.,** 2022. İran-Irak savaşı ve Türkiye üzerine etkileri. *Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 21-34.
- Volpi, F.,** 2004. Pseudo-democracy in the muslim world, *Third World Quarterly*, 25 (6): 1061-1078.
- Zanotti, J.,** 2024. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12549> 18 Temmuz 2025.
- Warburton, D.,** 1995. The conventional war in Yemen. *The Arab Studies Journal*, 3(1): 20-44.

Wendt, A., 1999. Social theory of international politics, Cambridge University Press, Cambridge, 433s.

Williams, U., 2014. The Syrian crisis: U.S. credibility and the use of threats and incentives in crisis diplomacy. *Georgetown Journal of International Affairs*, 15(1): 70-78.

